

॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

आगमसूत्र

सटीक अनुवाद

२८

अनुवाद श्रेणी सर्वक -

मुनि दीपरत्नसागर

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમસતીક અનુવાદ

નિર્યાવલિકા-પંચક
— પચજ્ઞાઓ-૧૦+૧

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્જક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯

શુક્રવાર

૨૦૬૬ કા.સુ.પ

આગમ સતીક અનુવાદ
ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ
મૂલ્ય-રૂ-૧૦,૦૦૦

૦ શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ ૦

સંપર્ક સ્થળ

આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી
ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, બહાઈ સેન્ટર,
ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સતીક અનુવાદના

આ ભાગ - ૨૮ માં છે...

૦ નિર્યાવલિકા	૦ કલ્પવતંસિકા
૦ પુષ્પિકા	૦ પુષ્પચૂલિકા
૦ વૃષ્ટિદશા	

આ પાંચ ઉપાંગસૂત્રો ક્રમ-૮ થી ૧૨

૦ ચતુઃશરણ	૦ આતુર પ્રત્યાખ્યાન
૦ મહાપ્રત્યાખ્યાન	૦ ભક્તપરિજ્ઞા
૦ તંદુલ વૈચારિક	૦ સંસ્તારક
૦ ગચ્છાચાર	૦ ગણિવિદ્યા
૦ દેવેન્દ્રસ્તય	૦ વીરસ્તવ

૦ ચંદ્રવેદ્યક

આ દશ + એક [વૈકલ્પિક] પચજ્ઞાસૂત્રો

— X — X — X — X — X — X — X —

-: ટાઈપ સેટીંગ :-

શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
(M) 9824419736

-: મુદ્રક :-

નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી સ્થયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગટ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષેપ અને ધનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં બીંજાતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ ના
ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચારિત્ર પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન-

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ૦

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાઘંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ધનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ધનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ **૨૮** ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

આગમ સટીક અનુવાદશ્રેણિના સર્જક

મુનિ શ્રી દીપરત્નસાગરજી મ.સા.

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર

૦ શ્રી જૈન શ્રે.મૂ.પૂ. સંઘ

— થાનગઢ

૦ શાહ હંજારીમલજી ભૂરમલજી

— કર્ણલ

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયકતા

સચ્ચારિત્ર યુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાદિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આંદેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુસંગી
સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

(૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ	બે ભાગ.
(૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર	બે ભાગ.
(૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી	બે ભાગ.
(૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ	બે ભાગ.
(૫) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ	એક ભાગ.
(૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિદામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા	એક ભાગ.

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવચાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવસ્ય પરાયણ પંચ્યાસ પ્રવર શ્રી વજસેનવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાલારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્રે. મૂર્તિ. સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજરીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂ.પૂ. ક્રિયાચિવંત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મધર સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત પુન્યવંતી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર સાધ્વીશ્રી સૌમ્યાપ્રજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે—

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્રે.મૂ.પૂ. જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારચુકતા સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી “શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ” - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મં ના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી -

“શ્રી માંગરોળ જૈન શ્રે. તપ. સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્યા જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મંના પરિવારવર્તીની સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ની પુનિત પ્રેરણાથી
 “શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી.”

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આંદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યા મોક્ષનંદિતાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી
 “શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્વેંમૂંપૂં સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દોર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

(૧) પરમપૂજ્યા નીડરવક્તા સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયજ્ઞાશ્રીજી મંથી પ્રેરિત
 -૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.
 -૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાપૃત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મંના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મંના શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સાંશ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-
 “શ્રી શ્વેતાંબર જૈન તપાગચ્છ સંઘ,” વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્યા માતૃહૃદયા સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
 - “શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વેં સંઘ,” ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્યા વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે
 “કરચેલીયા જૈન શ્વેં મહાજન પેટી,” કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મંના વ્યવરદક્ષ શિષ્યા સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી જૈન મરચન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મંના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પૂર્ણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

“સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ આદેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મંસાંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ,” જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ શ્રી વિજય પ્રબાકરસૂરીશ્વરજી મંની પ્રેરણાથી - “અભિનવ જૈન શ્રેમૂંપૂં સંઘ,” અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય આદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મંસાંના સુશિષ્યા સાં સૂર્યભાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી ભગવતી” નગર ઉપાશ્રયની બહેનો,” અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરધર્માશ્રીજી મંના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પ્રીતિધર્માશ્રીજી મંની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.

- (૨) શ્રી રાજાજી રોડ શ્રેમૂંપૂં તપાં જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામદાન્યા શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી. “શ્રી પરમ આનંદ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ,” પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

૧-આગમસુત્તાણિ-મૂલં

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવાઈ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતરકંઠ, શતક/અધ્યયન/વક્ત્રકાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતથા બુદ્ધા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રથયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

આગમસહકોસો, આગમનામકોસો, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂ. ૧૫૦૦/- દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ “આગમદીપ” સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂ. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીએ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

૩. આગમસુત્તાણિ-સટીક ૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દેષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્યુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂંલિઓ ઈત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શૃંખલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂ. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્વરૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. — ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને તેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસટીક માં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ બૃહત્ અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂ. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. આગમસદ્ક્રોસો ૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની “આગમ-ડીક્ષનેરી” જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધમાગધી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુજપૃષ્ઠ તો ધરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે - અ થી હ પર્યતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ બે જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

- વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું આગમસુત્તાણિ - સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીક માં મળી જ જવાના

૬. આગમનામક્રોસો

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ “આગમ નામકોશ”. આ પ્રકાશન આગમસટીક માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, યૂર્ષિ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દેષ્ટાંત જાણવા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દેષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્ત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ધરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું આગમસુત્તાણિ-સટીક તો છે જ.

૭. આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂ. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ આગમસૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ માં પણ ક્રમાંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને આગમ સટીક અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં “કથાનુયોગ” નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંટિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજિત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થંકર, ચકવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહવો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દેષ્ટાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્રોત જોઈ શકાય. છટ્ટા ભાગમાં અકારાદિકમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ “આગમ કથાનુયોગ” કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત્ ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પથોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે “સટીક અનુવાદ” એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંચુકત મૂલ્ય રૂ. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પચગ્ના સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પચગ્નાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— x — x —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— x — x —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪

૪

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત “લઘુપ્રક્રિયા” પર સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઠિન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :-

૧

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :-

૩

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. “મન્નહ જિણાણં” નામક સર્જકાચમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેતર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ

૧

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧

૧

૦ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦

૧૦

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંધિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ઠો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ઠો છે.

૦ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો. ૧

— આ સંશોધન કદાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :- ૩

૦ સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદ્યો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

૦ સાધુ અંતિમ આરાધના

૦ શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :- ૩

૦ દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

૦ વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

૦ સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :- ૧

૦ આગમ મહાપૂજન વિધિ-જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.

૦ પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) યંત્ર સંયોજન :-

૦ ૪૫-આગમ યંત્ર

૦ વિંશતિ સ્થાનક યંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :-

૯

- ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ-તીર્થજિન વિશેષ
- ચૈત્યવન્દન ચોવિસી
- ચૈત્યવંદન માળા

— આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

- શત્રુંજય ભક્તિ
- શત્રુંજય ભક્તિ
- સિદ્ધાયલનો સાથી - સિદ્ધાયલ ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ
- વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય
- ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :-

૯

- શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી
- શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- અભિનવ જૈન પંચાંગ
- અભિનવ જૈન પચ્ચાઙ્ગ
- અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાગ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો
- શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- કાયમી સંપર્ક સ્થળ
- ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :-

૫

- જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ
- પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

૨૮ તંદુલવૈચારિક-પ્રકીર્ણકસૂત્ર-૫

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

● વિવેચન :-

[શંકા] કેટલાં પ્રકીર્ણકો કહેવાય છે ? તેની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે છે ? [સમાધાન] નંદી, અનુયોગદ્વાર, દેવેન્દ્રસ્તવ, તંદુલવૈચારિક, ચંદ્રવેદ્યક આદિ નંદીસૂત્રોક્ત કાલિક-ઉત્કાલિક ભેદ ભિન્ન ૮૪,૦૦૦ પ્રકીર્ણકો શ્રી ઋષભસ્વામીના [કાળે] થયા. કઈ રીતે ? ભ૦ ઋષભના ૮૪,૦૦૦ શ્રમણો હતા. તેમણે પ્રત્યેકે વિરચિત હોવાથી કહ્યું. એ પ્રમાણે સંખ્યાત હજારો પ્રકીર્ણક અજિતાદિ મધ્યના જિનોના થયા. જેને જેટલાં હોય, તેને તેટલાં પ્રથમાનુયોગથી જાણવા. વર્ધમાન સ્વામીના ૧૪,૦૦૦ પ્રકીર્ણકો થયા. તેઓમાં વર્ધમાનસ્વામીના હસ્ત દીક્ષિત એક સાધુ વડે વિરચિત આ તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણક છે, તેની વ્યાખ્યા કરાય છે.

● સૂત્ર-૧ :-

જરા-મરણથી મુક્ત જિનેશ્વર મહાવીરને વાંદીને હું આ તંદુલવૈચારિક નામે પરજ્ઞાને કહીશ.

● વિવેચન-૧ :-

નિર્જરિત - સર્વથા ક્ષાયને આણેલ, જરા - વૃદ્ધત્વ, મરણ - મૃત્યુ અથવા વૃદ્ધભાવથી કે વૃદ્ધભાવમાં મરણ તે જરામરણ. વંદિત્વા-મન, વચન, કાયા વડે નમીને. જિન-રાગદ્વેષાદિને જીતનારા. સામાન્ય કેવલીઓમાં કે કેવલીઓથી શ્રેષ્ઠ-પ્રધાન, અતિશયોની અપેક્ષાથી શ્રેષ્ઠ છે તેથી જિનવર. અતિશયોનું સ્વરૂપ સમવાયાંગમાં કહેલ છે તે આ પ્રમાણે - ચોગ્રીશ બુદ્ધાતિશયો કહેલા છે તે આ છે -

(૧) અવસ્થિત કેશ, શ્મશ્રૂ, રોમ, નખ. (૨) નિરામય નિરૂપલેપ ગાત્રચપ્તિ, (૩) ગાયના દુધ જેવા શ્વેત માંસ અને લોહી, (૪) કમલ ગંધ જેવા શ્વાસોચ્છ્વાસ, (૫) પ્રચ્છન્ન આહારનીહાર, (૬) આકાશમાં રહેલ ચક્ર, (૭) આકાશમાં રહેલ છત્ર, (૮) આકાશમાં રહેલ શ્વેત શ્રેષ્ઠ ચામર, (૯) આકાશ સ્ફટિકમય સપાટપીઠ સીંહાસન, (૧૦) આકાશમાં રહેલ ઈન્દ્રધ્વજ.

(૧૧) જ્યાં જ્યાં અરહંત ભગવંત બેસે, રહે ત્યાં-ત્યાં તત્કાલ જ પત્ર, પુષ્પ, પલ્લવથી ભરેલ, છત્ર-ધ્વજ-ઘંટા-પતાકા સહિત શ્રેષ્ઠ અશોકવૃક્ષ હોય છે. (૧૨) કંઈક પાછળ મુગટના સ્થાને તેજમંડલ થાય, અંધકારમાં પણ દશે દિશાને પ્રભાસે છે. (૧૩) બહુ સમ રમણીય ભૂમિભાગ, (૧૪) કાંટા અઘોમુખ થવા. (૧૫) ઋતુ વિપરીત સુખ સ્પર્શવાળી થાય. (૧૬) શીતલ, સુખસ્પર્શી, સુગંધી પવનથી યોજન પરિમંડલ ચોતરફ પ્રમાર્જે. (૧૭) ઉચિત ભિંદુપાતથી, વાયુ વડે ઉડેલ આકાશવર્તી

૨૪, જમીનવર્તી ધૂળને દૂર કરે.

(૧૮) જલજ-સ્થલજ બિંટસ્થાયી પંચવર્ણી પુષ્પોની જાનૂ પ્રમાણ ઉંચી પુષ્પવર્ષા. આ સૂત્રથી વૈકિય કે અચિત પુષ્પો છે, તે કથન અચુક્ત છે, તેમ કહ્યું. અહીં બીજા કહે છે - જ્યાં પ્રતી રહે છે, ત્યાં દેવો પુષ્પવર્ષા કરતાં નથી. બીજા કહે છે કે દેવાદિથી સંમર્દન થતા તે અચિત થાય છે, બીજા કહે છે - ભગવંતના અતિશયપણાથી ચાલતા પણ પુષ્પજીવનો વધ થતો નથી. પ્રવચન સારોક્ષ્વાર ટીકામાં તો સર્વગીતાર્થ સંમત ભગવંતના અતિશયનું કથન સ્વીકૃત્ છે.

(૧૯) અમનોઝા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ગંધનો અભાવ થાય છે. (૨૦) મનોઝા શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. (૨૧) ભગવંતનો સ્વર હૃદયગમનીય અને યોજનગામી વ્યાકુર્વે છે. (૨૨) ભગવન્ અર્ધમાગધી ભાષામાં ધર્મ કહે છે. (૨૩) તે અર્ધમાગધી ભાષા બોલતા તેમાં બધાં આર્યો-અનાર્યો, દ્વિપદ-ચતુષ્પદ, પદ્મી-સરીસૃપો પોતાપોતાને હિત-શિવ-સુખદા ભાષાપણે પરિણમે છે. (૨૪) પૂર્વબદ્ધ વૈરીપણ દેવ-અસુર, નાગ-સુવર્ણાદિ અરહંતના ચરણ કમળમાં પ્રશાંત ચિત્ત માનસથી ધર્મ સાંભળે છે.

(૨૫) અન્યતીર્થિક પ્રાવચની પણ આવીને વાંદે છે. (૨૬) આવીને અરહંતના ચરણ કમળમાં નિષ્પ્રતિવચનવાળા થાય છે. (૨૭) જ્યાં-જ્યાં અરહંત ભગવંત વિચરે છે, ત્યાં ત્યાં પણ ૨૫-યોજનમાં ઈતિ થતી નથી. (૨૮) મારી ન થાય, (૨૯) સ્વચક્ર ન થાય. (૩૦) પરચક્ર ન થાય, (૩૧) અતિવૃષ્ટિ ન થાય, (૩૨) અનાવૃષ્ટિ ન થાય, (૩૩) દુર્ભિક્ષા ન થાય, (૩૪) પૂર્વોત્પન્ન ઉત્પાત અને વ્યાધિ જલ્દી ઉપશાંત થાય. અહીં ચાર મૂળ અતિશય, ૧૯-દેવકૃત્ અને ૧૧-કર્મના ક્ષાયથી થયેલા, એમ ચોગ્રીશ અતિશયો છે.

[શંકા] પ્રાકાર-અંબુરુહાદિ અતિશય દેવકૃત્ હોવા છતાં તે ચોગ્રીશની બહાર કેમ છે ? [સમાધાન] ૩૪-નિત્ય છે, બીજા અનિચત છે, આ અમે સ્વબુદ્ધિથી કહેતા નથી, જિનબદ્ધ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષણવતીમાં પણ બે ગાથામાં કહેલી છે.

[શંકા] જ્યાં તીર્થકરો વિચરે છે, તે દેશમાં ૨૫-યોજનનો આદેશ છે, તેમાં તીર્થકરના અતિસયથી વૈરાદિ અનર્થો થતાં નથી. તેમ કહેલ છે, તો પછી ભગવંત મહાવીર પુરિમતાલ નગરમાં હતાં ત્યારે જ અભગ્નસેનનો વિપાકશ્રુતાંગ વર્ણિત વ્યતિકર કઈ રીતે બન્યો ? અહીં કહે છે - આ બધાં અર્થ કે અનર્થ પ્રાણીના સ્વકૃત્કર્મના હોવાથી થાય છે. કર્મ બે પ્રકારે છે - સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ, તેમાં જે વૈરાદિ સોપક્રમ કર્મો સંપાદિત છે, તે જ તીર્થકરના અતિશયથી ઉપશાંત પામે, પણ જે નિરૂપક્રમ કર્મ સંપાદિત છે, તે અવશ્ય વિપાકથી વેદવા પડે. તેથી જ સર્વાતિશય સંપત્તિ યુક્ત જિનોના અનુપશાંત વૈરભાવથી ગોશાલકાદિએ ઉપસર્ગો કર્યા.

મહાન્ એવા આ વીર - કર્મ વિદારણ સહિષ્ણુ મહાવીર. - X - X - પ્રત્યક્ષ તંદુલ [ચોખા], ૧૦૦ વર્ષના આયુવાળો પુરુષ જે પ્રતિદિન ભોગવે તે સંખ્યા વિચારણાથી ઉપલક્ષિત “તંદુલ વૈચારિક” એવું નામ છે. મંગલાચરણ - X - પછી દ્વાર ગાથા

કહે છે -

● સૂત્ર-૨,૩ :-

ગણવામાં મનુષ્યનું આયુ સો વર્ષનું લઈ, તેને દશ-દશમાં વિભાજીત કરાય છે. તે સો વર્ષના આયુ સિવાયનો કાળ તે ગર્ભાવાસ. તે ગર્ભકાળ જેટલા દિવસ, રાત્રિ, મુહૂર્ત, શ્વાસોચ્છવાસ જીવ ગર્ભાવાસમાં રહે તેની આહારવિધિ કહીશ.

● વિવેચન-૨,૩ :-

અહીં પદોનો સંબંધ આ છે - સો વર્ષના આયુમાં પ્રાણી જે રીતે દશ-દશ અવસ્થામાં પૃથક્ થાય, તે રીતે તમે સાંભળો. તે એક, બે આદિ કરીને છે. તથા દશ દશા એકત્ર મળતાં તથા નિષ્કાસિત કરાતા પરમાયુ સો વર્ષ તેમાંથી ૫૦ વર્ષ નિદ્રાદિના લેતા જે આયુ બાકી રહે, તે પણ તમે સાંભળો.

જેટલા માત્ર દિવસો, જેટલી રાત્રિ, જેટલા મુહૂર્તો, જેટલાં ઉચ્છવાસ જીવ ગર્ભમાં વસે છે, તેને કહીશ. ગર્ભાદિમાં આહારવિધિને અને ચ શબ્દથી શરીર રોમાદિ સ્વરૂપ કહીશ.

તેમાં ગર્ભમાં અહોરાત્રનું પ્રમાણ કહે છે -

● સૂત્ર-૪ થી ૮ :-

જીવ ૨૭૦ પૂર્ણ રાત્રિ દિવસ અને અડધો દિવસ ગર્ભમાં રહે છે. નિયમથી જીવને આટલા દિવસ ગર્ભાવાસમાં લાગે. પણ ઉપઘાતના કારણે તેનાથી ઓછા કે અધિક દિવસમાં પણ જન્મ લઈ શકે છે. નિયમથી જીવ ૮૩૨૫ મુહૂર્ત સુધી ગર્ભમાં રહે પણ તેમાં હાનિ-વૃદ્ધિ પણ થાય છે. જીવને ગર્ભમાં ૩,૧૪,૧૦૨૨૫ શ્વાસોચ્છવાસ હોય છે. પણ તેનાથી હિનાધિક પણ હોઈ શકે.

● વિવેચન-૪ થી ૮ :-

જીવ ગર્ભમાં ૨૭૦ અહોરાત્ર રહે છે. આ રીતે નવ માસ અને ૩૧ દિવસ જીવ ગર્ભમાં રહે છે. ઉક્તરૂપ અહોરાત્ર નિશ્ચયથી જીવના ગર્ભાવાસમાં થાય છે. આ ઉક્ત અહોરાત્ર પ્રમાણથી ઉપઘાત વશ-વાતપિત્તાદિ દોષથી હીનાધિક પણ થાય છે. અહીં 'તુ' શબ્દ 'અપિ' અર્થમાં યોજેલ છે.

હવે ગર્ભમાં મુહૂર્ત પ્રમાણ કહે છે - ૮૩૨૫ મુહૂર્ત, નિશ્ચયે જીવ ગર્ભમાં વસે છે. તે કઈ રીતે થાય ? ઉક્ત ૨૭૦ દિવસને ૩૦ વડે ગુણવાથી ૮૩૨૫ મુહૂર્ત આવે છે. ઉક્તરૂપ વાત દોષાદિ કારણથી હીનાધિક પણ મુહૂર્ત ગર્ભમાં જીવ રહે.

હવે બે ગાથા વડે ગર્ભમાં નિઃશ્વાસોચ્છવાસ પ્રમાણ કહે છે - તે ૩,૧૪,૧૦,૨૨૫ થાય. આટલી માત્રામાં સંકલિત જીવના ગર્ભાવાસમાં નિશ્ચયથી નિઃશ્વાસોચ્છવાસ થાય છે. કઈ રીતે ? એક અંતર્મુહૂર્તમાં ૩૭૭૩ નિઃશ્વાસોચ્છવાસ થાય છે. આ સંખ્યા વડે ઉક્તરૂપ મુહૂર્તો ગુણતાં યથોક્ત ૩,૧૪,૧૦,૨૨૫ થાય છે. તેમાં વાત આદિ કારણથી હીનાધિક નિઃશ્વાસોચ્છવાસ થાય છે.

હવે આહાર અધિકારમાં કિંચિત્ ગર્ભાદિ સ્વરૂપ કહે છે.

● સૂત્ર-૯ થી ૧૧ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! સ્ત્રીની નાભિની નીચે પુષ્પકંઠલના આકારે બે સિરા હોય છે. તેની નીચે ઉલટા કરેલા કમળના આકારે યોનિ હોય છે, જે તલવારની મ્યાન જેવી હોય છે. તે યોનિ નીચે કેરીની પેશી જેવો માસપિંડ હોય છે, તે ઋતુકાળમાં ફૂટીને લોહીના કણ છોડે છે, ઉલટા કરાયેલા કમળના આકારની યોનિ, જ્યારે શુક્રમિશ્રિત હોય ત્યારે તે જીવ ઉત્પન્ન કરવા યોગ્ય હોય છે, તેમ જિનેન્દ્રોએ કહેલું છે.

● વિવેચન-૯ થી ૧૧ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! ગૌતમ ! સ્ત્રીઓની નાભિના અધો ભાગમાં પુષ્પની નાલિકા આકારે બે ધમનીઓ રહેલી છે. વળી તે બંને શિરા-ધમનીની નીચે યોનિ-સ્મરકૂપિકા રહેલ છે. કેવી ? અધોમુખ. વળી કેવી ? ખડ્ગ પિંધાનક-મ્યાનના આકારે. તે યોનિના અધોભાગમાં આંબાની જેવી મંજરીઓ હોય છે. તેવા માંસ-પલલની મંજરી હોય છે તે મંજરી સ્ત્રીઓને માસને અંતે જે અજન્નમિશ્ર ત્રણ દિવસ થાય છે, તે ઋતુકાળ-સ્ત્રીધર્મના પ્રસ્તાવથી તેમાં સ્ફૂટિત થઈને લોહીના બિંદુને છોડી છે - રુધિર શ્રવે છે.

તે રુધિર બિંદુઓ કોશાકાર યોનિમાં સંપ્રાપ્ત થઈ શુક્ર મિશ્રિત - ઋતુદિન ત્રણને અંતે પુરુષ સંયોગથી કે અપુરુષ સંયોગથી પુરુષવીર્યથી એકત્રિત જ્યારે થાય ત્યારે જીવોત્પાદ-ગર્ભસંભૂતિ યોગ્ય થાય, તેમ જિનેન્દ્રોએ કહેલ છે.

[શંકા] પુરુષના સંયોગ વિના પુરુષવીર્ય કઈ રીતે સંભવે ? સ્થાનાંગસૂત્રના અભિપ્રાયથી. પાંચ સ્થાને સ્ત્રીપુરુષ સાથે સંવાસ ન કરે તો પણ ગર્ભને ધારણ કરે છે. તે આ - (૧) ડ્યાંક પુરુષના નીકળેલા પુરુષ શુક્ર પુદ્ગલો હોય તેવા સ્થાને કે આસને સ્ત્રી બેસે અને યોનિના આકર્ષણથી શુક્રનો સંગ્રહ થાય. (૨) નીકળેલા શુક્ર પુદ્ગલ તે સ્ત્રીના અંતરવસ્ત્ર મધ્યેથી યોનિમાં પ્રવેશી જાય, અહીં વસ્ત્રના ઉપલક્ષણથી તેવા બીજા કોઈમાં પણ અનુપ્રવેશ કરે. (૩) પુત્રની અર્થી હોય અને શીલરક્ષકપણું હોય, તે સ્ત્રી સ્વયં શુક્રપુદ્ગલોને યોનિમાં પ્રવેશ કરાવે છે. (૪) અથવા બીજા કોઈ પુત્રાર્થ તેની યોનિમાં પ્રક્ષેપે. (૫) શીત જળ રૂપ જે વિકટ તળાવાદિમાં જાય, તેમાં પૂર્વે પડેલ શુક્ર પુદ્ગલો પ્રવેશે.

હવે અધ્વસ્ત-ધ્વસ્ત યોનિકાળ જીવ સંખ્યા પરિમાણ -

● સૂત્ર-૧૨,૧૩ :-

ગર્ભોત્પત્તિ યોગ્ય યોનિમાં નાર મુહૂર્ત સુધી લાખ પૃથક્ત્વથી અધિક જીવ રહે છે, પછી વિનાશ પામે છે. ૫૫ વર્ષ નાદ સ્ત્રીની યોનિ ગર્ભધારણ યોગ્ય રહેતી નથી અને ૭૫ વર્ષ નાદ પ્રાયઃ શુકાણુ રહિત થઈ જાય છે.

● વિવેચન-૧૨,૧૩ :-

તે પુરુષવીર્ય સંયુક્ત યોનિ ૧૨-મુહૂર્ત સુધી અધ્વસ્ત રહે છે, પછી વિધ્વંસ પામે છે. અર્થાત્ ઋતુ અંતે સ્ત્રીને પુરુષના ઉપભોગથી ૧૨ મુહૂર્તમાં ૪ ગર્ભભાવ છે,

પછી વીર્યના વિનાશથી ગર્ભનો અભાવ છે તથા મનુષ્યગર્ભમાં ગર્ભજ જંતુનું પ્રમાણ બે થી નવ લાખ સંખ્યક હોય. હવે કેટલાં વર્ષ પછી ફરી ગર્ભને સ્ત્રી ન ધારણ કરે, પુરુષ અબીજ થાય તે કહે છે -

સ્ત્રીઓને પ્રાયઃ પ્રવાહથી ૫૫-વર્ષ પછી યોનિ ગર્ભ ધારણ સમર્થ રહેતી નથી. નિશીથમાં કહેલ ભાવાર્થ-સ્ત્રીઓ ૫૫ વર્ષ પૂરા ન થાય ત્યાં સુધી યોનિમાં આર્તવ રહે અને ગર્ભને ગ્રહણ કરે છે, પછી નહીં. સ્તાનાંગની ટીકામાં પણ કહેલ છે કે - સ્ત્રીને મહિને-મહિને ત્રણ દિવસ ૨૪ શ્રવે છે, બાર વર્ષ પછી અને ૫૦ વર્ષ સુધી રહે. ઇત્યાદિ છ ગાથાથી અહીં પ્રતિપાદન કર્યું છે.

તથા (૧) અવિધ્વસ્ત યોનિ - અવિધ્વસ્ત બીજ, (૨) અવિધ્વસ્ત યોનિ - વિધ્વસ્ત બીજ, (૩) વિધ્વસ્ત યોનિ - અવિધ્વસ્ત બીજ, (૪) વિધ્વસ્ત યોનિ - વિધ્વસ્ત બીજ. ચાર ભંગોમાં આઠ ભંગમાં જ ઉત્પત્તિનો અવકાશ છે, બાકીના ત્રણમાં નહીં. તેમાં ૫૫ વર્ષની સ્ત્રી અને ૭૭ વર્ષનો પુરુષ વિધ્વસ્ત છે. - X -

કેટલાં પ્રમાણવાળા આયુનું આ માન બાતવે છે ? -

● સૂત્ર-૧૪ :-

૧૦૦ વર્ષથી પૂર્વકોટિ સુધી જેટલું આયુ હોય છે, તેના અડધા ભાગ પછી સ્ત્રી સંતાનોત્પત્તિમાં અસમર્થ થઈ જાય છે અને આયુનો ૨૦ ટકા ભાગ બાકી રહેતા પુરુષ શુક રહિત થાય.

● વિવેચન-૧૪ :-

આ યુગમાં ૧૦૦ વર્ષના આયુમાં આ ગર્ભધારણાદિ કાળ-પ્રમાણ કહેલ છે. સો વર્ષ પછી બે વર્ષ ત્રણ વર્ષ ઇત્યાદિથી મહાવિદેહ મનુષ્યોની જે પૂર્વકોટિ સર્વાયુ થાય, તેના અર્ધ ભાગ સુધી સ્ત્રીની યોનિ ગર્ભધારણ યોગ્ય કહી છે, પછી નહીં - X - પુરુષોને પૂર્વકોટિ પર્યન્ત આયુનો અંત્ય વીસમો ભાગ અબીજ થાય છે. હવે વળી કેટલાં જીવો એક સ્ત્રીના ગર્ભમાં એક જ સાથે ઉત્પન્ન થાય, કેટલાં પિતાનો એક પુત્ર થાય ?

● સૂત્ર-૧૫ :-

સ્કતોલ્કટ સ્ત્રીયોનિ ૧૨-મુહૂર્તમાં ઉત્કૃષ્ટા લાખ પૃથક્ત્વ જીવોને સંતાનરૂપે ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ છે. ૧૨ વર્ષે અધિકતમ ગર્ભકાળમાં એક જીવના અધિકતમ સો પૃથક્ત્વ પિતા થઈ શકે છે.

● વિવેચન-૧૫ :-

માસને અંતે ત્રણ દિવસ સુધી સ્ત્રીને નિરંતર જે ૨૪ શ્રવે છે, તે અહીં સ્કત કહેલ છે, તે રુધિરથી ઉલ્કટ પુરુષ વીર્યયુક્ત યોનિમાં એક સ્ત્રીના ગર્ભમાં જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી બે થી નવ લાખ ગર્ભ જીવો ઉપજે. તેમાં પ્રાયઃ એક કે બે નિષ્પન્ન થાય. બાકીના અલ્પજીવિતપણાથી તેમાં જ મરી જાય છે. વ્યવહારથી એક કે બે કહ્યા. નિશ્ચયથી તેનાથી અધિક કે ન્યૂન પણ થાય છે. ચ શબ્દથી સ્ત્રીની સંસકત યોનિમાં બેઈન્દ્રિય જીવો જઘન્યથી એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી નવ લાખ

પ્રમાણ ઉપજે. તપેલ લોહશલાકા દેષ્ટાંતથી પુરુષના સંયોગમાં તે જીવોનો વિનાશ થાય છે.

સ્ત્રીપુરુષ મૈથુનમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ, અંતર્મુહૂર્ત આયુવાળા અપર્યાપ્તા, નવ પ્રાણધારક, નારક અને દેવને વર્જીને શેષ સ્થાને જનારા અને નારક, દેવ, અગ્નિ, વાયુ સિવાયના સ્થાનેથી આવનારા મુહૂર્ત પૃથક્ત્વ કાય સ્થિતિક અસંખ્યાત સંમૂર્ધમ મનુષ્યો ઉપજે છે. પુરુષવીર્યનું કાલમાન બાર મુહૂર્ત છે. આટલા કાલમાં શુક અને શોષિત અવિધ્વસ્તયોનિક હોય છે. પિતૃ સંખ્યા તેની સો પૃથક્ત્વ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦ પિતાનો એક પુત્ર થાય.

કોઈ દંટ સંહનની, કામાતુર સ્ત્રીને જો બાર મુહૂર્તમાં ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦ પુરુષો વડે સંગમ થાય, તો તેના બીજમાં જે પુત્ર થાય, તે ૯૦૦ પિતાનો પુત્ર થાય. એ રીતે તીર્યચ - X - માટે જાણવું. મત્સ્યાદિમાં લાખ પૃથક્ત્વ જીવ ગર્ભમાં ઉપજે અને નિષ્પન્ન થાય. એ રીતે એક જ ગર્ભમાં લાખ પૃથક્ત્વ પુત્રો થાય. દેવોને શુક પુદ્ગલ હોય કે નહીં ? હોય જ, પરંતુ તે વૈકિચ શરીર અંતર્ગત હોવાથી ગર્ભાધાન હેતુ માટે નથી. પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે - દેવોને શુક પુદ્ગલો હોય, તે અપ્સરાને શ્રોત્ર-ચક્ષુ-ઘ્રાણ-રસ-સ્પર્શ ઇન્દ્રિયપણે ઇષ્ટ, કાંત, મનોજ્ઞ, મણામ, સુભગ, સૌભાગ્યાદિરૂપે પરિણમે છે યાવત્ તેમાં જે મન પરિચારક દેવો છે, તેમાં પણ - X - X - તે રીતે પરિણમે છે. હવે કેટલો કાળ જીવો ગર્ભમાં વસે છે ? -

ગર્ભસ્થિતિ બાર વર્ષ પ્રમાણ હોય છે. કોઈ પણ પાપી, વાત-પિતાદિ દૂષિત કે દેવાદિ સ્તાંભિતમાં ગર્ભ બાર વર્ષ નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી રહે છે. જઘન્યતી અંતર્મુહૂર્ત જ રહે. ભવસ્થિતિ ગર્ભાધિકારથી - ઉદકગર્ભ, કાલાંતરે વૃષ્ટિ હેતુ પુદ્ગલ પરિણામ સમયથી છ માસમાં વસે છે. - X - મનુષ્ય અને તિર્યચની કાયસ્થિતિ ૨૪-વર્ષ પ્રમાણ જાણવી. જેમકે કોઈપણ સ્ત્રીકાયમાં બાર વર્ષ જીવીને પછી મરીને તેવા કર્મને વશ, તે જ ગર્ભસ્થિતિ કલેવરમાં ઉપજી ફરી બાર વર્ષ જીવે, એ રીતે ૨૪-વર્ષ ઉત્કૃષ્ટથી થાય. - X -

હવે કુક્ષિમાં પુરુષાદિ કયાં વસે છે ?

● સૂત્ર-૧૬ :-

જમણી કુક્ષી પુરુષનું, ડાબી કુક્ષી સ્ત્રીનું નિવાસ સ્થળ હોય છે. બંને મધ્યે વસે તે નપુંસક હોય. તિર્યચયોનિમાં ગર્ભની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ વર્ષ માનેલી છે.

● વિવેચન-૧૬ :-

(૧) દક્ષિણ કુક્ષિમાં વસતો જીવ પુરુષ થાય. (૨) ડાબી કુક્ષિમાં વસતો જીવ સ્ત્રી થાય. (૩) ઉભય મધ્યે તે નપુંસક થાય. સ્ત્રીલક્ષણ - યોનિ, મૂદુત્વ, અસ્થૈર્યાદિ છે. પુરુષ લક્ષણ - લિંગ, કઠોરતા, દંટતાદિ છે. નપુંસક લક્ષણ - સ્તનાદિ, શ્મશ્રુ આદિ છે.

હવે તિર્યચની ગર્ભસ્થિતિ કહે છે - ઉત્કૃષ્ટથી આઠ વર્ષ, પછી નાશ પામે કે

પ્રસવ થાય. જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત ભવ સ્થિતિ છે. હવે ગર્ભમાં ઉત્પન્ન જીવ શેનો આહાર કરે ?

● સૂત્ર-૧૭ થી ૧૯ :-

નિશ્ચયથી જીવ માતા-પિતાના સંયોગમાં ગર્ભમાં ઉપજે છે, તે પહેલા માતાની રજ અને પિતાના શુક્રના કલુષ અને કિલ્બિષનો આહાર કરી રહે છે. પહેલાં સપ્તાહમાં જીવ તરલ પદાર્થ રૂપે, બીજે સપ્તાહે દહીં જેવો જામેલો, પછી લચીલી પેશી જેવો, પછી ઠોસ થઈ જાય છે. પહેલા મહિને ફૂલેલા માંસ જેવો, બીજા મહિને માંસપિંડ જેવો ધનીભૂત હોય છે. ત્રીજે મહિને માતાને ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરાવે છે, ચોથે મહિને માતાના સ્તન આદિને પુષ્ટ કરે છે. પાંચમે મહિને હાથ-પગ-માથું એ પાંચ અંગો તૈયાર થાય છે. છઠ્ઠે મહિને પિત્ત અને લોહીનું નિર્માણ થાય છે. તેમજ અન્ય અંગોપાંગ બને છે.

સાતમે મહિને ૭૦૦ શિરા, ૫૦૦ માંસપેશી, નવ ધમની, માથા તથા દાટી સિવાયના વાળોના ૯૯ લાખ રોમછિદ્રો બને છે. માથા અને દાટીના વાળ સહિત સાડા ત્રણ કરોડ રોમકૂપ ઉત્પન્ન થાય. આઠમે મહિને પ્રાય:પૂર્ણ થાય.

● વિવેચન-૧૭ થી ૧૯ :-

આ જીવ નિશ્ચિત માતાપિતાના સંયોગમાં - માતાનું ઓજ-લોહી, પિતાનું શુક્ર, તેમાં પ્રથમ તૈજસ-કાર્મણ શરીરો વડે ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થાય. કેવો આહાર કરે ? શુક્ર અને લોહીનો. મલિન અને કબૂર. પછી કયા ક્રમે શરીરની નિષ્પત્તિ થાય ? સાત અહોરાત્ર સુધી શુક્ર અને લોહીનો સમુદાય માત્ર કલલ થાય. પછી સાત અહોરાત્ર તે જ શુક્ર અને લોહી કંઈક કઠણ થાય. પછી માંસખંડરૂપ થાય આદિ. - X -

બીજા માસમાં માંસપેશી ધન સ્વરૂપ થાય અર્થાત્ સમયતુરમ્ માંસખંડ થાય છે. ત્રીજા માસે માતાને દોહદ જન્મે ચોથે માસે માતાના અંગોને પુષ્ટ કરે. પાંચમે માસે બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક રૂપ પાંચને નિષ્પાદિત કરે ચે. છઠ્ઠા માસે પીત અને શોષિતને પુષ્ટ કરે છે. સાતમે માસે ૭૦૦ શિરા, ૫૦૦ પેશી, નવ નાડી, ૯૯ લાખ રોમકૂપ - રોમછિદ્રો, ૯૯ લાખમાં કેશ અને શ્મશ્રૂ વિના, તેમાં કેશ - માથાના વાળ, શ્મશ્રુ-દાટી મુંછના વાળ ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્.

અહીં ઈન્દ્રભૂતિ લોકોપકારને માટે ત્રૈશલેય સર્વજ્ઞને સર્વે જીવોને દયાના ઝેડ રસથી પ્રશ્ન કરે છે -

● સૂત્ર-૨૦ :-

ભગવન્ ! ગર્ભગત જીવને શું મળ, મૂત્ર, કફ, શ્લેષ્મ, વમન, પિત્ત, વીર્ય કે લોહી હોય છે ? ના, તેમ ન હોય. ભગવન્ ! કયા કારણથી આપ આમ કહો છો ? ગૌતમ ! ગર્ભસ્થ જીવ માતાના શરીરમાં જે આહાર કરે છે, તેને શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસન અને સ્પર્શન ઈન્દ્રિય રૂપે, હાડકાં, મજ્જા, કેશ, દાટી, મૂંછ, રોમ, નખરૂપે પરિણામે છે. તેથી એમ કહ્યું કે ગર્ભસ્થજીવને મળ યાવત્ લોહી હોતું નથી.

● વિવેચન-૨૦ :-

ભગવન્ ! જીવને ગર્ભત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી શું આ વર્તે છે કે - વિષા, મૂત્ર, કફ, નાકનો મેલ, વમન, પિત્ત, વીર્ય, લોહી હોય ? આ વીર્ય અને લોહી બંને પદ ભગવતીજી આદિ સૂત્રોમાં દેખાતા નથી. આગમજોએ તે વિચારવું. ના, આ અનંતર કહેલ પ્રત્યક્ષ ભાવ હોતા નથી.

ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું - કયા કારણે ભગવન્ ! એમ કહ્યું કે - ગર્ભગત જીવને વિષા યાવત્ લોહી ન હોય ?

ભગવંતે કહ્યું - હે ગૌતમ ! જીવ ગર્ભમાં રહેલ હોય ત્યારે જે આહાર કરે, તે આહાર શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયપણે પુષ્ટિ ભાવને લાવે છે. ઈન્દ્રિયો બે ભેદે - પુદ્ગલરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય અને લબ્ધિ-ઉપયોગરૂપ ભાવેન્દ્રિય. વળી નિર્વૃત્તિ - ઉપકરણરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિયના બે ભેદ છે. તેમાં નિર્વૃત્તિ બે ભેદે - અંતર્ અને બહાર. તેમાં અંતઃ - મધ્યમાં, ચક્ષુથી ન દેખાય, પણ કેવલી દષ્ટ કંઈક કુસુમાકાર દેહ અવયવ રૂપ કંઈક નિર્વૃત્તિ હોય, જે શબ્દ ગ્રહણના ઉપકારમાં વર્તે છે. ચક્ષુ ઈન્દ્રિય મધ્યે કેવલિ ગમ્ય ધાન્ય મસૂરાકાર દેહ અવયવ રૂપ કંઈક નિર્વૃત્તિ હોય, જે રૂપ ગ્રહણના ઉપકારમાં વર્તે છે. ઈત્યાદિ - X -

બહિર્નિર્વૃત્તિ - બધાં શ્રોત્રાદિ કર્ણશક્તિકાદિક દેખાય છે, તે જ માનવા. ઉપકરણેન્દ્રિય, તે જ કંઈક ગોલક આકારાદિના ખડ્ગની છેદન શક્તિ માફક કે જ્વલનની દહન શક્તિ માફક જે પોત-પોતાની વિષય ગ્રહણ શક્તિ, તે સ્વરૂપે જાણવું. તથા જ્ઞાનાવરણકર્મ ક્ષયોપશમથી જીવની શબ્દાદિ ગ્રહણ શક્તિરૂપ લબ્ધિભાવેન્દ્રિય જે શબ્દાદિના જ ગ્રહણ પરિણામ લક્ષણ, તે ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે. તેમાં જેટલી દ્રવ્યેન્દ્રિયો, તે જીવોની ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ હોવાથી થાય છે. જેટલી ભાવેન્દ્રિયો તે સંસારીને સર્વાવસ્થામાં હોય છે.

આંખનો વિષય, અપ્રકાશક વસ્તુ પર્વતાદિ આશ્રીને આત્માંગુલથી સાતિરેક લાખ યોજન, પ્રકાશકમાં સૂર્ય-ચંદ્ર આદિમાં અધિક પણ વિષય પરિમાણ થાય છે. - X - X - જઘન્ય થકી અતિ નીકટ રજોમલ આદિના અગ્રહણથી અંગુલના અસંખ્યાત ભાગથી આગળ સ્થિત વસ્તુ ચક્ષુનો વિષય છે શ્રોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય ૧૨-યોજન, ઘ્રાણ-રસ-સ્પર્શનનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય નવ યોજન છે. જઘન્યથી ચારેમાં અંગુલના અસંખ્યાત ભાગથી આવેલ ગંધાદિ વિષય છે.

મનને તો કેવળજ્ઞાન જ સમસ્ત મૂર્ત-અમૂર્ત વસ્તુ વિષયપણાથી, ક્ષેત્રથી વિષયપ્રમાણ નથી, કેમકે મનથી અપ્રાપ્યકારીપણે છે. અહીં વિષયપ્રમાણ ઈન્દ્રિયવિચારમાં આત્માંગુલથી જ જાણવું તથા હાડકાં, હાડકાં મધ્યેનો અવયવ, મસ્તકના વાળ, દાટી-મૂંછના વાળ, બગલ આદિના વાળ રૂપે પરિણમે છે. આ કારણથી હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત પ્રકર્ષથી કહ્યું કે ગર્ભગતજીવને વિષા યાવત્ લોહી ન હોય.

ફરી ગૌતમ જ્ઞાતનંદનને પૂછે છે -

● સૂત્ર-૨૧ :-

ભગવન્ ! ગર્ભગત જીવ મુખેથી ક્વલ આહાર કરવા સમર્થ છે ? ગૌતમ !

ના, આ અર્થ સમર્થ નથી.

ભગવન્ ! એમ કેમ કહો છો ? ગૌતમ ! ગર્ભસ્થ જીવ ચોતરફથી આહાર કરે છે, ચોતરફ પરિણમાવે છે, ચોતરફથી શ્વાસ લે છે અને ચોતરફ શ્વાસ લે છે અને ચોતરફ મૂકે છે. વારંવાર આહાર લે છે અને પરિણમાવે છે, વારંવાર શ્વાસ લે છે અને મૂકે છે. જલ્દીથી આહાર લે છે અને મૂકે છે, જલ્દીથી શ્વાસ લે છે અને મૂકે છે.

માતાના શરીરને જોડાયેલ, પુત્રના શરીરને સ્પર્શિત કરતી એક નાડી હોય છે, જે માતાના શરીર રસની ગ્રાહક અને પુત્રના જીવન રસની સંગ્રાહક હોય છે. તેથી તે જેવો આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેવો જ પરિણમાવે છે. પુત્રના શરીર સાથે જોડાયેલ અને માતાના શરીરને સ્પર્શતી એક બીજી નાડી હોય છે. તેથી કહ્યું કે ગર્ભસ્થ જીવ મુખેથી ક્વલ-આહાર ગ્રહણ કરવા સમર્થ નથી.

● વિવેચન-૨૧ :-

હે ભદંત ! હે ભવાંત ! કરુણા એક રસ કૃત-વાણીની વૃષ્ટિથી આર્દ્રીકૃત - ભવ્યહૃદય વસુંધર ! ગર્ભસ્થ જીવ મુખેથી ક્વલ આહાર-અશનાદિ ખાવાને માટે સમર્થ છે ? જગદીશ્વરે કહ્યું - હે ગૌતમ ! આ અર્થ યોગ્ય નથી - એમ કેમ કહો છો ?

વિશ્વૈકવત્સલ વીરસ્વામીએ કહ્યું - ગૌતમ ! જીવ ગર્ભસ્થ હોય ત્યારે સર્વ પ્રકારે આહારપણે ગ્રહણ કરે છે. સર્વ પ્રકારે શરીરાદિપણે પરિણમાવે છે. સર્વ પ્રકારે ઉર્ધ્વ શ્વાસ ગ્રહણ કરે છે, સર્વ પ્રકારે શ્વાસને મૂકે છે. એ રીતે ફરી-ફરી આહાર કરે છે ઇત્યાદિ, કદાચિત્ આહાર કરે છે, કદાચિત્ તેવા સ્વભાવપણાથી આહાર કરતો નથી. કદાચિત્ પરિણમાવે છે, કદાચિત્ પરિણમાવતો નથી ઇત્યાદિ.

હવે કઈ રીતે ચોતરફથી આહાર કરે છે ? જેનાથી રસ ગ્રહણ કરાય તે રસહરણી અર્થાત્ નાભિની નાળ. માતૃજીવની રસહરણી તે માતૃજીવ રસ હરણી. પુત્રના રસ ઉપાદાનમાં કારણપણાથી પુત્ર જીવ રસહરણી. તે માતૃજીવ પ્રતિબદ્ધ છે અને પુત્રના જીવને સ્પૃષ્ટવતી છે અથવા માતૃજીવરસહરણી અને પુત્રજીવરસ હરણી એમ બે નાડીઓ છે. જેમાં માતૃજીવ પ્રતિબદ્ધ રસહરણી પુત્રજીવને સ્પર્શનથી આહાર કરે છે, તેમાંથી પરિણમે છે. પુત્રજીવરસહરણી પુત્રજીવ પ્રતિબદ્ધ થઈ માતૃજીવને સ્પર્શે છે, જેમાંથી શરીરનું ચયન કરે છે. - X -

ફરી ગૌતમ વીરસ્વામીને પ્રશ્ન કરે છે -

● સૂત્ર-૨૨ :-

ગર્ભસ્થ જીવ ક્યો આહાર કરે ? ગૌતમ ! તેની માતા જે વિવિધ પ્રકારની નવ રસ વિગર્ભ, કડવું-તીખું-તુરુ-ખારુ-મીઠું દ્રવ્ય ખાય તેના જ આંશિકરૂપે ઓખાહાર કરે છે. તે જીવની ફળના બિંટ જેવી કમળની નાળના આકારની નાભિ હોય છે, તે રસ ગ્રાહક નાડી માતાની નાભિ સાથે જોડાયેલી હોય છે, તે નાડીથી ગર્ભસ્થજીવ ઓખાહાર કરે છે અને વૃદ્ધિ પામી યાવત્ જન્મે છે.

28/8

● વિવેચન-૨૨ :-

ગર્ભસ્થ જીવ શો આહાર કરે છે ? ગૌતમ ! તે ગર્ભ સત્ત્વની ગર્ભધારિણી માતા વિવિધ પ્રકારે રસરૂપે કે રસ પ્રધાન દુધ આદિ રસવિકારોને આહારે છે. તથા જે કંઈ તિક્તાદિ દ્રવ્યો ખાય છે, તેમાં તિક્ત - લીંબડો આદિ, કટુક - આદુ વગેરે, કષાય - વાલ આદિ, અમ્લ - ઘાસ આદિ, મધુર-દુધ આદિ. તેનો એક દેશ ઓજની સાથે ખાય છે અથવા એક દેશથી માતાના આહારથી મિશ્ર ઓજને ખાય છે.

કઈ રીતે ? તે ગર્ભસ્થ જીવની માતાને નાભિનાલ હોય છે. કેવી ? ફલવૃંત સમાન, વળી કેવી ? ગાઠ જોડાયેલી. ક્યાં ? નાભિમાં, કઈ રીતે ? સદા. માતાની નાભિ સાથે જોડેલ રસ હરણી વડે. ઉદરમાં રહેલ જીવ માતાના આહારથી મિશ્ર શુક્રશોણિત રૂપ ગ્રહણ કરે છે અથવા ભોજન કરે છે, - X - ગર્ભ વૃદ્ધિ પામે છે.

ફરી ગૌતમ વીરસ્વેવને પ્રશ્ન કરે છે -

● સૂત્ર-૨૩ :-

ભગવન્ ! માતૃ અંગો કેટલાં કહેલાં છે ? ગૌતમ ! માતૃઅંગ ત્રણ કહેલાં છે, તે આ રીતે - માંસ, લોહી, મસ્તક.

ભગવન્ ! પિતૃ અંગો કેટલાં કહેલાં છે ? ગૌતમ ! પિતૃઅંગ ત્રણ કહેલાં છે - હાડકાં, હાડકાની મજ્જા, દાદી-મુંછ રોમ-નખ.

● વિવેચન-૨૩ :-

ભગવન્ ! કેટલાં માતૃ અંગો - આર્તબહુલ કહેલાં છે ? જગદીશ્વર, જગત્પ્રાતા, જગદ્ભાવ વિજ્ઞાતા વીરે કહ્યું - હે ગણધર ગૌતમ ! ત્રણ માતાના અંગો મેં તથા અન્ય જગદીશ્વરોએ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે - માંસ, લોહી, મસ્તકભેજુ. બીજા કહે છે - મેદ, ફેફસાદિ અને મસ્તક. ભગવન્ ! પૈતૃક અંગો - શુક્ર વિકાર બહુલ કહેલ છે ? હે ગૌતમ ! પૈતૃક અંગો ત્રણ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે - હાડકાં, હાડકાં મધ્યેના અવયવ, કેશાદિ. તેમાં કેશ - મસ્તકનતા વાળ, શ્મશ્રૂ - દાદી મુંછ, રોમ - કદાદિના કેશ, કેશાદિ બહુસમાન રૂપત્વથી એક જ છે. ઉક્ત અંગ સિવાયના અંગો શુક્ર-શોણિતના સમવિકાર-રૂપત્વથી માતા-પિતાના સાધારણ છે.

ગર્ભસ્થજીવ પણ કોઈ ક્યારેક નરકે કે દેવલોકે જાય છે, તેથી ગૌતમસ્વામી ભગવંત વીરને પૂછે છે -

● સૂત્ર-૨૪ :-

ભગવન્ ! ગર્ભસ્થ જીવ નૈરયિકમાં ઉપજે ? ગૌતમ ! કેટલાંક ઉપજે, કેટલાંક ન ઉપજે. ભગવન્ ! એમ કેમ કહો છો ? ગૌતમ ! જે જીવ ગર્ભસ્થ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હોય, સર્વ પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત હોય, વીર્યલબ્ધિ-વિભંગજ્ઞાનલબ્ધિ - વૈકિય લબ્ધિ હોય. તે વૈકિય લબ્ધિ પ્રાપ્ત શત્રુસેના આવેલી સાંભળી, સમજી વિચારે કે હું આત્મપ્રદેશ બહાર કાઢું છું, પછી વૈકિય સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને ચાતુરંગિણી સેના સજ્જ કરે. કરીને પરસૈન્ય સાથે સંગ્રામ કરે. તે જીવ અર્થ-રાજ્ય-ભોગ-કામ કામિત થઈ, અર્થ-રાજ્ય-ભોગ-કામ કાંક્ષિત થઈ, અર્થ-

ભોગ-રાજ્ય-કામ પિપાસુ થઈને - તેમાં ચિત્ત-મન-લેશ્યા-અધ્યવસિત-તીવ્ર અધ્યવસાન-તે અર્થમાં જ ઉપયુક્ત - તેના અર્પિત કરણમાં - તે ભાવના ભાવિત થઈ, આ અંતરમાં કાળ કરી નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય.

આ કારણે એમ કહ્યું કે - ગર્ભસ્થ જીવમાં કેટલાંક નૈરયિકપણે ઉપજે અને કેટલાંક ન ઉપજે.

● વિવેચન-૨૪ :-

ભગવન્ ! ગર્ભસ્થ જીવ મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ? ગૌતમ ! કોઈ સર્ગવરાજાદિ ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થાય, તો નરકે પણ જાય, કોઈ નરકે ન જાય. ગર્ભગત જે જીવને આહારાદિ સંજ્ઞા હોય તે સંજ્ઞી, શ્રવણાદિ પાંચ ઈન્દ્રિયો જેને વિદ્યમાન છે તે પંચેન્દ્રિય. આહારાદિ છ પર્યાપ્તિ વડે પર્યાપ્ત. અહીં જે માસ કરતાં વધુ, એમ ન કહેલ હોવા છતાં જાણવું. કેમકે જે માસ મધ્યે વર્તતો ગર્ભસ્થ મનુષ્ય નરક કે દેવલોકે ન જાય, તેમ ભગવતીજીમાં કહેલ છે. પૂર્વભવની વીર્ય અને વિભંગજ્ઞાન લબ્ધિથી, જે કે ભગવતીમાં વિભંગજ્ઞાન લબ્ધિ પદ નથી.

વૈકિયલબ્ધિ પામીને, અથવા વીર્યલબ્ધિતક, વિભંગજ્ઞાનલબ્ધિક, વૈકિયલબ્ધિક પામીને શત્રુસૈન્યને આવેલ સાંભળીને, મનથી અવધારીને સ્વપ્રદેશોને અનંતાનંત કર્મસ્કંધ વિંધીને ગર્ભદેશથી બહાર કાઢે છે. કાઢીને વિષ્કંભ અને બાહલ્યથી શરીર પ્રમાણ લંબાઈથી સંખ્યાતયોજન પ્રમાણ જીવ પ્રદેશદંડ કાઢે. વૈકિય સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય. તથાવિદ્ય પુદ્ગલ ગ્રહીને હાથી-ઘોડા-રથ-પદાતિરૂપ ચતુર્ગિની સેનાને સજ્જ કરે છે. પછી પરસૈન્ય સાથે સંગ્રામ કરે છે.

તે યુદ્ધકર્તા જીવ દ્રવ્યની વાંછા માત્ર તે અર્થકામ. એ પ્રમાણે બીજા પણ વિશેષણો જાણવા. વિશેષ એ કે - રાજ્ય - નૃપત્વ, ભોગ - ગંધ, રસ, સ્પર્શ. કામ - શબ્દ, રૂપ. કાંક્ષા - ગૃહ્ણિ, આસક્તિ. દ્રવ્યની કાંક્ષા જેને થાય તે અર્થકાંક્ષી, એ પ્રમાણે રાજ્યાદિને જાણવા. પ્રાપ્તિ અર્થે અતૃપ્તિ તે પિપાસા, તે જેને ઉત્પન્ન થઈ છે તે અર્થપિપાસિત. એ પ્રમાણે રાજ્યાદિને જાણવા.

તત્ત્વિજ્ઞાન ઈત્યાદિ. અર્થ-રાજ્ય-ભોગ-કામમાં સામાન્યોપયોગ, તે અર્થાદિમાં વિશેષોપયોગ, તે અર્થાદિમાં આત્મપરિણામ વિશેષ, તે અર્થ આદિમાં જ અધ્યવસિત - પરિભોગ ક્રિયા સંપાદન વિષય. તે અર્થ આદિમાં આરંભકાળથી આરંભી પ્રકર્ષયાચી પ્રયત્ન વિશેષરૂપ, તે અર્થાદિ નિમિત્ત ઉપયોગવંત, તે અર્થ આદિમાં અર્પિત ઈન્દ્રિયો કૃત-કારિત-અનુમિતરૂપ જેને છે તે. અર્થાદિ સંસ્કારથી જે ભાવિત છે તે. આવા સંગ્રામ કરણ અવસરમાં જે મરણ થાય, તો નરકમાં ગાદ દુઃખાકુલમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યભવ છોડીને મહારંભી મિથ્યાદિષ્ટિ નરકમાં જાય છે - x -

ફરી ગૌતમ ભગવંત વીરને પ્રશ્ન કરે છે -

● સૂત્ર-૨૫ :-

ભગવન્ ! ગર્ભસ્થ જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય ? કોઈ ઉત્પન્ન થાય, કોઈ ન થાય. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! જે જીવ ગર્ભ પ્રાપ્ત હોય, સંજ્ઞી

પંચેન્દ્રિય, સર્વ પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત, વૈકિયલબ્ધિથી, અવધિજ્ઞાનલબ્ધિથી તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પાસે એક પણ આર્ય ધાર્મિક સુવચન સાંભળી, અવધારીને તે તીવ્ર સંવેગ સંજાત શ્રાદ્ધ, તીવ્ર ધર્માનુરાગરક્ત થાય.

તે જીવ ધર્મકામી, પુન્યકામી, સ્વર્ગકામી, મોક્ષકામી થાય. ધર્મકાંક્ષિત, પુન્યકાંક્ષિત, સ્વર્ગકાંક્ષિત, મોક્ષકાંક્ષિત થાય. ધર્મ-પુન્ય-સ્વર્ગ-મોક્ષ પિપાસિત થાય. તેમાં ચિત્ત, તેમાં મન, તે લેશ્યા, તે અધ્યવસિત, તે તીવ્ર અધ્યવસાન, તે અર્પિતકરણ, તે અર્થમાં ઉપયુક્ત, તે ભાવનાભાવિત હોય. આ અંતરમાં કાળ કરી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય.

આ કારણે હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું કે કેટલાંક દેવલોકમાં ઉપજે છે, કેટલાંક ઉત્પન્ન થતાં નથી.

● વિવેચન-૨૫ :-

હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય ? હે ગૌતમ ! હા, કોઈક ઉત્પન્ન થાય, કોઈક ઉત્પન્ન ન થાય. હે ભગવન્ ! કયા કારણે એમ કહો છો ?

હે ગૌતમ ! ગર્ભમાં રહેલ જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હોય, બધી પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત હોય, જે માસથી વધારે હોય કેમકે જે માસ મધ્યવર્તી સ્વર્ગે ન જાય. પૂર્વ ભવનો વૈકિય લબ્ધિક હોય, પૂર્વભવિક અવધિજ્ઞાનલબ્ધિક હોય. ઉચિત એવા સાધુને, અહીં 'વા' શબ્દ દેવલોકોત્પાદ હેતુત્વ પ્રતિ શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ વચનની તુલ્યતા દેખાડે છે. 'મા-હન' એ પ્રમાણે આદેશથી પોતાને સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિથી નિવૃત્ત જે કરે તે માહન. અથવા બ્રાહ્મણ - બ્રહ્મચર્યના દેશથી સદ્ભાવ વડે બ્રાહ્મણ-દેશવિરત અથવા શ્રમણ-સાધુ, માહન-પરમગીતાર્થ.

તેમની પાસે માત્ર એક પણ આર્ય - પાપકર્મોથી દૂર રહે તે, ધાર્મિક સુવચન સાંભળી, મનથી અવધારી, પછી તે ગર્ભસ્થ જીવ તીવ્ર સંવેગથી દુઃખલક્ષ-આકુળ ભવ ભયથી સંજાત ધર્માદિમાં શ્રદ્ધાવાળો થાય. તીવ્ર ધર્મબહુમાનથી રક્ત થાય, તે ગર્ભસ્થ વૈરાગ્યવાન્ જીવ - શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ, વાંછા માત્ર-કામ વાળો તે ધર્મકામક થાય. પુણ્ય - તેના ફળરૂપ શુભકર્મ કામી થાય. - x - સ્વર્ગકામી થાય, મોક્ષ-અનંતાનંત સુખમય, તેનો કામી થાય. તે પ્રમાણે બધે જાણવું.

વિશેષ આ - કાંક્ષા - ગૃહ્ણિ, આસક્તિ. - x - પિપાસા - પ્રાપ્ત થવા છતાં ધર્મમાં અતૃપ્તિ તે ધર્મપિપાસા ઈત્યાદિ. તત્ ચિત્ આદિ આઠ વિશેષણો ધર્મ, પુન્ય, સ્વર્ગ, મોક્ષમાં શુભ જાણવા. - x - આ ધર્મધ્યાન અવસરમાં મરણ થાય તો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ કારણે હે ગૌતમ ! અમે કહીએ છીએ કે કોઈ દેવલોકમાં જાય, કોઈ ન જાય.

ગર્ભાધિકારમાં ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે -

● સૂત્ર-૨૬ થી ૪૨ :-

ગર્ભમાં રહેલ જીવ ઉલટો સુવે, પડખે સુવે કે વક આકારે ? ઉભો હોય

કે બેઠો ? સુતો હોય કે જાગતો ? માતા સુવે ત્યારે સુવે અને જાગે ત્યારે જાગે ? માતા સુખી હોય તો સુખી અને દુઃખી હોય તો દુઃખી રહે ? હા, ગૌતમ ! તેમજ છે.

સ્થિર રહેલા ગર્ભનું માતા રક્ષણ કરે, સમ્યક્રૂપે પરિપાલન કરે, વહન કરે, તેને સીધો રાખે અને એ રીતે ગર્ભની અને પોતાની રક્ષા કરે.

માતા સુવે ત્યારે સુવે, જાગે ત્યારે જાગે, સુખી હોય તો સુખી અને દુઃખી હોય ત્યારે દુઃખી થાય છે.

તેને વિષા, મૂત્ર, કફ, નાકનો મેલ પણ ન હોય અને આહાર અસ્થિ, મજ્જા, નખ, કેશ, શ્મશ્રુરૂપે પરિણમે છે.

આહાર પરિણમન અને શ્વાસોચ્છવાસ બધું શરીર પ્રદેશોથી થાય છે અને તે ક્વાલાહાર કરતો નથી.

આ રીતે દુઃખીજીવ ગર્ભમાં શરીરને પ્રાપ્ત કરી અશુચિ પ્રદેશમાં નિવાસ કરે છે. પરમ અંધકારમાં રહે છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! ત્યારે નવમાં મહિનામાં માતા તેના દ્વારા ઉત્પન્ન થનારા ગર્ભને ચારમાંથી કોઈ એકરૂપે જન્મ આપે છે. તે આ પ્રમાણે - સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક, પિંડ.

શુક ઓછું - ૨૪ વધુ હોય તો સ્ત્રી, ૨૪ ઓછી - શુક વધુ તો પુરુષ, ૨૪ અને શુક બંને સમાન હો તો નપુંસક માત્ર સ્ત્રી-૨૪ની સ્થિરતા રહે તો પિંડ ઉત્પન્ન થાય.

પ્રસવકાળે બાળક માથા અથવા પગથી નીકળે છે. જો તે સીધું બહાર નીકળે તો સકુશલ જન્મે, પણ જો તીર્થ યથ જાય તો મરણ પામે છે.

કોઈ પાપાત્મા અશુચિ પ્રસુત અને અશુચિરૂપ ગર્ભવાસમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ વર્ષ સુધી રહે છે.

જન્મ અને મૃત્યુ સમયે જીવ જે દુઃખ પામે છે. તેનાથી તે વિમૂઢ બનેલો પોતાના પૂર્વજન્મોનું સ્મરણ કરી શકતો નથી. ત્યારે ૨૬તો તથા પોતાની માતાના શરીરને પીડા પહોંચાડતો યોનિ મુખથી બહાર નીકળે છે.

ગર્ભગૃહમાં જીવ કુંભીપાક નરકની જેમ વિષા, મૂત્ર આદિ અશુચિ સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ વિષામાં કૃમિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ રીતે પુરુષના પિત્ત, કફ, વીર્ય, લોહી અને મૂત્રમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે.

તે જીવનું શુદ્ધિકરણ કઈ રીતે થાય જેની ઉત્પત્તિ જ શુક અને લોહીના સમૂહમાં થઈ હોય ?

અશુચિથી ઉત્પન્ન અને હંમેશાં દુર્ગંધયુક્ત વિષાથી ભરેલા અને હંમેશાં શુચિની અપેક્ષા કરનારા આ શરીર પર ગર્વ કેવો ?

● વિવેચન-૨૬ થી ૪૨ :-

ભગવન્ ! ગર્ભગત જીવ ચતો કે ઉન્મુખ સુવે ? પડખે સુવે ? આમ્નકલવત્

કુબ્જ સુવે ? આદિ પ્રશ્નો-સૂત્રાર્થ મુજબ જ જાણવા. વિશેષ શબ્દોનો અર્થ આ રીતે - અચ્છિચ્ચ - સામાન્યથી રહેલ. ચિદ્વેજ્જ - ઉર્ધ્વસ્થાનથી, નિસીએજ્જ - નિષદન સ્થાનથી, તુયદ્વેજ્જ - નિદ્રા વડે સુવું, આસદ્વેજ્જ - ગર્ભમધ્યપ્રદેશ. - X - સુયદ્ - નિદ્રા કરતી, જાગરમણી - જાગરણ કરતી - નિદ્રા નાશ કરતી. - X - હંત - કોમળ આમંત્રણ કે સ્વીકારવચન છે.

હવે પૂર્વોક્ત પદ્ય ચાર ગાથા વડે દેખાડતા કહે છે - સ્થિરજાત - સ્થિરીભૂત, રક્ષતિ - સામાન્યથી પાલન કરે છે, સમ્યક્ પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરે છે. સંવહતિ - ગમનાગમનાદિ પ્રકારથી સુવે છે. રક્ષતિ - આહારાદિ વડે પોતાને અને ગર્ભને પાળે છે. - X - ઉદરનો ગર્ભ માતાના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થાય. ઉચ્ચાર-વિષા, પ્રશ્રવણ-મૂત્ર, ખેલ-કફ, સિંધાણ - નાકનો મેલ, તે ગર્ભને હોતો નથી. માતાના જઠરમાં જીવ આહારપણાથી જે ગ્રહણ કરે તે હાડકાં-મજ્જા-કેશાદિ રૂપે પરિણમે છે.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારે શરીર પ્રાપ્ત થતાં માતાની કુક્ષીમાં કેદખાનામાં પુરેલા ચોર માફક રહે છે. જેમ અગ્નિથી તપેલ સોયો વડે ભેદાતા પ્રાણીને જેવું દુઃખ થાય, તેનાથી આઠ ગાણું જે દુઃખ થાય, તેવા દુઃખથી જીવ ગર્ભમાં દુઃખી થાય છે, ત્યાં મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. તેમાં વિષાપૂર્ણ પ્રદેશમાં જીવને રહેવાનું સ્થાન હોય.

હે આયુષ્યમાન્ ! ઈન્દ્રભૂતિ ! આઠ માસ પછી નવમો માસ અતિક્રાંત થતાં કે વર્તતા કે અપ્રાપ્ત હોય ત્યારે સ્ત્રી-આદિ રૂપ ચારમાંથી કોઈ એકને માતા જન્મ આપે. (૧) સ્ત્રી કે સ્ત્રી આકારે જન્મે, (૨) પુરુષ કે પુરુષાકારે, (૩) નપુંસક કે નપુંસક આકારે, (૪) બિંબ કે બિંબાકારે - ગર્ભાકૃતિ આર્તવપરિણામ, પણ ગર્ભ નહીં જ. આ ચારે કઈ રીતે થાય ?

(૧) ઓજ અલ્પ અને શુક વધુ હોય તો પુરુષ જન્મે, (૨) અલ્પ શુક અને બહુ ઓજ હોય તો સ્ત્રી જન્મે, (૩) બંને લોહી અને વીર્ય સરખા હોય તો નપુંસક જન્મે. (૪) સ્ત્રીનું ઓજ વાયુના કારણે સ્થિર થઈ જાય તો તે ગર્ભાશયમાં બિંબ જન્મે છે.

હવે જન્મકાળ અવસરે મસ્તકેથી કે બંને પગ વડે આવે છે. સમ્પ - અવિષમ આવે છે. અથવા સમ્યક્ - ઉપઘાત રહિતપણે માતાના ઉદરથી યોનિમાંથી નીકળે છે. તીર્થ યથને તે જઠરથી નીકળવાને પ્રવર્તે તો વિનિઘાત-મરણ પામે, કેમકે તે રીતે નીકળવાનું અશક્ય છે. કોઈ વળી પાપકારી-ગ્રામઘાતક, જઠર વિદારણ, જિન-મુનિ મહારાશાતના કરનાર વાત-પિત્તથી દૂષિત કે દેવાદિથી સ્તંભિત હોય, તે ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ રહે છે. તુ શબ્દથી ગર્ભોક્ત પ્રબળ દુઃખ સહેતો ગર્ભવાસમાં રહે છે. તે ગર્ભવાસ અશુચિ પ્રભવ અને અશુચિરૂપ હોય છે.

(શંકા) નવ માસ માત્ર જવા છતાં પૂર્વના ભવને સામાન્ય જીવ કેમ યાદ કરી શકતો નથી ? ગર્ભથી નીકળતા કે ત્યાં ઉપજતા જે દુઃખ થાય છે અથવા ફરી મરતાં જે દુઃખ થાય છે, તે દારુણ દુઃખથી મહામોહ પામીને પોતાના ભવને તે મૂઢાત્મા પ્રાણી યાદ કરી શકતો નથી કે હું પૂર્વભવે કોણ હતો ? તે ન જાણે.

પરમ કરુણોત્પાદક સ્વરને ગાટપણે કરતો ગર્ભસ્થ જીવ યોનિમુખથી નીકળે ત્યારે માતાને અને પોતાને પણ અતુલ્ય વેદના ઉત્પાદન કરે છે. ગર્ભમાં જીવ કોષ્ટિક આકૃતિના તપતા લોટાના વાસણ જેવા નારકોત્પતિ સ્થાન તુલ્યમાં રહીને વિષ્ટા જેવા ગર્ભગૃહમાં, જે અશુષ્કિ પ્રભવ, અપવિત્ર સ્વરૂપ, પિત્ત-શ્લેષ્મ-શુક્ર-લોહી-મૂત્ર-વિષ્ટા મધ્યે ઉત્પન્ન થાય છે.

કોની જેમ ? વિષ્ટાના કીડાની જેમ. જેમ કૃમિભેદિન્દ્રિય જંતુ વિશેષ, ઉદર મધ્યે વિષ્ટામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે રીતે જીવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે તે ગર્ભગત જીવના શરીર સંસ્કાર કેવા પ્રકારના થાય છે ? જે ભંગુર શરીરની ઉત્પત્તિ વીર્ય અને લોહીની ખાણમાં વર્તે છે. આવા શરીરમાં ઉદરમાં કલમલથી ભરેલ, વિષ્ટાથી આકીર્ણ ઉદરમાં પોતાને અને બીજાને જુગુપ્સાયોગ્ય છે

હવે જીવોની દશ દશાનું નિરૂપણ કરાય છે -

● સૂત્ર-૪૩ થી ૫૪ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! આ પ્રકારે ઉત્પન્ન જીવની ક્રમથી દશ દશા કહી છે, તે આ પ્રમાણે - બાલા, કીડા, મંદા, બલા, પ્રજ્ઞા, હાયની, પ્રપંચા, પ્રાગભારા, મુન્મુખી અને શાયની. એ દશકાળ દશા.

જન્મ થતાં જ તે જીવ પહેલી અવસ્થા પામે છે, તેમાં અજ્ઞાનતાને લીધે સુખ, દુઃખ અને ભુખને જાણતો નથી.

બીજી અવસ્થામાં તે વિવિધ કીડા દ્વારા કીડા કરે છે તેની કામ ભોગમાં તીવ્ર મતિ ઉત્પન્ન થતી નથી.

ત્રીજી અવસ્થા પામે છે, ત્યારે પાંચે પ્રકારના ભોગો ભોગવવા નિશ્ચે સમર્થ થાય છે.

ચોથી બલા નામની અવસ્થામાં મનુષ્ય કોઈ તકલીફ ન હોય તો પણ પોતાનું બળ પ્રદર્શન કરવા સમર્થ થાય છે.

પાંચમી અવસ્થામાં તે ધનની ચિંતા માટે સમર્થ હોય છે અને પરિવારને પામે છે.

છઠ્ઠી “હાયની” અવસ્થામાં તે ઈન્દ્રિયમાં શિથિલતા આવતા કામભોગ પ્રતિ વિરક્ત થાય છે.

સાતમી “પ્રપંચા” દશામાં તે સ્નિગ્ધ લાળ અને કફ પાડતો અને વારંવાર ખાસતો રહે છે.

આઠમી અવસ્થામાં સંકુચિત થયેલ પેટની ચામડીવાળો તે સ્ત્રીઓને અધિય થાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થાવાળો થાય છે.

નવમી મુન્મુખ દશામાં શરીર વૃદ્ધાવસ્થાથી આકાંત થઈ જાય છે અને કામવાસનાથી રહિત થાય છે.

દશમી દશામાં તેની વાણી ક્ષીણ થાય છે, સ્વર બદલાઈ જાય છે. તે દીન, વિપરીત બુદ્ધિ, ભ્રાંત ચિત્ત, દુર્બળ અને દુઃખદ અવસ્થા પામે છે.

● વિવેચન-૪૩ થી ૫૪ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! ઉક્ત પ્રકારે ઉત્પન્ન જીવને ક્રમથી દશ અવસ્થા છે. દશ વર્ષ પ્રમાણ પહેલી દશા-અવસ્થા, પછી દશ વર્ષ પ્રમાણ બીજી દશા, એ રીતે દશ દશા. એ રીતે સૂત્રોક્ત બાલા, કીડાઈ ગાથા જાણવી. (૧) બાળક જેવી અવસ્થા, (૨) કીડા પ્રધાન દશા, (૩) વિશિષ્ટ બળ-બુદ્ધિ-કાર્યના ઉપદર્શનમાં અસમર્થ - X - (૪) જેમાં પુરુષનું બળ હોય તે. (૫) પ્રજ્ઞા-વાંછિત અર્થ સંપાદન કુટુંબ અભિવૃદ્ધિ વિષય બુદ્ધિ, (૬) પુરુષની ઈન્દ્રિયો હાનિ પામે તે. (૭) પ્રાગભાર - કંઈક નમેલા કહેવાય તેવા ગામો જેમાં થાય તે. (૮) જરા રાક્ષસી સમાકાંત થતાં શરીરરૂપ ગૃહનું મોચન, તેના પ્રત્યે અભિમુખ તે મનમુખી. (૧૦) નિદ્રાયુક્ત કરે છે, તે શાયની.

આ દશે કાળોપલક્ષિતા દશાને કાલદશા કહે છે.

(૧) જન્મેલા માત્ર જીવને જે પહેલી દશ વર્ષ પ્રમાણ અવસ્થા, તેમાં પ્રાયઃ સુખ કે દુઃખ ન જાણે તે - જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાન રહિત દશા. (૨) બીજી દશામાં જીવ વિવિધ કીડા કરે છે, તેમાં જીવ શબ્દ અને રૂપ - કામ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તે ભોગ. તે કામભોગમાં પ્રબળ રતિ થતી નથી.

(૩) ત્રીજી દશા પ્રાપ્તને શબ્દાદિ પાંચ કામગુણમાં આસક્તિ થાય છે. ભોગો ભોગવવા સમર્થ થાય છે. - X - (૪) આ દશામાં મનુષ્ય સમર્થ થાય છે - સ્વવીર્યને દર્શાવવા માટે, જો રોગાદિ કલેશ રહિત હોય તો અન્યથા વિનાશ પામે.

(૫) અનુક્રમે જે મનુષ્ય સમર્થ થાય - દ્રવ્ય ચિંતા કરવા, ફરી કુટુંબ ચિંતામાં પ્રવર્તે છે. (૬) અહીં પ્રવાહથી વિરક્ત થાય છે. કોનાથી ? કંઈ અભિલાષથી, શ્રવણાદિ પાંચે ઈન્દ્રિયો હાનિને પામે છે. (૭) અહીં-તહીં કફ, શ્લેષ્મ આદિ બહાર કાઢે છે, વારંવાર ખાંસતો રહે છે, ઈત્યાદિ.

(૮) જીવ સંકુચિત ચામડીવાળો થાય છે, ફરી જરા વડે વ્યાપ્ત થાય છે, સ્વ-પર સ્ત્રીને અનિષ્ટ થાય છે. (૯) તેમાં જરા ગૃહમાં શરીર નાશ પામે છે, જીવ વિષયાદિ ઈચ્છા રહિત થાય છે. (૧૦) દીન સ્વર, ભિન્ન સ્વર, દીનત્વ, પૂર્વાવસ્થાથી વિપરીત, દુર્બળ, રોગાદિ પીડાથી દુઃખિતાદિ થાય.

● સૂત્ર-૫૫ થી ૬૨ :-

દશ વર્ષની ઉંમર દૈહિક વિકાસની, વીસ વર્ષની ઉંમર વિદ્યા પ્રાપ્તિની, ત્રીશ વર્ષ સુધી વિષયસુખ, ચાલીશ વર્ષ સુધી વિષયસુખ, ચાલીશ વર્ષ સુધી વિશિષ્ટ જ્ઞાન, પચાસે આંખની દષ્ટિની ક્ષીણતા, સાઠે બાહુબળ ઘટે, સીતેરમે ભોગ હાનિ, ઝેંસીમે ચેતના ક્ષીણ થાય, નેવું મે શરીર નમી જાય, સોમે વર્ષે જીવન પૂર્ણ થાય. આટલામાં સુખ કેટલું અને દુઃખ કેટલું ?

જે સુખપૂર્વક ૧૦૦ વર્ષ જીવે અને ભોગો ભોગવે, તેના માટે પણ જિનભાષિત ધર્મનું સેવન શ્રેયસ્કર છે. જે નિત્ય દુઃખી અને કષ્ટપૂર્ણ અવસ્થામાં જ જીવન જીવે છે તેના માટે શ્રેષ્ઠ શું ? તેણે જિનેન્દ્ર કથિત ધર્મનું પાલન કરવું.

સાંસારિક સુખ ભોગવતો એમ વિચારી ધર્માચરણ કરે કે મને ભવાંતરમાં

શ્રેષ્ઠ સુખ પ્રાપ્ત થશે. દુઃખી એમ માની ધર્માચરણ કરે કે ભવાંતરમાં મને દુઃખ પ્રાપ્ત ન થાય.

નર કે નારીને જાતિ, કુળ, વિદ્યા, સુશિક્ષા પણ સંસારથી પાર ઉતારતી નથી. આ બધું તો શુભ કર્મોથી જ વૃદ્ધિ પામે છે શુભ કર્મો ક્ષીણ થતાં પૌરુષ પણ ક્ષીણ થાય છે, શુભ કર્મોની વૃદ્ધિ થતાં પૌરુષ પણ વૃદ્ધિ પામે છે.

● વિવેચન-૫૫ થી ૬૨ :-

દર્શ વર્ષ પ્રમાણ જીવનું બાલોત્પાટન - મુંડન કરવું તે લોકોક્તિ છે, ઉપલક્ષણથી બીજો પણ પ્રથમાવસ્થામાં મહોત્સવ વિશેષ જાણવો. બીજી અવસ્થામાં વિદ્યા ગ્રહણ કરે છે, શ્રીજીમાં ભોગો ભોગવે, ચોથીમાં વિજ્ઞાન થાય ઈત્યાદિ બધું સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. અહીં સો વર્ષમાં જીવોનો સુખ ભાગ કહ્યો અને ચ શબ્દથી દુઃખભાગ પણ કહ્યો. અથવા અહીં કિર્તિત શબ્દથી “સુખ કેટલું - દુઃખ કેટલું” અર્થ લેવો.

હવે સો વર્ષાયુ જીવનો બીજો પણ ઉપદેશ આપે છે. જે જીવ સો વર્ષ જીવે - પ્રાણ ધારણ કરે, વળી સુખી-ભોગો ભોગવે, તે પણ જીવનું સદા મંગલ કેવલિ ભાષિત ધર્મ જ કરે છે, તો પછી કષ્ટવાળા આયુ કાળમાં - જે મનુષ્ય સદા દુઃખાકુલ હોય, તે દુઃખી જીવને જિનદર્શિત ધર્મ નંદિષેણના પૂર્વભવ બ્રાહ્મણના જીવની જેમ વિશેષ કરવો જોઈએ.

સુખને ભોગવતો જિનોક્ત ધર્મ આચરે. કેવો ધર્મ ? શ્રેષ્ઠ, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર. કેવી ભાવનાથી ધર્મ કરવો ? મને આ ભવે કે પર ભવે અતિ કલ્યાણ થાય, તે ભાવનાથી. સુખને ન ભોગવતો પણ ધર્મ કરે. કઈ ભાવનાથી ? મને વધુ પાપ ન થાય - હું એક પાપફળને ભોગવું છું, ફરી ધર્મ ન કરીને અતિપાપફળ ન થાય એવી ભાવનાથી ધર્મને આચરે.

પુરુષ, વા શબ્દથી બાલ આદિ ભેદથી સ્ત્રી, નપુંસક લેવા. જાતિ-માતૃપક્ષ અથવા બ્રાહ્મણાદિ જાતિ. કુલ-પિતૃપક્ષ અથવા ઉગ્ર-ભોગ આદિ કુલ, વિદ્યા, સુશિક્ષિત આમાંનું કોઈ ભવસમુદ્રના કિનારે પહોંચાડનાર નથી. બધું સ્વર્ગ-મોક્ષાદિ સુખ પુન્યથી-સંવિગ્ન સાધુદાનાદિથી પ્રાપ્ત થાય છે. - X - પુણ્ય-અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, પીઠફલક, ઔષધાદિ વડે સાધુને દાનાદિથી ઉપાર્જિત શુભ ફળ વડે. હીયમાન-દાય પામેલ, પુરુષાભિમાન અપિ શબ્દથી બીજા પણ યશ, કીર્તિ, સ્ફીતિ, લક્ષ્યાદિ ધીમે ધીમે દાય પામે છે અને પુન્ય વધતા પુરુષાકાર પણ વધે છે.

● સૂત્ર-૬૩ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! પુન્ય કૃત્યો કરવાથી પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ થાય છે, પ્રશંસા, ધન અને કીર્તિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી હે આયુષ્યમાન્ ! એવું કદી ન વિચારવું કે— અહીં ઘણાં સમય, આવલિકા, ક્ષણ, શ્વાસોચ્છ્વાસ, સ્તોક, લવ, મુહૂર્ત, દિવસો, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર, યુગ, સો વર્ષ, હજાર વર્ષ, લાખ વર્ષ, કરોડ વર્ષ, કોડાકોડી વર્ષ જીવવું છે.

જ્યાં અમે ઘણાં શીલ, વ્રત, ગુણ, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન, પૌષ્ઠોપવાસ

સ્વીકારીને સ્થિર રહીશું.

હે આયુષ્યમાન્ ! ત્યારે એવું ચિંતન કેમ નથી કરતો કે નિશ્ચયથી આ જીવન ઘણી બાધાથી યુક્ત છે અને તેમાં ઘણાં વાત, પિત, શ્લેષ્મ, સંનિપાત આદિ વિવિધ રોગાતંક જીવિતને સ્પર્શે છે.

● વિવેચન-૬૩ :-

નિશ્ચે હે આયુષ્યમાન્ ! પુન્ય-શુભ પ્રકૃતિ રૂપ, કૃત્ય-કાર્યો, કરણીય - કરવાને યોગ્ય, પ્રીતિકર - મિત્રાદિ સાથે સ્નેહોત્પાદક વર્ણકર - એક દિશા વ્યાપી સાધુવાદકર. ધનકર - રત્નસમૃદ્ધિ કર, કીર્તિકર-સર્વ દિશા વ્યાપી સાધુવાદ કર. આવા અર્થત્વથી આયુષ્યમાન્ ! આ પ્રમાણે મનમાં પણ વિકલ્પ ન કરવા કે -

આગામી સમયમાં નિશ્ચે ઘણાં સમયો, એ પ્રમાણે આગળ પણ બધે “ઘણાં” શબ્દ જોડવો.

સૌથી નિકૃષ્ટ કાળ - સમય, અસંખ્યાત સમયોની એક આવલિકા - જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત સમય રાશિ પ્રમાણ. ૧૮ નિમેષથી એક કાષ્ઠ બે કાષ્ઠનો લવ. ૧૫ લવથી કળા, બે કળાનો લેશ ૧૫ લેશની ક્ષણ. સંખ્યાત આવલિકાનો એક ઉચ્છ્વાસ, તેટલાં જ કાળે એક નિશ્વાસ. બંને કાલનો એક પ્રાણ. સાત પ્રાણનો સ્તોક. ૭ સ્તોકનો લવ. ૭૭ લવનું મુહૂર્ત. ૧૫ મુહૂર્તનો દિવસ. ૩૦ મુહૂર્તનો અહોરાત્ર. ૧૫ અહોરાત્રનો પક્ષ. બે પક્ષનો માસ. બે માસની ઋતુ. ત્રણ ઋતુનું અયન. બે અયનનું સંવત્સર. પાંચ સંવત્સરનો યુગ. ૨૦ યુગના સો વર્ષ. એ રીતે હજાર, લાખ, કરોડ અને કોડાકોડી.

જે સમય, આવલિકાદિમાં અમે ઘણાં શીલ-સમાધાન, વ્રત-મહાવ્રતો, ગુણ-વિનયાદિ, વેરમણ-અસંયમાદિથી નિવર્તવું, પ્રત્યાખ્યાન - નમસ્કાર સહિત પૌરુષી આદિ, પૌષ્ઠ-પર્વદિન અષ્ટમી આદિ તેમાં ઉપવાસ - અભક્તાર્થકરણ પૌષ્ઠોપવાસ, તેમાં અમે આચાર્યાદિ પાસે અંગીકાર કરીશું. કરીને પહેલા સાક્ષાત્ કરવા વડે સતત નિષ્પન્ન કરીશું. એમ કેમ ન વિચારવું ?

હે આયુષ્યમાન્ ! તમે સાંભળો, જે કારણે આ જીવિતજીવોનું આયુ નિશ્ચે અંતરાયની બહુલતાવાળું છે, આ પ્રત્યક્ષ ઘણાં વાત-પિત-શ્લેષ્મ-સાક્ષિપાતિક જન્ય વિવિધ રોગો-વ્યાધિ અને આતંક જીવિતને સ્પર્શે છે. હવે બધાં મનુષ્યોને રોગો સ્પર્શે ?

● સૂત્ર-૬૪ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! પૂર્વકાળમાં યુગલિક, અરિહંત, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, ચારણ અને વિદ્યાધર આદિ મનુષ્ય રોગરહિત હોવાથી લાખો વર્ષો સુધી જીવન જીવતા હતા.

તેઓ અત્યંત સૌમ્ય, સુંદર રૂપવાળા, ઉત્તમ ભોગભોગવતા, ઉત્તમ લક્ષણધારી, સર્વાંગ સુંદર શરીરવાળા હતા. તેમના હાથ-પગના તળીયા લાલકમળપત્ર જેવા, કોમળ હતા. આંગળીઓ પણ કોમળ હતી. પર્વત, નગર,

મગર, સાગર, ચક્ર આદિ ઉત્તમ અને મંગલ ચિહ્નોથી યુક્ત હતા. પગ કાચબાની જેમ સુપ્રતિષ્ઠિત અને સુસ્થિત, બાંધ હરિણી અને કુરુવિંદ નામક તૃણ સમાન વૃત્તાકાર, ગોઠણ ડબ્બા અને તેના ટાંકણની સંધિ જેવા, સાથળ હાથીની સૂંટ જેવી, ગતિ શ્રેષ્ઠ મદોન્મત હાથી જેવી વિક્રમ અને વિલાસયુક્ત, ગુહ્ય પ્રદેશ ઉત્તમ જાતિના શ્રેષ્ઠ ઘોડા જેવો, કેળ સિંહની કમરથી પણ અધિક ગોળાકાર, શરીરનો મધ્ય ભાગ સમેટેલી ટીપાઈ, મૂસલ, દર્પણ અને શુદ્ધ કરાચેલા ઉત્તમ સોનાના બનેલા ખડ્ગની મૂઠ અને વજ્ર જેવા વલયાકાર, નાભિ ગંગાના આવર્ત અને પ્રદક્ષિણાવર્ત તરંગ સમૂહ જેવી, સૂર્ય કિરણોથી વિકસિત કમળ જેવી ગંભીર અને ગૂઢ રોમરાજી રમણીય, સુંદર, સ્વાભાવિક, પાતળી, કાળી, સ્નિગ્ધ, પ્રશસ્ત, લાવણ્યયુક્ત, અતિ કોમળ, મૃદુ, કુક્ષિ, મત્સ્ય અને પક્ષીની જેમ ઉન્નત, ઉદર કમળ સમાન વિસ્તીર્ણ, સ્નિગ્ધ અને ગુકેલા પડખાંવાળું, અલ્પ રોમયુક્ત આવા પ્રકારના દેહને પૂર્વેના મનુષ્યો ધારણ કરે છે.

જેના હાડકાં માંસયુક્ત હોવાથી નજરે પડતાં નથી, તે સોના જેવા નિર્મળ, સુંદર રચનાવાળા, રોગાદિ ઉપસર્ગ રહિત અને પ્રશસ્ત બ્રીશ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે. વક્ષસ્થલ સોનાની શિલા જેવા ઉજ્જ્વલ, પ્રશસ્ત, સમતલ, પુષ્ટ, વિશાળ અને શ્રીવત્સ ચિહ્નવાળા, ભૂજા નગરના દ્વારના આગળીયા સમાન ગોળ, બાહુ ભુજંગેશ્વરના વિપુલ શરીર અને પોતાના સ્થાનથી નીકળતા આગળીયા જેવી લટકતી, સાંઘા યુગ-બેડાણ જેવા, માંસલ-ગૂઢ-હૃષ્ટપુષ્ટ-સંસ્થિત-સુગઠિત-સુબદ્ધ નસોથી કસાયેલ, સ્થિર, વર્તુળાકાર, સુસ્થિષ્ટ, સુંદર અને દંટ, હાથ લાલ હથેળીવાળા, પુષ્ટ, કોમળ, સુંદર બનાવટ વાળા, પ્રશસ્ત લક્ષણોવાળા, આંગળી પુષ્ટ-છિન્ન રહિત-કોમળ અને શ્રેષ્ઠ, નખો તાંબા જેવા રંગના પાતળા સ્વચ્છ કાંતિવાળા સુંદર અને સ્નિગ્ધ છે. હાથની રેખાઓ ચંદ્ર-સૂર્ય-શંખ-ચક્ર અને સ્વસ્તિક આદિ શુભ લક્ષણવાળી અને સુવિરચિત, ખભા શ્રેષ્ઠ ભેંસો, સુવર, સિંહ, વાઘ, સાંટ, હાથીના ખભા જેવા વિપુલ-પરિપૂર્ણ-ઉન્નત અને મૃદુ, ગર્દન ચાર આંગળ સુપરિમિત અને શંખ જેવી શ્રેષ્ઠ, દાઢી-મૂંછ અવસ્થિત અને સુસ્પષ્ટ, ડોટી પુષ્ટ, માંસલ, સુંદર અને વાઘ જેવી વિસ્તીર્ણ, હોઠ સંશુદ્ધ, મુગા અને બિંબના ફળ જેવા લાલ રંગના, દંત પંક્તિ ચંદ્રમા જેવી નિર્મળ, શંખ, ગાયના દુધના ફીણ, કુંદ પુષ્પ, જલકણ અને મૃણાલ નાલની જેમ શ્વેત, દાંત, અખંડ, સુડોળ, અવિરલ, અત્યંત સ્નિગ્ધ અને સુંદર ચે.

તાળવું અને જિભનું તળ અગ્નિમાં તપાવેલ સ્વચ્છ સોના જેવું, સ્વર સારસપક્ષી જેવા મધુર - નવીન મેઘની ગર્જના જેવો ગંભીર તથા કૌંચ પક્ષીના અવાજ જેવો-દુંદુભી યુક્ત, નાક ગરુડની ચાંચ જેવું લાંબુ સીધુ અને ઉન્નત, મુખ વિકસિત કમળ જેવું, આંખ પક્ષ કમળ જેવી વિકસિત - ઘવલ - કમળપત્ર જેવી સ્વચ્છ, ભંવર થોડી નીચે ગુકેલી ધનુષ્ જેવી - સુંદર પંક્તિયુક્ત - કાળા મેઘ જેવી ઉચિત માત્રામાં લાંબી અને સુંદર - કાન કર્કશ અંશે શરીરને ચોટેલ

પ્રમાણયુક્ત ગોળ અને આસપાસનો ભાગ માંસલયુક્ત અને પુષ્ટ, કપાળ અર્ધ ચંદ્રમા જેવું સંસ્થિત, મુખ પરિપૂર્ણ ચંદ્રમાં જેવું, સૌમ્ય, મસ્તક છાત્રાકાર જેવું ઉભરતું, માથાનો અગ્રભાગ મુદ્ગર જેવો, સુદંટ નસોથી બદ્ધ-ઉન્નત લક્ષણથી યુક્ત અને ઉન્નત શિખરયુક્ત, માથાની ચામડી અગ્નિમાં તપાવેલ સ્વચ્છ સોના જેવી લાલ, માથાના વાળ શાલ્મલી વૃક્ષના ફળ જેવા ઘન, પ્રમાણોપેત, બારીક, કોમળ, સુંદર, નિર્મળ, સ્નિગ્ધ, પ્રશસ્ત લક્ષણવાળા, સુગંધિત, ભુજ-ભોજક રત્ન, નીલમણી અને કાજળ જેવા કાળા, હર્ષિત ભ્રમરના ગુંડાના સમૂહ સમાન, ઘુંઘરાલા અને દક્ષિણાવર્ત હોય છે, તેઓ ઉત્તમ-લક્ષણ, વ્યંજન, ગણથી પરિપૂર્ણ, પ્રમાણોપેત માન-ઉન્માન, સર્વાંગ સુંદર, ચંદ્રમા સમાન સૌમ્ય આકૃતિવાળા, પ્રિયદર્શી, સ્વાભાવિક શ્રૃંગારને લીધે સુંદરતાયુક્ત, જોવાલાયક, દર્શનીય, અભિરૂપ તથા પ્રતિરૂપ હોય છે.

આ મનુષ્યોનો સ્વર અદારિત, મેઘ સમાન, હંસસમાન, કૌંચપક્ષી, નદી-નંદીઘોષ સીહ-સીહઘોષ, દિશાકુમાર દેવોનો ઘંટ, ઉદધિકુમાર દેવોનો ઘંટ એ સર્વે સમાન સ્વર હોય છે, શરીરમાં વાયુના અનુકૂળ વેગવાળા, કબૂતર જેવા સ્વભાવવાળા, શકુનિ પક્ષી જેવા નિર્લેપ મળદારવાળા, પીઠ અને પેટની નીચે સુગઠિત બંને પડખાં અને ઉચિત પરિમાણ બંધવાળા, પદ્મકમળ કે નીલકમળ જેવા સુગંધિત મુખવાળા, તેજ યુક્ત, નિરોગી, ઉત્તમ, પ્રશસ્ત, અત્યંત શ્વેત, અનુપમ જળ-મળ-ડાઘ-પસીના અને રજ સહિત શરીરવાળા અત્યંત સ્વચ્છ અને ઉદ્યોતિત શરીરવાળા, વજ્રઋષભ-નારાય સંઘચણવાળા, સમચતુરસ્ર સંસ્થાનથી સંસ્થિત અને ૬૦૦૦ ધનુષ્ ઉંચાઈવાળા કહ્યા છે.

હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! તે મનુષ્યો રપદ્ પૃષ્ઠ હાડકાવાળા કહ્યા છે. આ મનુષ્યો સ્વભાવે સરળ, પ્રકૃતિથી વિનિત, વિકારરહિત, પ્રકૃતિથી અલ્પ ક્રોધ-માન-માયા-લોભવાળા, મૃદુ અને માર્દવતાયુક્ત, તલ્લીન, સરળ, વિનીત, અલ્પ ઈચ્છાવાળા, અલ્પ સંગ્રહી, શાંત સ્વભાવી, અસિ-મસિ-કૃષિ વ્યાપાર રહિત, ગૃહાકાર વૃક્ષની શાખા ઉપર નિવાસ, ઈચ્છિત વિષયાભિલાસી, કલ્પવૃક્ષના પૃથ્વીફળ અને પુષ્પનો આહાર કરે છે.

● વિવેચન-૬૪ :-

નિશ્ચયે હે આયુષ્યમાન્ ! - હે ગણિગુણ ગણધરા ! પૂર્વના કાળમાં પહેલા, બીજા, ત્રીજા, ચોથા આરામાં યથાસંભવ મનુષ્યો રોગ અને આતંક ચાલ્યા ગયા છે તે વ્યાપગત રોગાતંક અથવા રોગ-જ્વર આદિ, આતંક-સઘ: પ્રાણહારી શૂલાદી રોગાતંક, તે ચાલ્યા ગયા છે. ઘણાં લાખો વર્ષો જીવિત, તે આ રીતે - યુગલધાર્મિક. અરહંત-તીર્થંકર, બલદેવ-વાસુદેવનો મોટા ભાઈ, વાસુદેવ-બલદેવનો નાનોભાઈ, ત્રણ ખંડનો ભોક્તા. ચારણ - જંઘા ચારણ, વિદ્યાચારણ રૂપ. વિદ્યાધર - વિદ્યાને ધારણ કરનાર - નમિ વિનમિ આદિ.

તે યુગલધાર્મિક અરહંતાદિ મનુષ્યો અતિશય દૃષ્ટિ-સુભગ, સુંદર રૂપવાળા

છે. - X - X - શ્રેષ્ઠ સૌમ્ય ચારુ રૂપવાળા છે. અર્થાત્ દેવોને પણ સ્વલાવણ્ય-ગુણાદિ વડે અભિજિત. ભોગોત્તમ-સર્વોત્તમ ભોગને ભોગવનારા છે. ભોગસૂચક લક્ષણ - સ્વસ્તિકાદિને ધારણ કરે છે. જેમાં સુનિષ્પન્ન સર્વે અંગો-અવયવો છે, એવા પ્રકારે સુંદર શરીરવાલા તે સુખત સર્વાંગ સુંદરાંગ.

લાલ કમળ જેવા હાથ-પગની કોમળ આંગળીઓવાળા, કમળ જેવા હાથ-પગના કોમળ તળીયાવાળા. પર્વત, નગર, મત્સ્ય, સમુદ્ર, ચક્ર, ચંદ્ર, મૃગ, એવા લક્ષણોથી અંકિત પગનો અઘોભાગ જેનો છે તે. સુપ્રતિષ્ઠિત કાર્યભાવત્ ચારુ ચરણવાળા, ક્રમશઃ વર્ધમાન કે હીયમાન. સુખત-સુનિષ્પન્ન પીવર પગના અગ્ર અવયવવાળા. તુંગ, પાતળા, લાલ, કાંતિવાળા નખ જેમના છે તે. સંસ્થાન વિશેષવંત માંસલ, માંસલ હોવાથી અનુપલક્ષ્ય ગોઠણ વાળા, ક્રમેથી વર્ધમાન કે હીયમાન. હરિણીની જંઘા, કુરુ વિદત્વૃણ, સૂત્ર વલનકની જેમ વર્તુળ, કમથી સ્થૂળ જંઘાવાળા.

સમુદ્ગક પક્ષી સમાન નિમગ્ન, માંસલત્વથી અનુપલક્ષ્ય બે જાનુ જેના છે તે. હાથી, પ્રાણી જેના શ્વાસ લે છે તે શુંડાદંડ, હાથીની સુંદ, તે સુનિષ્પન્ન સદૈશ સાથળ જેના છે તે. પ્રધાન ગજેન્દ્ર સદૈશ પરાક્રમ અને સંજાત વિલાસ ગતિવાળા. સુખત શ્રેષ્ઠ અશ્વની માફક સુગુપ્તત્વથી લિંગલક્ષણ અવયવ જેના ચે તે. જાત્ય અશ્વ માફક નિરૂપલેપ - તથાવિધ મળ રહિત. પ્રમુદિત જે શ્રેષ્ઠ અશ્વ અને સીહ, તે બંનેની જેમ અતિ વર્તુળ કટિવાળા. - X - X - જે શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ, તેની જે ખડ્ગાદિ મુક્ટિ તેની સદૈશ. શ્રેષ્ઠ વજ્રવત્ વલિત - ત્રણ વલિ યુક્ત મધ્યભાગવાળા.

ગંગાવર્ત સમાન દક્ષિણાવર્તી તરંગવત્ ત્રણ વલિ વડે ભંગુર, તે તરંગ ભંગુર સૂર્ય કિરણો વડે તરુણ - અભિનવ, તે કાળે વિકાસિત જે પંકજ તેની જેમ ગંભીર અને વિકટ નાભિ જેની છે તે. સમાન આયામાદિ પ્રમાણથી અવક, અવિરલ સુખત સ્વાભાવિક સૂક્ષ્મ કૃષ્ણ - કાળા અથવા કૃત્સ્ન - અભિન્ન સ્નિગ્ધ, સૌભાગ્યવંત, મનોજ્ઞ, અત્યંત કોમળ અને રમણીય રોમની રાજિ - આવલિવાળા, મત્સ્ય પક્ષીની જેમ સુખત, ઉપચિત, જઠર દેશવાળા. પદ્મવત્ વિકટ નાભિ જેની છે તે.

સંગત પાર્શ્વવાળા, નીચે નીચે નમતા તે સજાત પાર્શ્વવાળા, તેથી જ સુંદર, સુખત અને પાર્શ્વ ગુણોપેત પાર્શ્વવાળા છે. માત્રા યુક્ત અને પરિમિત આ બંને ઓકાર્થક પદ છે, તેથી અતિ માત્રા યુક્ત, પણ ઉચિત પ્રમાણથી હીન-અધિક નહીં તેવા, ઉપચિત અને રમણીય પાર્શ્વવાળા તે મિતમાતૃક પીનરતિદ પાર્શ્વા.

માંસના ઉપચિતપણાથી જેને પાર્શ્વનું હાડકું નથી તેવા. કાંચન કાંતિ, સ્વાભાવિક અને આગંતુકમલ રહિત, સુનિષ્પન્ન, રોગાદિ થકી અનુપહત શરીરને ધારણ કરે છે તે. પ્રશસ્ત બ્રીશ લક્ષણવાળા, તે આ પ્રમાણે - છત્ર, ઘ્વજ, ચૂપ, સ્તુપ, દામિણી, કમંડલ, કળશ, વાવ, સ્વસ્તિક, પતાકા, ચવ, મત્સ્ય કૂર્મ, શ્રેષ્ઠ રથ, મકરધ્વજ, મૃગ, સ્થાલ, અંકુશ, ચૂતફલક, સ્થાપનક, ચમર, લક્ષ્મીનો અભિષેક, તોરણ, મેદિની, સમુદ્ર, પ્રધાનમંદિર, ગિરિવર, શ્રેષ્ઠ દર્પણ, લીલા કરતો હાથી, વૃષભ, સીહ, ચામર.

કનકશિલાતલ સમાન ઉજ્જ્વલ, પ્રશસ્ત, સમતલ, માંસલ, અતિ વિસ્તીર્ણ

હૃદયવાળા છે. શ્રીવત્સથી અંકિત છાતીવાળા, નગરની અબદ્ધ અર્ગલા જેવી વૃત ભુજાવાળા, ભુજગરાજનું વિપુલ જે શરીર, તેની જેમ, આદેય રમ્ય જે અર્ગલા, સ્વસ્થાનથી નિષ્કાશિત હોય તેના જેવી દીર્ઘ બાહુવાળા, ચૂપ સમાન માંસલ, રમણીય, મહાંત પ્રકોષ્ઠવાળા, સંસ્થાન વિશેષવાળા - સુનિચિત - ધન - સ્થિર-સુબદ્ધ સ્નાયુ વડે સારી રીતે બદ્ધ, અતિશય વર્તુળ સુધન મનોજ્ઞ પર્વાસ્થિ સંધાનવાળા, ઉપચિત કોમળ માંસવાળા સુનિષ્પન્ન પ્રશસ્ત સ્વસ્તિક ગદા ચક્ર શંખ કલ્પવૃક્ષા ચંદ્ર સૂર્ય આદિ ચિહ્નવાળા, અવિરલ અંગુલિ સમુદાય હાથ જેના છે તે.

ઉપચિત વર્તુળ સુનિષ્પન્ન કોમલ શ્રેષ્ઠ અંગુલિવાળા, લાલ પાતળા પવિત્ર દીપ્ત સ્નિગ્ધ નખોવાળા, ચંદ્ર જેવી હસ્તરેખા જેને છે તે, એ પ્રમાણે સૂર્યપાણિરેખા, સ્વસ્તિક પાણિ રેખા, ચક્રપાણિરેખા, તેની પ્રકર્ષતા બતાવતા સંગ્રહવચન કહે છે - શશિ રવિ શંખ ચક્ર સ્વસ્તિક રૂપ, વિભાગવાળા સુવિરચિત હાથમાં રેખા જેને છે તે. શ્રેષ્ઠ મહિષવરાહ સિંહ શાર્દૂલ વૃષભનાગવર સમાન પ્રતિપૂર્ણ ઉજ્જત તુંગ મૃદુ બંને સ્કંધ જેના છે તે. પોતાના અંગુલ પ્રમાણ ચાર અંગુલ સુષુ પ્રમાણવાળા, પ્રધાન શંખ સદૈશ ઉજ્જત ત્રણ વલિયોગની સમાન કંઠવાળા. ઘટતા કે વધતા નહીં તેવા સુવિભક્ત ચિત્ર-શોભા વડે અદ્ભુત એવા કૂચકેશ જેમને છે તેવા.

માંસલ સંસ્થિત પ્રશસ્ત શાર્દૂલની જેમ વિપુલ ચિબુક વાળા, પરિકર્મિત જે વિદ્રુમ, બિંબજ્ઞ સમાન લાલપણાથી નીચેનો દંત છદ જેને છે તે, પાંડુર જે ચંદ્રખંડ તેની જેમ આગંતુક મલ રહિત, સ્વાભાવિક મલ રહિત જે શંખ તેની જેમ ગાયના દુધના ફીણ સમાન, કુંદપુષ્પવત્, દકરજવત્ પદ્મિની મૂલવત્ ઘવલ દંતપંકિતવાળા, પરિપૂર્ણ દાંતવાળા, રાજિરહિત અવિરલ સુસ્નિગ્ધ સુખત દાંતવાળા, જેમાં એક દાંત છે તેવી એક દંતા શ્રેણિવાળા તથા દાંતના અતિ ઘનત્વથી એક દંત શ્રેણી જેવા બ્રીશ દાંતવાળા અથવા એકાકાર દંતશ્રેણિ જેની છે તેની જેમ પરસ્પર અનુપલક્ષ્યમાણ દંત-વિભાગત્વથી અનેક દાંત જેના છે તેવા. - X -

અગ્નિ વડે નિર્દગ્ધ પ્રદાલિતમલ અને તપ્ત-ઉષ્ણ જે સુવર્ણ વિશેષ, તેની જેમ લોહિતરૂપ તાળવું અને જીભવાળા. સારસ પક્ષી વિશેષવત્ મધુર શબ્દવાળા, નવા મેઘવત્ ગંભીર સ્વરવાળા, કૌંચપક્ષી માફક નિર્ઘોષવાળા, ભેરીવત્ સ્વરવાળા, તેમાં સ્વર :- શબ્દ ષ્ડજ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત, નિષાધ રૂપ છે તેનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ સ્થાનાંગાદિથી જાણવું ઘંટના અનુપ્રવૃત્ત રણકારની જેમ જે શબ્દ, તે ઘોષ કહેવાય.

ગરુડની જેમ લાંબી ઋજુ ઉજ્જત નાકવાળા, સૂર્યના કિરણથી વિકાશિત જે શ્વેત કમળ તેના જેવા વદનવાળા. વિકસિત થતાં પ્રાયઃ પ્રમુદિતપણાથી શ્વેત પુંડરીક અને પદ્મવાળા લોચન જેના છે તે, કંઈક નમેલ જે ઘનુષ્, તેની જેમ શોભન કૃષ્ણચિકુર રાજિ સુસંસ્થિત અથવા કૃષ્ણ ભૂરાજિ સુસંસ્થિત સંગત દીર્ઘ સુનિષ્પન્ન ભ્રમરવાળા. આલીન પ્રમાણયુક્ત કાન જેના છે તે. તેથી જ સુશ્રવણા - શબ્દોપલંબવાળા, માંસલ કપોલ લક્ષણ દેશ ભાગ - વદનનો અવયવ જેને છે તે.

તુરંતનો ઉગેલ સુસ્તિગ્ધ સંપૂર્ણ ચંદ્ર, તેના અર્ધવત્ સંસ્થિત લલાટ-ભાલ જેને છે તેવા, ચંદ્રની જેમ પ્રતિપૂર્ણ સૌમ્ય વદનવાળા, છબ્રાકાર ઉત્તમાંગ દેશવાળા, લોહ મુદ્ગરની જેમ નિભિડ અથવા અતિશય નિચિત સુબદ્ધ સ્નાયુ વડે મહાલક્ષ્મણ શિખર સહિતના ભવનતુલ્ય નિરુપમપિંડિક સમાન વર્તુલપણથી શિરો અગ્ર જેને છે તે. ઘન નિચિત સુબદ્ધ લક્ષણોગ્રત કૂટાગાર સમાન નિરુપમ પિંડિકાગ્રશિર. અગ્નિ વડે નિર્ધર્મત અને ઘોચેલ તથા તપ્ત-લાલવર્ણી સુવર્ણવત્ મધ્યકેશ કેશભૂમિવાળા.

શાલ્મલીવૃક્ષના ફળ સમાન છોટિતા પણ અતિશય નિચિત, તે યુગલધાર્મિકો કેશાપાશ બાંધતા નથી. કેમકે તેમને તેવા પરિજ્ઞાનનો અભાવ છે, તથા સ્વભાવથી શાલ્મલી બોંડ આકારવત્ ઘન નિચિત રહે છે, તેથી આ વિશેષણ લીધું.

મૃદુ, નિર્મળ, શ્વલક્ષણ, લક્ષણવંત, પ્રશંસાપાત્ર પરમગંધ વડે યુક્ત, તેથી જ સુંદર તથા ભુજમોચક રત્ન વિશેષ, ભૃંગ, મરકતમણી, કાજળ, પ્રમુદિત જે ભ્રમરગણ કેમકે હર્ષિત ભ્રમરગણ તારુણ્યાવસ્થામાં હોય ત્યારે અતિકૃષ્ણ હોય, તેની જેમ કાળી કાંતિ તથા નિકુરંબીભૂત નિચિત અવિકીર્ણ કંઈક કુટિલ પ્રદક્ષિણાવર્ત માયાના વાળ જેના છે તે.

લક્ષણ - સ્વસ્તિકાદિ, વ્યંજન-મધ, તિલકાદિ, ગુણક્ષાંતિ આદિ, તેના વડે યુક્ત તથા માનોન્માન પ્રમાણથી પ્રતિપૂર્ણ, જન્મદોષરહિત બધાં અવયવો જેમાં છે, તેવા સુંદર શરીરવાળા, અહીં માન-ઉન્માન પ્રમાણ પૂર્વ ગ્રંથોવત્ સમજી લેવું. - X - X - પ્રમાણ-આત્માંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉંચા ચંદ્ર જેવા સૌમ્ય આકારવાળા, કાંત-પ્રિય દર્શનવાળા, સ્વભાવથી જ શ્રૃંગારરૂપ પ્રધાન વેશ જેમને છે તે.

પ્રાસાદીય - હિતાહિતકારીત્વથી મનને પ્રસન્ન કરનાર, દર્શનીય - દર્શનયોગ્ય, જેને જોતાં આંખને શ્રમ ન લાગે તે, અભિરૂપ બધાં જોનારના મનને પ્રસાદ અનુકૂળતાથી અભિમુખ રૂપ અર્થાત્ અત્યંત કમનીય. તેથી જ પ્રતિરૂપ - પ્રતિ વિશિષ્ટ અસાધારણ રૂપ અથવા પ્રતિદાણ નવા-નવા રૂપ જેના છે તે.

તે મનુષ્યોનો પ્રવાહ જેવો સ્વર છે, મેઘની જેવો અતિ દીર્ઘ સ્વર છે, હંસની જેવો મધુર સ્વર છે, કૌંચની જેમ પ્રયાસ કર્યા વિના પણ દીર્ઘ દેશ વ્યાપી સ્વર છે, નંદી-બાર વાજિંબોના સંઘાતવત્ સ્વર છે તેવા સ્વરવાળા. નંદીની જેમ ઘોષ-નાદ જેનો છે તેવા, સિંહની જેમ પ્રભૂત દેશવ્યાપી સ્વરવાળા, સિંહઘોષવાળા, પ્રિયસ્વરવાળા, મંજુઘોષવાળા. આજ વાત બે પદ વડે કહે છે - સુસ્વરા અને સુસ્વરઘોષવાળા.

અનુકૂળ વાયુવેગ - શરીર અંતર્વર્તિવાત જેમનો છે તે. વાયુગુલ્મ રહિત ઉદર મધ્ય પ્રદેશવાળા એવો અર્થ છે. કંકની જેમ ગુદાસય નિરોગ વર્ચસ્કતાવાળા, કપોતપક્ષીના જેવું આહાર પરિણમન જેમને છે તેવા, કેમકે કપોતનો જઠરાગ્નિ પાષાણને પણ પચાવી દે છે એવી શ્રુતિ છે. એ પ્રમાણે તેમને પણ અતિ અર્ગલ આહાર ગ્રહણ કરવા છતાં તેને કોઈ અજીર્ણ દોષ થતો નથી. શકુન પક્ષીવત્ પુરીષોત્સર્ગમાં નિર્લેપતાથી અપાનદેશ હોય છે.

તથા પૃષ્ઠ અને અંતર - પૃષ્ઠોદરનો જે અંતરાલ અર્થાત્ પડખાં, જંઘા, વિશિષ્ટ

પરિણામવાળા જેમના છે તે. કમળ, નીલોત્પલ અથવા પદ્મ નામે ગંધદ્રવ્ય ઉત્પલ, ઉત્પલકુષ્ઠ, તેમની ગંધની સમાન જે નિઃશ્વાસ, તેથી સુગંધી મુખ જેનું છે તે.

ઉદ્દીપ્તવર્ણ અને સુકુમાલ ત્વચાવાળા, નીરોગી, ઉત્તમ લક્ષણયુક્ત, પ્રશસ્ત, કર્મભૂમિના મનુષ્યની અપેક્ષાથી અતિશાચી, તેથી જ નિરૂપમ શરીર જેનું છે તે. આ જ કથન વિશેષથી કહે છે - દુષ્ટ તિલાકાદિક, પ્રસ્વેદ, રેણુ, માલિન્યકારિણી ચેષ્ટા તેનાથી વર્જિત, મૂન-વિષાદિ ઉપલેપ રહિત શરીર જેનું છે તે. શરીર પ્રભા વડે ઉદ્યોતિત શરીર અને પ્રત્યંગવાળા છે.

જેનું વજ્રઘ્નમનારાય સંહનન છે તેવા, સમયતુરગ્ન સંસ્થાન વડે સંસ્થિત, આ બંનેની વ્યાખ્યાયા આગલ કરીશ. ૬૦૦૦ ધનુષ્, અવસર્પિણીના પહેલા આરાની અપેક્ષાથી ઉર્ધ્વ-ઉંચાઈથી કહેલા ચે. ધનુષ્ સ્વરૂપ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિતમાં આ રીતે છે—

અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુ પુદ્ગલના સમુદય સમાગમથી એક વ્યવહારિક પરમાણુ નીપજે છે. તેમાં શસ્ત્ર સંક્રામિત ન થાય. અનંત વ્યવહારિક પરમાણુ સમુદય સમિતિ સમાગમથી એક ઉત્સ્વલક્ષણ શ્વલક્ષિણાકા થાય આઠ ઉત્ સ્વલક્ષણ શ્વલક્ષિણાકા વડે એક શ્વલક્ષણશ્વલક્ષિણાકા થાય, આઠ શ્વલક્ષણશ્વલક્ષિણાકાથી એક ઉર્ધ્વરેણુ થાય. આઠ ઉર્ધ્વરેણુ વડે એક ત્રસરેણુ થાય. આઠ ત્રસરેણુનો એક સ્થરેણુ.

આઠ સ્થરેણુનો એક દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય. તેવા આઠ વાલાગ્રોથી હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષના મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય. એ પ્રમાણે રમ્યક્-ઠૈરણ્યવંત ઠૈમવંત-ઠૈરણ્યવંતના મનુષ્યો, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહના મનુષ્યો જાણવા. આઠ પૂર્વવિદેહ મનુષ્યોના વાલાગ્રની એક લિક્ષા, આઠ લિક્ષાની એક જૂ, આઠ જૂનો એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યનો એક અંગુલ થાય.

આ અંગુલ પ્રમાણથી છ અંગુલના પાદ, બાર અંગુલની વેંત, ૨૪ અંગુલનો હાથ, ૪૮ અંગુલની કુક્ષી, ૯૬ અંગુલનો એક અક્ષ કે ૯૬ કે ધનુ કે ચૂપ કે મુશલ કે નાલિકા છે. આ ધનુષ્ પ્રમાણ વડે ૨૦૦૦ ધનુષ્નો એક ગાઉ થાય.

તે પહેલા આરાના મનુષ્યોને ૨૫૬ પૃષ્ઠ કરંડક કહેલ છે. તુવેર પ્રમાણ આહાર, છ માસ આયુ બાકી રહેતા સ્ત્રી-પુરુષ યુગલને જન્મ આપી, ૪૯ દિવસ સંતાનોનું પાલન કરે છે. ત્રણ દિવસે આહારની ઈચ્છા થાય છે.

બીજા આરામાં બે કોશ ઉંચા, ૧૨૮ પીઠની પાંસળી, ૬૪ દિવસ સંતાનનું પાલન, બોર પ્રમાણ આહાર, બે દિવસે આહારેચ્છા થાય.

ત્રીજા આરામાં એક કોશ ઉંચા, ૬૪ પાંસળી, ૩૯ દિવસ અપત્યપાલન, આમળા પ્રમાણ આહાર, એકાંતરે ઈચ્છા.

૫૬-અંતર્દ્વીપમાં મનુષ્યો ૮૦૦ ધનુષ્પ્રમાણ શરીરની ઉંચાઈવાળા, ચોથે દિવસે ખાનારા, ૬૪ પાંસળીવાળા, ૩૯ દિવસ સંતાનપાલન, પત્યોપમના અસંખ્યાત ભાગ આયુ, બધાં પણ યુગલજીવો, પોતાના આયુષ્ય સમાન કે તેથી ઓછા દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

બધાં યુગલ જીવો, હાથી-ઘોડા-ઉંટ-ગાય-પાડા આદિનો સદ્ભાવ હોવા છતાં

તેના પરિભોગથી પરંગમુખ હોય. મણિ-કનક-મોતી આદિ હોવા છતાં, તેના મમત્વ અભિનિવેશ રહિત હોય છે. યુગલ ક્ષેત્રમાં સ્વાભાવિક જ શાલી આદિ ધાન્ય વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે મનુષ્યોના પરિભોગમાં આવતુ નથી. દંશ-મશકાદિ કે ચંદ્ર-સૂર્ય ગ્રહણ થતાં નથી.

તે મનુષ્યો સ્વાભાવથી ભદ્રક, બીજાને ન પીડે તેમ મન-વચન-કાર્યાની ચેષ્ટાવાળા, સ્વાભાવથી પરોપદેશ વિના વિનયવાળા અર્થાત્ પ્રકૃતિથી વિનીત, પ્રકૃતિથી ઉપશાંત, પ્રકૃતિથી જ અતિમંદ સ્વરૂપ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ જેના છે તે. તેથી જ મૃદુ-મનોહર પરિણામ વડે સંપન્ન તે મૃદુ માર્દવ સંપન્ન પણ કપટ માર્દવ સંપન્ન નહીં.

ચોતરફથી બધી ક્રિયામાં લીન, ભદ્રક - સર્વ તે ક્ષેત્રોચિત કલ્યાણભાવી, વિનીત - બૃહત્ પુરુષ વિનય કરણશીલા, અલ્પેચ્છા - મણિ કનકાદિ વિષય પ્રતિબંધ રહિત, તેથી જ જેને સંનિધિરૂપ સંચય વિદ્યમાન નથી તેવા. અચંડ-તીવ્ર કોપરહિત, અસિ-મસિ-કૃષિ વાણિજ્ય રહિત. તેમાં અસિ ઉપલક્ષિત સેવક પુરુષ, મણિ ઉપલક્ષિત લેખનજીવી, કૃષિ કર્મોપજીવી, વાણિજ્ય-વણિજ્ જન ઉચિત કળા વડે જીવતા. આ બધાં ન હોય. કેમકે તે બધાં અહમિન્દ્રપણાથી રહે છે.

કલ્પદ્રુમની શાખાના અંતરમાં પ્રાસાદાદિ આકૃતિમાં આકાલ આવાસવાળા. મનોવાંછિત શબ્દાદિની કામનાવાળા. ઘર સદેશ કલ્પવૃક્ષોમાં નિષ્પાદિત આવાસવાળા. ગૃહાકાર કલ્પ વૃક્ષોના સૂચનથી બીજા કલ્પવૃક્ષો પણ સૂચવેલા જાણવા. જેમકે પ્રવચન સારોદ્ધારમાં મતાંગ, ભૃદાંગ આદિ દશ કલ્પવૃક્ષો કહેલા છે.

તેમાં (૧) મતાંગના ફળ વિશિષ્ટ બળવીર્ય કાંતિહેતુ સ્વાભાવિક પરિણત સરસ સુગંધિ વિવિધ પરિપાકથી આવેલ મધ પરિપૂર્ણ - મધને છોડે છે.

(૨) ભૃતાંગ - મણિ, કનક, રજન આદિમય વિચિત્ર ભાજનો છે, તે સ્વાભાવિક સ્થાલક આદિ ભાજન માફક ફળો વડે શોભતા દેખાય છે.

(૩) ત્રુટિતાંગ - સંગત સમ્યક્ યથોક્ત રીતે સંબદ્ધ વાદ્યો ઘણાં પ્રકારે તત-વિતત-ધન-શુષિર-કાહલકાદિ.

(૪) દીપાંગ - જેમ અહીં સ્નિગ્ધ પ્રજ્વલંત સુવર્ણમય દીપિકા ઉદ્યોત કરતી દેખાય તેની જેમ સ્વાભાવિક પરિણત પ્રકૃષ્ટ ઉદ્યોતથી બધે ઉદ્યોત કરતાં રહે છે.

(૫) જ્યોતિષિક - સૂર્યમંડલની જેમ સ્વતેજથી બધું દેદીપ્યમાન કરે છે. (૬) ચિત્રાંગ - અનેક પ્રકારની સરસ સુરભિ વિવિધ વર્ણ કુસુમદામ રૂપ માળા હોય છે.

(૭) ચિત્રસ - ભોજનાર્થે હોય છે અર્થાત્ વિશિષ્ટ દલિક કલમ, શાલિ, શાલનક, પકવઅન્ન વગેરેથી અતીવ અપરિમિત સ્વાદુત આદિ ગુણયુક્ત ઈન્દ્રિયબલપુષ્ટિ હેતુ ભોજ્ય પદાર્થ પરિપૂર્ણતાથી ફળ મધ્યે બિરાજમાન ચિત્રસ રહે છે.

(૮) મણ્યંગ-શ્રેષ્ઠ ભૂષણો, સ્વાભાવિક પરિણત કટક, કેચુર, કુંડલાદિ આભરણો હોય. (૯) ગેહાકાર કલ્પવૃક્ષમાં સ્વાભાવિક પરિણામથી જ પ્રાંશુપ્રાકારોપગૂઠ સુખે યડાય તેવી સોપાન પંક્તિ, વિચિત્ર ચિત્ર શાલોચિતકાંત - X - વિવિધ નિકેતનો

હોય છે.

(૧૦) અનગ્ન કલ્પવૃક્ષો અત્યર્થ ઘણાં પ્રકારે વસ્ત્રો, સ્વાભાવિક જ સૂક્ષ્મ સુકુમાર દેવદૂષ્યાનુકાર મનોહર નિર્મળ [વસ્ત્રો] ઉત્પન્ન કરે છે.

પૃથ્વી પુષ્યફળ તે કલ્પવૃક્ષોનો આહાર જેમને છે તેવા. તે મનુષ્યગણ - યુગલ ધાર્મિક વૃંદ જગદીશ્વરે કહેલ છે. જેમ જીવાભિગમવૃત્તિમાં કહેલ છે કે - હે ભગવન્ ! પૃથ્વીનો કેવો આસ્વાદ છે ? હે ગૌતમ ! જેમ ગાયનું દૂધ-ચતુઃસ્થાન પરિણામ પર્યન્ત. - X - X - X - એવા ગાયના દૂધને ખાંડ, ગોળ, મિશ્રી યુક્ત મંદાગ્નિકવથિત છે, તેના કરતાં પણ પૃથ્વીનો આસ્વાદ ઈષ્ટતર છે. ઈત્યાદિ - X -

● સૂત્ર-૬૫ થી ૭૦ :-

હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! પૂર્વકાળના મનુષ્યોના છ પ્રકારના સંઘયણ હતા. તે આ પ્રમાણે - વજ્રઋષભનારાય, ઋષભનારાય, નારાય, અર્હનારાય, કીલિકા, સેવાર્ત વર્તમાન કાળે મનુષ્યોમાં સેવાર્ત સંઘયણ જ હોય છે.

હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! પૂર્વકાળમાં મનુષ્યોને છ પ્રકારના સંસ્થાન હતા. તે આ પ્રમાણે - સમયતુરસ, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિક, કુબ્જ, વામન અને હુંડક, પણ હે આયુષ્યમાન્ ! વર્તમાનકાળે માત્ર હુંડક સંસ્થાન જ હોય છે.

મનુષ્યોના સંહનન, સંસ્થાન, ઉંચાઈ અને આયુષ્ય અવસર્પિણી કાળના દોષને કારણે સમયે-સમયે ક્ષીણ થતાં જાય છે. ક્રોધ-માન-માયા-લોભ તથા ખોટ તોલમાપની પ્રવૃત્તિ વગેરે બધાં અવગુણ વધે છે.

જાજવા અને જનપદોમાં માપ-તોલ વિષમ હોય છે. રાજકુળ અને વર્ષ વિષમ હોય છે. વિષમ વર્ષોમાં ઔષધિની શક્તિ ઘટી જાય છે. આ સમયમાં ઔષધિની દુર્બળતાને લીધે આયુ પણ ઘટે છે. આ રીતે કૃષ્ણ પક્ષના ચંદ્રમાની જેમ દ્વાસમાન લોકમાં જે ધર્મમાં અનુરક્ત મનુષ્ય છે, તે સારી રીતે જીવન જીવે છે.

● વિવેચન-૬૫ થી ૭૦ :-

હે શ્રમણ ! હે ગૌતમ ! હે આયુષ્યમાન્ ! પૂર્વે મનુષ્યોના છ પ્રકારના સંઘયણ અર્થાત્ દંટ, દંટતર આદિ શરીર બંધ હતા. તે આ પ્રમાણે - વજ્રઋષભનારાય, ઋષભનારાય ઈત્યાદિ. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે - ઋષભ - બે હાડકાંને વીટેલ પટ્ટ, વજ જેવી કીલિકા નારાય - બંને તરફ મર્કટબંધ, બંને હાડકાં બે બાજુથી મર્કટબંધ વડે બદ્ધ પટ્ટ આકૃતિ ત્રીજા હાડકાં વડે વીટેલ અને તેની ઉપર ત્રણે હાડકાંને બેદતી કીલિકા આકારે વજ નામક અસ્થિ ચંત્ર, તે વજ્રર્ષભનારાય.

કીલિકા રહિત તે ઋષભનારાય, પટ્ટરહિત કેવળ મર્કટબંધ તે નારાય, જેના એક પડખે મર્કટબંધ અને બીજા પડખે કીલિકા છે - તે અર્હનારાય, જેમાં હાડકાં કીલિકા માત્ર બદ્ધ છે તે કીલિકા, જેમાં હાડકાં પરસ્પર પર્યન્ત સંસ્પર્શરૂપ સેવા માત્રથી વ્યાપ્ત છે અને નિત્ય સ્નેહ અભ્યંગાદિ પરિશીલનની અપેક્ષા રાખે છે તે સેવાર્ત.

હવે પાંચમાં આરામાં નિશ્ચે હે આયુષ્યમાન્ ! મનુષ્યોને સેવાર્ત સંહનન ૪ વર્તે છે. તેમાં શ્રી વીરથી ૧૭૦ વર્ષે સ્થૂલભદ્ર સ્વર્ગે ગયા ત્યારે છેલ્લા ચાર પૂર્વો, પહેલું સંસ્થાન, પહેલું સંઘયણ, મહાપ્રાણ ધ્યાનનો વિસ્થેદ થયો.

શ્રીવીરથી ૫૮૪ વર્ષે શ્રી વજ્રસ્વામીથી દશમું પૂર્વ અને ચાર સંઘયણ ગયા. હે આયુષ્યમાન્ ! પૂર્વે મનુષ્યોને છ સંસ્થાન હતા. સંસ્થાન-પ્રાણીનો આકાર વિશેષ. સમયતુરમ્ - નાભિની ઉપર અને નીચે સર્વ લક્ષણયુક્ત અવયવપણે તુલ્ય અને તે ચતુરમ્ - અન્યૂનાધિક ચારે અમ્મ જેના છે તે. અમ્મ - પલ્ચંક આસને બેસીને જાનુનું અંતર, આસનથી લલાટના ઉપરના ભાગનું અંતર, દક્ષિણસ્કંધથી વામ જાનુનું અંતર અને વામ સ્કંધથી દક્ષિણ જાનુનું અંતર તે સંસ્થાન - આકાર.

ન્યગ્રોઘવત્ પરિમંડલ - ઉપરનું પ્રમાણ સંપૂર્ણ અને નીચેનું હીન હોય. નાભિની નીચેનો ભાગ યથોક્ત પ્રમાણ લક્ષણથી વર્તે છે તે સાદિ. જેમાં મસ્તક, ગ્રીવા, હાથ-પગ આદિ યથોક્ત પ્રમાણ લક્ષણયુક્ત હોય પણ પીઠ અને ઉદર નહીં તે કુબ્જ. જેમાં છાતી, પેટ, પીઠ આદિ પ્રમાણ લક્ષણયુક્ત હોય પણ મસ્તક, ગ્રીવા, હાથ-પગ આદિ હીન હોય તે વામન અને જેમાં બધાં અવયવો પ્રમાણ લક્ષણથી પરિબ્રષ્ટ હોય તે હુંડ. હાલ નિશ્ચયથી મનુષ્યોને હુંડ સંસ્થાન વર્તે છે.

હવે ઉપદેશ દેતા કહે છે - સંહનન, સંસ્થાન, શરીર આદિનું ઉચ્ચત્વ અને આયુ મનુષ્યોને પ્રતિ સમયે ઘટતાં જાય તે અવસર્પિણી કાલદોષથી છે. ક્રોધ-માન-માયા-લોભ પ્રવાહથી પૂર્વ મનુષ્યોની અપેક્ષાથી વિશેષ વધે છે. મનુષ્યોના કૂટ-તુલાદિ ઉપકરણ, કૂટ-કુડવ પ્રસ્થાદિમાન વધે છે. તેથી કૂટતુલાદિ અનુસાર કચાણક - વાણિજ્યાદિ કૂટ વધે છે. હવે દુઃખમકાળમાં તુલા, માન અસમાન થાય છે. ચ શબ્દથી અનેક પ્રકારે વંચન લેવું. સંવત્સરો પણ દુઃખરૂપ થાય છે. વિષમ વર્ષાથી સારવર્જિત ઘઉં આદિ વીર્ય થાય. ગોઘૂમાદિના દુર્બળપણાથી મનુષ્યોના આયુ વગેરે પણ ક્ષય પામે છે.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારે કૃષ્ણપદ્મના ચંદ્રની માફક જે ધર્મયુક્ત મનુષ્યો છે, તેમનું સારું જીવિત જાણવું. હવે સો વર્ષના આયુવાળા પુરુષના કેટલાં યુગ-અચનાદિ થાય ? -

● સૂત્ર-૭૧ થી ૭૩ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! જેમ કોઈ પુરુષ ન્હાઈ, બલિકર્મ કરી, કૌતુક-મંગલ-પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, મસ્તકે ન્હાઈ, કંઠમાં માલા પહેરી, મણિ-સુવર્ણ પહેરી, અહત-સુમહાર્દ વસ્ત્ર પહેરી, ચંદન વડે ઉત્કીર્ણ ગાત્ર શરીરી થઈ, સરસ સુરભી ગંધ ગોશીર્ષ ચંદન વડે અનુલિપ્ત ગાત્રથી, શુચિમાલા વર્ણક વિલેપન, હાર-અર્ધહાર-ત્રિસરોહાર-પાલંબ-પ્રલંબ ધારણ કરી, કટિસૂત્રથી સારી રીતે શોભતો, ત્રૈવેચક-વીંટી-લલિતાંગાદિ આભરણ પહેરી, વિવિધ મણિ-સુવર્ણ-રત્ન-કડગ-મુદિત વડે સ્તાંભિત ભૂજવાળા, અધિકરૂપ-શોભાયુક્ત, કુંડલ વડે ઉદ્યોતિત મુખ, મુગટ વડે દિપ્ત મસ્તક, હારાદિ વડે સારી રીતે રચિત છાતી, પ્રાલંબ-પ્રલંબમાન-સુકૃત્ પટ

ઉત્તરીય, મુદ્રિકાથી પીંગલ થયેલ આંગળી, વિવિધ મણિ-કનક-રત્ન-વિમલ-મહાર્દ-નિપુણોચિત ઝગમગતા વિરચિત સુશ્લિષ્ટ વિશિષ્ટ લષ્ટ વીરવલય પહેરેલો વધુ શું કહીએ ? કલ્પવૃક્ષ સમાન અલંકૃત્ વિભૂષિત થઈ પવિત્ર થઈને માતાપિતાને અભિવાદન કરે અર્થાત્ પ્રણામ કરે.

ત્યારે તે પુરુષને માતા-પિતા એમ કહે કે, હે પુત્ર ! સો વર્ષ જીવો. તેનું આયુ ૧૦૦ વર્ષનું હોય તો વધુ કેટલું જીવે ? ૧૦૦ વર્ષ જીવતો તે ૨૦ યુગ જીવે છે, ૨૦ યુગ જીવતો ૨૦૦ અચન જીવે છે, ૨૦૦ અચન જીવતો તે ૬૦૦ ઋતુ જીવે છે, ૬૦૦ ઋતુ જીવતો તે ૧૨૦૦ માસ જીવે છે. ૧૨૦૦ માસ જીવતો તે ૨૪૦૦ પદ્મ જીવે છે. એ રીતે - X - ૩૬,૦૦૦ અહોરાત્ર, ૧૦,૮૦,૦૦૦ મુહૂર્ત, ૪,૦૭,૪૮,૪૦,૦૦૦ શ્વાસોચ્છવાસ જીવે. તેમાં તે ૨૨૧૧ તંદુલવાહ ખાય છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! કઈ રીતે ૨૨૧૧ તંદુલવાહ ખાય ? હે ગૌતમ ! દુર્બલ સ્ત્રી વડે ખંડિત, બલિષ્ઠે છડિત, ખરમુસલ વડે કુટેલ, ભૂંસ-કાંકરા રહિત કરેલ અખંડિત અને પરિપૂર્ણ ચોખાના સાડા બાર પલનો એક પ્રસ્થ થાય. તે પ્રસ્થને માગધ પણ કહે છે. સામાન્યથી રોજ સવારે એક પ્રસ્થ અને સાંજે એક પ્રસ્થ એમ બે વખત ભાત ખાય છે. એક પ્રસ્થકમાં ૬૪,૦૦૦ ભાત હોય છે. ૨૦૦૦ ચોખાના દાણાનો એક કવલ, એ રીતે પુરુષનો આહાર ૩૨-કવલ, સ્ત્રીનો આહાર ૨૮ કવલ અને નપુંસકનો ૨૪ કવલ હોય છે.

આ ગણના આ રીતે છે - બે અસતીની પ્રસૂતિ, બે પ્રસૂતિની એક સેતિકા, ચાર સેતિકાનો કુડવ, ચાર કુડવનો પ્રસ્થક, ચાર પ્રસ્થકનો આટક, સાઈઠ આટકનો જઘન્યકુંભ, ૮૦ આટકનો મધ્યકુંભ, ૧૦૦ આટકનો ઉત્કૃષ્ટકુંભ, ૮૦૦ આટકનો એક વાહ, આ વાહ પ્રમાણે ૨૨૧. વાહ તંદુલ ખાય છે. એ ગણિત અનુસાર ૪૬૦ કરોડ, ૮૦ લાખ ચોખાના દાણા થાય છે, તેમ કહ્યું છે.

આ રીતે તે ૨૨૧૧ વાહ તંદુલ ખાતો પાા કુંભ મગ ખાય છે. અર્થાત્ ૨૪૦૦ આટક ધી, ૩૬,૦૦૦ પલ મીઠું ખાય. બે માસે કપડાં બદલે તો ૧૨૦૦ ઘોટી પહેરે. એ રીતે ૧૦૦ વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યોના ધી, તેલ, મીઠું, ભોજન, વસ્ત્રનું બધું તોલમાપ ગણિત છે.

આ ગણિત પરિમાણ પણ મહર્ષિઓએ બે પ્રકારે કહેલ છે. જેની પાસે આ બધું છે, તેની ગણના કરી છે, જેની પાસે આ કંઈ નથી તેની શું ગણના કરવી ?

● વિવેચન-૭૧ થી ૭૩ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! - X - કોઈ પુરુષ સ્નાન કરીને પછી બલિકર્મ - સ્વગૃહ દેવતાની પૂજા કરેલ તથા કૌતુક-મંગલ કરીને, તે જ પ્રાયશ્ચિત્ત - દુઃસ્વપ્નાદિના વિઘાતાર્થે અવશ્ય કરણીયત્વ આદિથી - X - મસ્તકેથી સ્નાન કરીને, પૂર્વે દેશ સ્નાન કહ્યું અને અહીં સર્વ સ્નાન કરીને કહ્યું, તેથી પુનરુક્તિ નથી. ગાળામાં પુષ્પમાળા પહેરીને, મણિ સુવર્ણ પહેરીને, તેમાં મણિમય આભુષણ અને સુવર્ણમય આભુષણ

અર્થ કરવો. મલ મૂષક આદિ વડે અનુપહત એવા બહુમૂલ્ય વસ્ત્ર પહેરીને...

ચંદન વડે ચર્ચિત શરીરવાળા, રસયુક્ત સુગંધયુક્ત, ગોશીર્ષ ચંદન વડે અતિશય વિલેપનરૂપ શરીર કરેલ, પવિત્ર પુષ્પમાળા, વર્ણક અને વિલેપન-મંડનકારી કુંકુમાદિ વિલેપન કરેલ, પહેરેલ છે અટાર સરોહાર, નવસરોહાર, ત્રિસરોહાર જેણે તથા લટકતા એવા ઝુંબાવાળા, કટિ આભરણ વિશેષથી શોભા કરેલા અથવા હાર આદિ પહેરીને સારી શોભા કરેલ છે તેવા, ધારણ કરેલ ત્રૈવેચક, વીંટી, કંઠકવાળા, શોભતા શરીરમાં અન્યાન્ય બીજી શોભા કરેલ તથા વ્યસ્ત સારભૂષણવાળા...

વિવિધ મણિ-કનક-રત્નોના કટક, ઋટિક વડે અર્થાત્ હાથ અને બાહુના આભરણ વિશેષથી સ્તંભિત ભુજા જેની છે તે. અધિકરૂપે શોભાવાળા, કાનના આભરણરૂપ કુંડલો વડે ઉદ્યોતને પ્રાપ્ત મુખ જેનું છે તેવા, મુગટ વડે દીપ્ત મસ્તકવાળા, હાર વડે આસ્થાદિત અને તેનાથી સારી રીતે કરેલ મનોહર છાતી જેની છે તેવી, દીર્ઘ-લટકતા અને સુષ્ઠુ કૃત્ પટ વડે ઉત્તરાસંગવાળા, મુદ્રિકા - આંગળીનું આભરણ, તેના વડે પીળી લાગતી આંગળીવાળા, વિવિધ મણિ-સુવર્ણ-રત્ન વડે વિમલ તથા મહાર્ધ નિપુણ શિલ્પી વડે પરિકર્મિત દીપ્તા એવા વિરચિત, સુશ્લિષ્ટ બીજા કરતાં વિશેષયુક્ત મનોહર વીરવલયો પહેરેલા...

ઘણું વર્ણન કરવાથી શું ? કલ્પવૃક્ષ સમાન અલંકૃત, દલ આદિ વડે વિભૂષિત ફળાદિથી શોભે તેમ આ પણ મુગટ આદિ વડે અલંકૃત અને વિભૂષિત વસ્ત્રાદિ વડે હતો. તે પવિત્ર થઈને માતા-પિતાને પગે પ્રણિપાત કરે છે. પ્રણિપાત કરીને તે પુરુષને માતાપિતા એમ કહે છે કે - હે પુત્ર ! સો વર્ષ જીવ.

હવે જો તે પુત્રનું સો વર્ષ પ્રમાણ આયુ હોય ત્યારે તે જીવે, અન્યથા નહીં. તો પણ આયુ સો વર્ષથી અધિક તેનું ન થાય. કઈ રીતે ? જે કારણે સો વર્ષ જીવતો ૨૦ યુગ જીવે, કેમકે આયુ નિરુપક્રમ હોય છે તેમાં યુગ - ચંદ્રાદિ પાંચ વર્ષરૂપ.

૨૦-યુગ જીવતો પુરુષ ૨૦૦ અયન જીવે, તેમાં અયન - છ માસનું હોય. ૨૦૦ અયન જીવતો જીવ ૬૦૦ ઋતુ જીવે છે. તેમાં બે માસની એક ઋતુ થાય. ૬૦૦ ઋતુ જીવતો પ્રાણી ૧૨૦૦ માસ જીવે છે. ૧૨૦૦ માસ જીવતો પ્રાણી ૨૪૦૦ પક્ષ જીવે છે. ૨૪૦૦ પક્ષ જીવતો તે ૩૬,૦૦૦ અહોરાત્ર જીવે છે. ૩૬,૦૦૦ અહોરાત્ર જીવતો ૧૦,૮૦,૦૦૦ મુહૂર્ત જીવે છે. ૧૦,૮૦,૦૦૦ મુહૂર્ત જીવતો દેહધારી ૪,૦૭,૪૮,૪૦,૦૦૦ શ્વાસોચ્છવાસ જીવે છે.

આટલા જીવનમાં તે ૨૨૧ “તંદુલવાહ” કે જેનું સ્વરૂપ હવે કહેવાશે તેટલાં યોગ્યા ખાય છે. કઈ રીતે ? હે આયુષ્યમાન્ ! હે સિદ્ધાર્થ નંદન ! તે સંસારી ૨૨૧ તંદુલવાહ ખાય છે ?

હે ગૌતમ ! દુર્બલ સ્ત્રી વડે ખાંડેલ, બલવતી સ્ત્રી વડે છંડેલ, ખદિર મુશલના પ્રત્યાહતથી અપગત ફોતરાદિવાળા, અખંડ-સંપૂર્ણ અવયવ વાળા અસ્કૂટિત - X - કર્કરાદિ કાઢી લેવાથી એક-એક બીજા વીણીને અલગ-અલગ કરેલ, એવા પ્રકારના ૧૨૧૧ પલ તંદુલનો એક પ્રસ્થક થાય છે.

પલનું માન આ રીતે - પાંચ ગુંજા વડે માષ, ૧૬ માષ વડે કર્ષ અર્થાત્ ૮૦ ગુંજા પ્રમાણ, તે જો સુવર્ણના હોય તો સુવર્ણ સંજ્ઞા, બીજાના હોય તો રજત આદિના થાય. ચાર કર્ષ વડે પલ થાય અર્થાત્ ૩૨૦ ગુંજા પ્રમાણ થાય.

કલ્લ - પ્રાતઃકાળ, ભોજન મરાટે એક પ્રસ્થ જોઈએ ૬૪,૦૦૦ યોગ્યાનો એક પ્રસ્થ થાય. કેટલાં યોગ્યા વડે એક કવલ થાય ? ૧૨૧ પ્રમાણમાં કર્ષક વ્યૂન, આટલા કવલમાનથી પુરુષના ૩૨ કવલરૂપ આહાર થાય છે, સ્ત્રીનો ૨૮ કવલ રૂપ અને નપુંસકનો ૨૪-કવલરૂપ આહાર થાય છે.

ઉક્ત પ્રકારથી અને કહેવાનાર પ્રકારથી આયુષ્યમાન્ ! આ ગણના વડે આ પૂર્વોક્ત માન થાય છે.

હવે અસતિ આદિ માનપૂર્વક ૧,૨૮,૦૦૦ તંદુલ પ્રમાણથી ૬૪ કવલ પ્રમાણ થાય. એ પ્રમાણે રોજ બે પ્રસ્થ ખાતો ૧૦૦ વર્ષે કેટલાં તંદુલવાહ કેટલાં યોગ્યા ખાય છે તે કહેલ છે. ધાન્યથી ભરેલ અર્વાગમુખી કરેલ હાથ અસતી કહેવાય છે. બે અસતીથી એક પ્રસૂતિ, બે પ્રસૂતિથી સેતિકા, ચાર સેતિકાથી કુડવ, ચાર કુડવથી પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થથી આટક, ૬૦ આટકથી જઘન્ય કુંભ ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું.

તે વાહપ્રમાણ યોગ્યાને ગણીને કહી, ૪,૬૦,૮૦,૦૦,૦૦૦ થાય, તેમ કહેલ છે. કઈ રીતે ? એક પ્રસ્થથી ૬૪,૦૦૦ યોગ્યા થાય ? બે પ્રસ્થથી ૧,૨૮,૦૦૦ થાય. રોજના બે ભોજન વડે ઉક્ત પ્રમાણ યોગ્યા ખાય છે. ૧૦૦ વર્ષના ૩૬,૦૦૦ દિવસો છે, તેથી ૩૬,૦૦૦ વડે ગુણતાં ૪,૬૦,૮૦,૦૦,૦૦૦ તે રીતે ૨૨૧૧ વાહ યોગ્યાને ખાતો પાા મગના કુંભ ખાય ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ બધું કહેવું - X - X - X -

● સૂત્ર-૭૪ થી ૧૦૧ :-

વ્યવહાર ગણિત જોયું, હવે સૂક્ષ્મ અને નિશ્ચયગત ગણિત જાણવું જોઈએ. જો આ પ્રકારે ન હોય તો ગણના વિષમ જાણવી. સર્વાધિક સૂક્ષ્મકાળ જેનું વિભાજન ન થઈ શકે તેને “સમય” જાણવો. એક શ્વાસોચ્છવાસમાં અસંખ્યાત સમય થાય છે. હૃષ્ટપુષ્ટ ગ્લાનિ રહિત અને કષ્ટ રહિત પુરુષનો જે એક શ્વાસોચ્છવાસ હોય તેને પ્રાણ કહે છે.

સાત પ્રાણોનો એક સ્તોક, સાત સ્તોકનો એક લવ, ૭૭ લવનું એક મુહૂર્ત કહ્યું છે. હે ભગવન્ ! એક મુહૂર્તમાં કેટલાં ઉચ્છવાસ કહ્યા છે ? હે ગૌતમ ! ૩૭૭૩ ઉચ્છવાસ થાય છે. બધાં જ અનંતજ્ઞાનીઓએ આ જ મુહૂર્ત પરિમાણ બતાવેલ છે. બે ઘડીનું એક મુહૂર્ત, ૬૦ ઘડીનો અહોરાત્ર, પંદર અહોરાત્રનો પક્ષ, બે પક્ષનો એક મહિનો થાય.

દાઠમના પુષ્પની આકૃતિવાળી લોખંડની ઘડી બનાવી તેના તળમાં છિદ્ર કરવું. ત્રણ વર્ષની ગાયના બચ્ચાની પૂંછડીના ૯૬ વાળ જે સીધા હોય અને વળેલા ન હોય તેવા આકારે ઘડીનું છિદ્ર હોવું જોઈએ. અથવા બે વર્ષના હાથીના બચ્ચાની પૂંછડીના બે વાળ જે ટુટેલા ન હોય તેવા આકારે ઘડીનું છિદ્ર હોવું જોઈએ - અથવા -

ચાર માસ સોનાની એક ગોળ અને કઠોર સોય કે જેનું પરિમાણ ચાર અંગુલ હોય તેવું છિદ્ર હોવું જોઈએ. તે ઘડીમાં પાણીનું પરિમાણ બે આટક હોવું જોઈએ. તે પાણીને કપડાં દ્વારા ગાળીને પ્રયોગ કરવો. મેઘનું સ્વચ્છ પાણી અને શરદકાલીન પર્વતીય નદીના જેવું પાણી લેવું.

૧૨-માસનું એક વર્ષ, એક વર્ષના ૨૪-પક્ષ ૩૬૦ રાતદિવસ હોય છે, એક રાત્રિ દિવસમાં ૧,૧૩,૬૦૦ ઉચ્ચવાસ હોય છે. એક મહિનામાં ૩૩,૫૫,૭૦૦ ઉચ્ચવાસ થાય છે. એક વર્ષમાં ૪,૦૭,૪૮,૪૦૦ ઉચ્ચવાસ થાય છે. ૧૦૦ વર્ષના આયુમાં ૪,૦૭,૪૮,૪૦,૦૦૦ ઉચ્ચવાસ થાય છે.

હવે સાત દિવસ ક્ષીણ થતાં આયુના ક્ષયને જુઓ.

રાતદિવસમાં ૩૦ અને મહિનામાં ૬૦૦ મુહૂર્ત પ્રમાણે માણસના નાશ પામે છે. પણ અજ્ઞાની તે જાણતા નથી. હેમંત ઋતુમાં સૂર્ય પુરા ૩૬૦૦ મુહૂર્ત આયુના નાશ કરે છે. એ જ રીતે ૨૦ વર્ષ બાળપણ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં નાશ પામે છે. બાકીના ૧૫-વર્ષ ઠંડી ગરમી માગગમન ભૂખ તરસ ભય શોક અને વિવિધ પ્રકારના રોગ થાય છે. એ રીતે ૮૫ વર્ષ નાશ પામે છે. ૧૦૦ વર્ષ જીવનાર એ રીતે ૧૫-વર્ષ જીવે છે અને બધાં કંઈ ૧૦૦ વર્ષ જીવનાર હોતા નથી.

આ રીતે વ્યતીત થતાં નિઃસાર મનુષ્ય જીવનમાં સામે આવેલ ચારિત્ર ધર્મનું પાલન કરતાં નથી, તેને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.

આ કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ કોઈ મનુષ્ય મોહવશ થઈ જિનેન્દ્રો દ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મતીર્થરૂપી શ્રેષ્ઠ માર્ગ અને આત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી.

આ જીવન નદીના વેગ જેવું ચપળ, ચૌવન ફૂલો જેવું કરમાનારું અને સુખ પણ અશાશ્વત છે. આ ત્રણે શીઘ્ર ભોગ્ય છે. જેવી રીતે મૃગના સમૂહને જાળ વીટાઈ જાય છે, એ રીતે મનુષ્યને જરા-મરણરૂપી જાળ વીટાઈ જાય છે. તો પણ મોહ જાલથી મૂઠ બનેલા તમે આ બધું જોઈ શકતા નથી.

● વિવેચન-૭૪ થી ૧૦૧ :-

વ્યવહાર ગણિત સ્થૂળથી સ્વીકારીને મુનિ વડે કહેવાયું. સૂક્ષ્મ ગણિત નિશ્ચયગત જાણવું જોઈએ. જો આ નિશ્ચયગત હોય, તો આ વ્યવહારગણિત નથી, તેથી વિષમગણના જાણવી.

હવે પૂર્વોક્ત સમયાદિ ગણિત કહે છે - કાલ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેનો વિભાગ કરવો અશક્ય છે. કાલ - સમય. ચ શબ્દથી અસંખ્યાત સમયની આવલિકા પણ જાણવી. એક નિઃશ્વાસ-ઉચ્ચવાસમાં અસંખ્યાત સમયો જાણવા.

સમર્થ, રોગ રહિત, કલેશરહિત જીવનો એક નિઃશ્વાસ-ઉચ્ચવાસને પ્રાણ કહે છે. સાત પ્રાણથી એક સ્તોકાદિ પૂર્વે કહ્યા એકેક મુહૂર્તના કેટલાં ઉચ્ચવાસ કહ્યા છે ? ગૌતમ ! ૩૭૭૩ મુહૂર્તો સર્વજ્ઞ અનંતજ્ઞાની વડે કહેલાં છે.

બે ઘટિકાનું એક મુહૂર્ત ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. તે નાલિકાનું અને તેના છિદ્રના સ્વરૂપ સુધી જાણવું. તેમાં વિશેષ એ કે ગાયની વાછડી ત્રણ વર્ષની ગણવી

અને બાળ હાથથી બે વર્ષની ગણી. હવે ઘટિકાનું જળ પ્રમાણ કહે છે - તે બે આટક થાય. તે જળ વસ્ફ વડે ગળેલું ઇત્યાદિ જાણવું.

બાર માસનો એક સંવત્સર થાય. તેમાં ૨૪ પક્ષો હોય, ઇત્યાદિ બધું સૂત્ર-૮૭ થી ૯૨ના અર્થ મુજબ જાણવું. ૧૦૦ વર્ષમાં આ સૂત્રોક્ત ઉચ્ચવાસ થાય. ઓ ભલ્યો ! તમે જ્ઞાન ચક્ષુ વડે જુઓ, આયુષ્યનો ક્ષય અહોરાત્ર થતાં સમય-સમયે આવીયી-મરણથી આયુ તુટી રહેલ છે.

એક માસના ૬૦૦ મુહૂર્તો થાય તેમાં મઘાદિ પ્રમાદ યુક્ત સુભમ અને બ્રહ્મદતાદિની જેમ ઘટી જાય છે. તે મુખારિઓ જાણતાં નથી. એ રીતે ત્રણે ઋતુમાં સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. હવે જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ જીવિત ૧૦૦ વર્ષના પ્રવાહથી જાણવું. સો વર્ષમાં ૫૦ વર્ષ નિદ્રા વડે ચાલી જાય. બાકીના ૫૦ વર્ષમાં ૨૦-વર્ષ પ્રમાદાદિથી જાય છે. રોગાદિમાં ૧૫-વર્ષ જાય. એ રીતે ૮૫ વર્ષ જતાં શેષ-૧૫ વર્ષ વધે. ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્.

એ રીતે ઉક્ત પ્રકારે અસાર માનુષ્યત્વમાં - X - સમયે સમયે આયુ ક્ષયને પામે છે. તેમાં તમે ચારિત્રધર્મ - જ્ઞાન, દર્શનપૂર્વક દેશ-સર્વ ચારિત્ર ન કર્યું, તે મહાખેદની વાત છે. આયુષ્યના ક્ષયની ચરમક્ષણમાં મન-વચન-કાયાથી મહાખેદ કરીશ અને નરકમાં જઈશ. અહીં ભલ્યો પ્રશ્ન કરે છે -

આપણે આત્મસ્વરૂપ કેમ ન જાણીએ. ત્યારે ગુરુએ કહ્યું - જિનોક્ત સ્વરૂપ ધર્મનું પવિત્ર કરણ સ્થાનક, તેનો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ માર્ગ. તેમાં રાગાદિ વિજેતા જિનવરે પોતે નિરૂપિત છે કે તમે આત્માને ન જાણો. શું હોવાથી ? તીવ્ર મિથ્યાત્વ-મિશ્ર-મોહનીય કર્મોદય હોય ત્યારે. - X -

નદીના વેગ સમાન ચપળ આયુ છે. ચૌવન પુષ્પ સમાન છે. ક્ષણમાં મ્લાનત્વને પામે છે. જે સૌખ્ય છે, તે અનિત્ય છે. આ ત્રણે શીઘ્ર ભોગ્ય છે - ભંગ પામે છે. ઇત્યાદિ બધું સૂત્ર ૧૦૦,૧૦૧ના અર્થ મુજબ જાણવું.

આયુષ્યની અપેક્ષાથી અનિત્યત્વ કહ્યું. હવે શરીરથી કહે છે-

● સૂત્ર-૧૦૨ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! આ શરીર ઈષ્ટ, પ્રિય, કાંત, મનોહર, મનોહર, મનામિરામ, દેદ, વિશ્વસનીય, સંમત, બહુમત, અનુમત, ભાંડ કરંડક સમાન, રત્નકરંડકવત્ સુસંગોપિત, વસ્ત્રની પેટી સમાન સુસંપરિવૃત્ત, તેલપાત્રની જેમ સારી રીતે રક્ષણીય, ઠંડી-ગરમી-ભૂખ-તરસ-ચોર-દંશ-મશક-વાત-પિત્ત-કફ-સંનિપાત આદિ રોગોના સંસ્પર્શથી બચાવવા યોગ્ય માન્યું છે. પણ ખરેખર આ શરીર અદ્યુવ, અનિત્ય, અશાશ્વત, વૃદ્ધિ અને હાનિ પામનારું વિનાશશીલ છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! આ શરીરમાં પુષ્ક ભાગના હાડકામાં કમશ ૧૮ સાંધા છે. તેમાં કરંડક આકારે બાર પાંસળી છે, છ હાડકાં માત્ર પડખાંને ઘેરે છે, જેને કડાહ કહેવાય છે. મનુષ્યની કુક્ષિ એક વિતસ્તિ પ્રમાણ અને ગર્દન ચાર અંગુલ પ્રમાણ છે. જીભ ચાર પલ, આંખ બે પલ છે. હાડકાંના ચાર ખંડથી યુક્ત

માથાનો ભાગ છે. તેમાં ૩૨ દાંત, સાત અંગુલ પ્રમાણ જીભ, સાડા ત્રણ પલનું હૃદય, ૨૫-પલનું કલેજું છે. બે આંત હોય છે, જે વામ પરિમાણની કહેવાય છે. બે આંત આ પ્રકારે સ્થૂળ અને પાતળી છે. તેમાં જે સ્થૂળ આંત છે, તેમાંથી મળ નીકળે છે, જે સૂક્ષ્મ આંત છે. તેમાંથી સૂત્ર નીકળે છે.

બે પડખાં કહ્યા છે, એક ડાબુ બીજુ જમણું, તેમાં જે ડાબુ પડખું છે, તે સુખ પરિમાણવાળું છે, જે જમણું પડખું છે, તે દુઃખ પરિમાણવાળું છે. હે આયુષ્યમાન્ ! આ શરીરમાં ૧૬૦ સાંધા છે, ૧૦૭ મર્મસ્થાન છે. એકનીજથી જોડાયેલા ૩૦૦ હાડકાં છે, ૯૦૦ સ્નાયુ, ૭૦૦ શિરા, ૫૦૦ માંસપેશી, ૯-ધમની, દાઢી મૂંછના રોમ સિવાયના ૯૯ લાખ રોમકૂપ, દાઢીમૂંછ સહિત સાડા ત્રણ કરોડ રોમકૂપો હોય છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! આ શરીરમાં ૧૬૦ શિરા નાભિથી નીકળી મસ્તિક તરફ જાય છે, જેને રસહરણી કહે છે. ઉર્ધ્વગમન કરતી આ શિરા યક્ષુ, શ્રોત્ર, દ્રાણ, જિહ્વાને ક્રિયાશીલતા બક્ષે છે અને તેના ઉપઘાતથી યક્ષુ, નેત્ર, દ્રાણ, જિહ્વાની ક્રિયાશીલતા નાશ પામરે છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! આ શરીરથી ૧૬૦ શિરા નાભિથી નીકળી નીચે પગના તળીયા સુધી પહોંચે છે. તેનાથી જંઘાને ક્રિયાશીલતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ શિરાના ઉપઘાતથી મસ્તકપીડા, આધાશીશી, મસ્તકશૂળ, આંખનો અંધાપો આવે છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! આ શરીરમાં ૧૬૦ શિરા નાભિથી નીકળી તીર્છી હાથના તળીયા સુધી પહોંચે છે તેનાથી બાહુને ક્રિયાશીલતા મળે છે અને તેના ઉપઘાતથી પડખામાં વેદના, પૃષ્ઠ વેદના, કુક્ષિપીડા અને કુક્ષિ શૂળ થાય છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! ૧૬૦ શિરા નાભિથી નીચે તરફ જઈ ગુદાને મળે છે અને નિરૂપઘાતથી મળ-મૂત્ર, વાયુ ઉચિત માત્રામાં થાય છે અને ઉપઘાતથી મળ-મૂત્ર-વાયુનો નિરોધ થતાં મનુષ્ય ક્ષુબ્ધ બને છે અને પાંડુ નામક રોગ થાય છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! કફ ધારક ૨૫-શિરા, પિત્તધારક ૨૫-શિરા, વીર્યધારક, ૧૦-શિરા હોય છે, પુરુષને કૂલ ૭૦૦ શિરા અને સ્ત્રીને ૬૭૦ શિરા તથા નખુંસકને ૬૮૦ શિરા હોય છે.

હે આયુષ્યમાન્ ! આ માનવશરીરમાં લોહીનું વજન એક આઠક, વસાનું અડધું આઠક, મસ્તુલિંગનું એક પ્રસ્થ, મૂત્રનું એક આઠક, પુરિસનું એક પ્રસ્થ, પિત્તનું એક કુડવ, કફનું એક કુડવ, શુક્રનું અડધું કુડવ પરિમાણ હોય છે. તેમાં જે દોષયુક્ત હોય છે, તેમાં તે પરિમાણ અલ્પ હોય છે.

પુરુષના શરીરમાં પાંચ કોઠા છે, સ્ત્રીના શરીરમાં છ કોઠા હોય છે, પુરુષને નવ સ્રોત હોય છે, સ્ત્રીને ૧૧-સ્રોત હોય છે. પુરુષને ૫૦૦ પેશી, સ્ત્રીને ૪૭૦ પેશી, નખુંસકને ૪૮૦ પેશી હોય છે.

● વિવેચન-૧૦૨ :-

હે આયુષ્યમાન્ ! જો કે આ શરીર ઈચ્છાવિષયપણથી ઈષ્ટ, કમનીયપણથી

કાંત, પ્રેમ નિબંધનત્વથી પ્રિય, મનથી જણાય તે મનોહર, મન વડે જવાય તે મનામ, મનોભિગમ, સ્થૈર્ય, વિશ્વાસ સ્થાન, સંમત, ઘણા કાર્યોમાં અનલ્પતાથી બહુમત, અનુમત, આભરણના ભાજન તુલ્યથી આદેય, રત્ન કરંડક સમાન સુસંગોપિત, વસ્ત્રમંજૂષા સમાન, નિરૂપદ્રવ સ્થાને નિવેશિત, - X - ભાંગવાના ભયથી તૈલ ગોલિકા સમાન સુસંગોપિત - X - તેલ ભાજનની જેમ સુસંગોપનીય છે અન્યથા ઢળી જવાથી તેલની હાનિ થાય. આ શરીરને ઉષ્ણાદિ બદ્ધું ન સ્પર્શે, એમ કરીને પાલિત છે. તેમાં ઉષ્ણત્વ-ગ્રીષ્માદિમાં, શીતકાળમાં શીતત્વ, વ્યાલ-શ્વાપદ, ક્ષુત્-ભુખ, પિપાસા-તૃષ્ણા, ચોર-નિશાચર ઈત્યાદિ - X - X -

આ શરીર સૂર્યોદયવત્ અદ્યુવ છે. પ્રતિનિયતકાલે અવશ્ય ભાવિ ન હોવાથી અનિયત-સુરૂપાદિ કે કુરૂપાદિ દર્શનથી છે. અશાશ્વત - ક્ષણે ક્ષણે વિનશ્ચર છે. ઈષ્ટાહાર ઉપભોગપણથી ધૃતિ-ઉપષ્ટંભાદિમાં ઔદારિક વર્ગણા પરમાણુ ઉપચયથી ચયના અભાવે અપચય, તે અચાપચય યુક્ત - પુષ્ટિ, ગલન સ્વાભાવયુક્ત છે. જેનો વિનશ્ચર સ્વભાવ છે તે વિપ્રનાશ ધર્મ. પછી વિવક્ષિત કાળથી પછી અને પહેલાં અર્થાત્ સર્વદા. અવશ્ય ત્યાજ્ય.

આ શરીરથી કે શરીરમાં અનુક્રમથી અટાર પૃષ્ઠિવંશની સંધિ - ગ્રંથિરૂપ હોય છે. જેમકે વાંસના પર્વો. તે અટાર સંધિમાં બાર સંધિથી બાર પાંશુલિકા નીકળીને ઉભય પાશ્ચને આવરીને વક્ષઃસ્થલ મધ્યે ઉર્ધ્વવર્તિ અસ્થિ લાગીને પલ્લકાકારપણે પરિણમે છે. તેથી કહે છે - શરીરમાં બાર પાંશુલિકારૂપ કરંડક હોય છે. તે જ પૃષ્ઠિ વંશમાં બાકી છ સંધિથી છ પાંશુલિકા નીકળીને બે પડખાંને આવરીને હૃદયને ઉભયથી વજ્રપંજરથી નીચે શિથિલ કૂક્ષિથી ઉપર પરસ્પર સંમિલિત થઈ રહે છે. તેને કટાહ કહે છે. બે વેંતની કુક્ષિ હોય ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્. તેમાં જિહ્વા - મુખની અભ્યંતરવર્તી માંસપંડરૂપ, લંબાઈમાં આત્માંગુલથી સાત અંગુલ હોય છે. હૃદય અંતર્વર્તી માંસપંડ ૩ા પલ હોય છે. - X - X - બાકી સૂત્રાર્થવત્. [માત્ર શબ્દાર્થ અહીં નોંધેલ છે -]

સંધિ - અંગુલિ આદિ અસ્થિખંડ મેલાપક સ્થાન. અસ્થિ દામ - હાડકાની માળા, સ્નાયુ - અસ્થિબંધ શિરા. ધમની - રસવાહી નાડી. રોમ્ણ - તનુરુહ કૂપ અર્થાત્ રોમરંઘ.

હવે પૂર્વોક્ત ૭૦૦ શિરા કઈ રીતે થાય છે, તે કહે છે - સમગ્ર વૃત્તિ સૂત્રાર્થવત્ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે - શિરા - સ્નસા, રસહરણી, નિરુપઘાત - અનુગ્રહ, ઉપઘાત - વિઘાત, ઉપગત - પ્રાપ્ત, ઉપઘાત - વિકાર પ્રાપ્ત, શીર્ષવેદના - મસ્તકપીડા. અક્ષિણી - લોચન. નિરુપઘાત - નિરૂપદ્રવ, ઉપઘાત - ઉપદ્રવ, નિરુપઘાત - ઉપદ્રવનો અભાવ. મૂત્ર પુરીષવાત કર્મ - પ્રસ્રવણકર્મ, વિષ્ઠાકર્મ, વાયુકર્મ. અર્શ-હરસ, ગુદાંકુર. ક્ષુબ્ધન્તિ - ક્ષોભને પામે છે, પરમ પીડાકર લોહીને છોડે છે.

સિંમધારિણી - શ્લેષ્મધારિણી - X - શેષ વૃત્તિકથન સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. - X - હવે શરીરમાં રુધિરાદિનું પ્રમાણ કહે છે - હે આયુષ્યમાન્ ! આ પ્રાણીનું રુધિર

આટક પ્રમાણ હોય છે. વસા અર્ધ આટક. મસ્તક-ભેજુ ફેફસાંદિ પ્રસ્થ પ્રમાણ, મૂત્ર આટક પ્રમાણ, પુરીષ પ્રસ્થ પ્રમાણ છે ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું.

આ આટક, પ્રસ્થાદિ પ્રમાણ બાલ-કુમાર-તરુણાદિને - બે અસતીની પસલી, બે પસલીની સેતિકા, ચાર સેતિકાનો કુડવ, ચાર કુડવનો પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થનો આટક, એ પ્રમાણે પોત-પોતાના હાથ વડે ગણી લેવું. જો રુધિરાદિ જ્યારે દુષ્ટ હોય છે, તે ત્યારે અતિપ્રમાણ થાય છે. અર્થાત્ ઉક્ત પ્રમાણથી શુક્ર-શોષિતાદિનું ઠીન-અધિકત્વ થાય છે. તે ત્યાં વાત આદિ દૂષિતત્વથી જાણવું. - X - X -

નવશ્રોત પુરુષના - તેમાં બે કાન, બે ચક્ષુ, બે દાણ, મુખ, ગુદા, લિંગ. અગિયાર શ્રોત સ્ત્રીના કહ્યા, તેમાં પૂર્વોક્ત નવ અને બે સ્તન યુક્ત અગિયાર થાય, તે મનુષ્ય સ્ત્રીને આશ્રીને કહ્યું. ગાય આદિને ચાર સ્તન હોય છે, તેથી તેને ૧૩ શ્રોત થાય. શૂકરી આદિને આઠ સ્તન હોવાથી ૧૭-શ્રોત નિવ્યાઘાતમાં થાય. વ્યાઘાતમાં તો એક સ્તનવાળી બકરીને ૧૦ શ્રોત અને ત્રણ સ્તની ગાયને ૧૨-શ્રોત થાય છે.

- X - શરીરનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે તેનું અસુંદરત્વ -

● સૂત્ર-૧૦૩ થી ૧૦૫ :-

કદાચ જો શરીરનું અંદરનું માંસ પરિવર્તન કરીને બહાર કરી દેવાય તો તે અશુચિને જોઈને માતા પણ ઘૂણા કરે.

મનુષ્યનું આ શરીર માંસ, શુક્ર, હાડકાંથી અપવિત્ર છે. પણ આ વસ્ત્ર, ગંધ, માળા દ્વારા આસ્થાદિત હોવાથી શોભે છે.

આ શરીર ખોપરી, ચરબી, મજા, માંસ, હાડકાં, મસ્તુલિંગ, લોહી, વાલુંડક, ચર્મકોશ, નાકનો મેલ અને વિષાનું ઘર છે. આ ખોપરી નેત્ર, કાન, હોઠ, કપાળ, તાળવું આદિ અમનોજા મળથી યુક્ત છે. હોઠનો ઘેરાવો અત્યંત લાળથી ચીકણો, મોઢું પસીનાવાળું, દાંત મળથી મલિન, જોવામાં બીભત્સ છે. હાથ-આંગળી, અંગુઠા, નખના સાંધાથી જોડાયેલ છે. આ અનેક તરલ-સ્રાવનું ઘર છે.

આ શરીર ખબાની નસ, અનેક શિરા અને ઘણાં સાંધાથી બંધાયેલું છે. શરીરમાં કૂટેલા ઘડા જેવું કપાળ, સુકાવૃક્ષની કોટર જેવું પેટ, વાળવાળો અશોભનીય કુક્ષિ પ્રદેશ, હાડકાં અને શિરાના સમૂહથી યુક્ત, તેમાં સર્વત્ર અને બધી તરફ રોમકૂપોમાંથી સ્વભાવથી જ અપવિત્ર અને ઘોર દુર્ગન્ધયુક્ત પરસેવો નીકળી રહ્યો છે.

તેમાં કલેજું, આંતરડા, પિત્ત, હૃદય, ફેફસા, પ્લીહા, કુષ્કુસ, ઉદર એ ગુપ્ત માંસપિંડ અને મળસ્રાવક નવ છિદ્રો છે. તેમાં ઘક્ષ્ઘક્ષ અવાજ કરતું હૃદય છે તે દુર્ગન્ધયુક્ત, પિત્ત-કફ-મૂત્ર અને ઔષધિનું નિવાસ સ્થાન છે. ગુહા પ્રદેશ, ગોઠણ, જંઘા અને પગના જોડથી જોડાયેલા, માંસ ગંધથી યુક્ત, અપવિત્ર અને નશ્વર છે.

આ રીતે વિચારી અને તેનું બીભત્સ રૂપ જોઈને એ જાણવું જોઈએ કે - આ શરીર અધુવ, અનિત્ય, અશાશ્વત, સડન-ગલન અને વિનાશઘર્મી તથા

પહેલા કે પછી અવશ્ય નષ્ટ થનાર છે, આદિ અને અંતવાળું છે. બધાં મનુષ્યોનો દેહ આવો જ છે.

● વિવેચન-૧૦૩ થી ૧૦૫ :-

શરીરના મધ્યપ્રદેશમાં જે અપવિત્ર માંસ વર્તે છે. તે માંસ પરાવર્ત્ય કરીને, જો બહારના ભાગમાં કરાય તયો તે માંસને અપવિત્ર જોઈને પોતાની પણ આત્મીયા માતા જુગુપ્સા કરે કે - અરો ! મેં આ શું અપવિત્ર જોયું. મનુષ્ય સંબંધી શરીર અપવિત્ર છે. કોના વડે ? માંસ, શુક્ર, હાડકાં, વિભૂષા કરેલું જ શોભે છે. કોનાથી ? ગંધ-માળા વડે આસ્થાદન કરેલ. આસ્થાદન-વસ્ત્ર, ગંધ-કર્પૂરાદિ.

આ મનુષ્ય શરીર શીર્ષઘટી સમાન મસ્તકનું હાડકું, મેદ, મજા, માંસ, અસ્થિ-કુલ્ય, માથાની ચીકણ, લોહી, વાલુંડ-અંતર શરીર અવયવ વિશેષ, ચર્મકોશ, નાકનો મેલ, બીજો પણ શરીરથી ઉદ્ભવેલ નિંદમલ તે બધાંના ગૃહસમાન છે. મનોજાભાવ વર્જિત શીર્ષઘટી વડે આકાંત, ગળતા એવા નયન, કર્ણ, હોઠ, ગંડ, તાલુ ઈત્યાદિથી ચીકણું. - X - દાંત મલ વડે મલિન, ભયંકર આકૃતિ કે અવલોકન, રોગાદિ કૃશાવસ્થામાં જેનું શરીર છે તે બીભત્સ દર્શન, સ્કંધ-ભુજા-હાથનો અંગુઠો અને આંગળીઓ, નખોની જે સંધિઓ, તેના સમૂહથી સંધિત આ શરીર ઘણાં રસના ગૃહ સમાન છે. [કર્ષ રીતે ?]

નાળ વડે, સ્કંધશિરા વડે, અનેક સ્નાયુ વડે, ઘણી ધમની વડે, અસ્થિ મેલાપક સ્થાન વડે નિયંત્રિત, સર્વ જન દેશ્યમાન ઉદર કપાલ જેમાં છે તેવું. કદા સમાન નિષ્કુટ - ઇર્ણ શુષ્ક વૃક્ષની કોટર જેવું તે કદાનિષ્કુટ. કુત્સિત બાલોથી સદા સહિત અથવા કદામાં થાય તે કાક્ષિકા - તેમાં રહેલ કેશ લતા વડે યુક્ત. દુષ્ટ અંત-વિનાશ કે પ્રાંત જેમાં છે, તે દુરંત-દુષ્પૂર, અસ્થિ અને ધમનીની પરંપરાથી વ્યાપ્ત, સર્વ પ્રકારે - સર્વત્ર રોમરંધથી પરિસ્રવતું - ગળતું, બધે જ સસ્થિદ્ર ઘટ સમાન, ચ શબ્દથી બીજા પણ નાસિકાદિ છીદ્રોથી સ્રવતુ આ શરીર સ્વયં અપવિત્ર છે અને સ્વભાવથી પરમદુષ્ટગંધી છે.

પ્લીહા, જલોદર, ગુહામાંસ, નવ છિદ્રો જેમાં છે તે, તથા દિગ્દ્રિગ થતું હૃદય જેમાં છે તે યાવત્ દુર્ગંધી પિત્ત-શ્લેષ્મ-મૂત્ર લક્ષણ ઔષધોના ગૃહ સમાન. - X - સર્વ ભાગમાં દુષ્ટ, અંત કે પ્રાંત છે તેવું. ગુહા સાંયળ-ઘુંટણ-જંઘા-પાદ-સંઘાત સંધિત, અશુચિ અપવિત્રમાંસ ગંધ જેમાં છે તેવું. એ પ્રમાણે વિચારતા બીભત્સ દર્શનીય ભયંકર રૂપવાળું, અધુવ, અનિત્ય, અશાશ્વત છે. સડણ-પતન-વિધ્વંસન સ્વભાવવાળું છે. તેમાં સડન-કુષ્ઠિ આદિથી અંગુલી આદિનું સડન, બાહુ આદિનું ખડ્ગાદિ વડે છેદનાદિથી પતન, સર્વથા ક્ષય તે વિધ્વંસ.

આ મનુષ્ય શરીરને સાદિ-સાંત જાણ. આ સર્વ મનુષ્યોનું શરીર તત્ત્વતઃ સ્વભાવથી આવું છે. હવે વિશેષથી અશુભત્વ કહે છે-

● સૂત્ર-૧૦૬ થી ૧૦૮ :-

માતાની કુક્ષિમાં શુક્ર અને શોષિતમાં ઉત્પન્ન તે જ અપવિત્ર રસને પીતો

નવ માંસ ગર્ભમાં રહે છે. યોનિમુખથી બહાર નીકળ્યો. સ્તનપાનથી વૃદ્ધિ પામ્યો, સ્વભાવથી જ અશુચિ અને મળયુક્ત એવા આ શરીરને કઈ રીતે ધોવું શક્ય છે ? અરે ! અશુચિમાં ઉત્પન્ન અને જ્યાંથી તે મનુષ્ય બહાર નીકળે છે, કામક્રીડાની આસક્તિથી તે જ અશુચિ યોનિમાં રમણ કરે છે.

● વિવેચન-૧૦૬ થી ૧૦૮ :-

જનનીના જઠરાંતરમાં વીર્ય અને લોહીના એકત્ર થવાથી પહેલાં ઉત્પન્ન, તે જ વિષ્કારસને પીતો, નવ માસ સુધી રહે. યોનિનું મુખ ફાડીને, સ્તનના દુધથી વૃદ્ધિ પામીને, વિષ્કારમય થયેલા, આવા દેહને કઈ રીતે ધોવાનું શક્ય છે ? ખેદની વાત છે કે અશુચિમાં ઉત્પન્ન જે દ્વારેથી નીકળ્યો, ચૌવન પામ્યા પછી જીવ વિષયરક્ત બની ત્યાં જ ક્રીડા કરે છે.

● સૂત્ર-૧૦૯ થી ૧૪૨ :-

અશુચિથી યુક્ત સ્ત્રીના કટિભાગને હજારો કવિઓ દ્વારા અશ્રાંત ભાવથી વર્ણન કેમ કરાય છે ? તેઓ આ રીતે સ્વાર્થવશ મૂટ બને છે, તેઓ બિચારા રાગને કારણે આ કટિભાગ અપવિત્ર મળની થેલી છે, તે જાણતા નથી. તેથી જ તેને વિકસિત નીલકમલનો સમૂહ માનીને તેનું વર્ણન કરે છે.

વધારે કેટલું કહીએ ? પ્રચુર મેદયુક્ત, પરમ અપવિત્ર વિષ્કારી રાશિ અને ઘૃણા યોગ્ય શરીરમાં મોહ કરવો ન જોઈએ. સેંકડો કૃમિ સમૂહોથી યુક્ત, અપવિત્ર મળતી વ્યાપ્ત, અશુદ્ધ, અશાશ્વત, સારરહિત, દુર્ગંધયુક્ત, પરસેવા અને મળથી મલિન આ શરીરમાં તમે નિર્વેદ પામો.

આ શરીર દાંત-કાન-નાકનો મેલ અને મુખની પ્રચુર લાળથી યુક્ત છે. આવા બિભત્સ અને ઘૃણિત શરીર પ્રત્યે રાગ કેવો ? સડન-ગલન-વિનાશ-વિધ્વંસન-દુઃખકર અને મરણધર્મી, સડેલા લાકડાં સમાન આ શરીરની અભિલાષા કોણ કરે ?

આ શરીર કાગડાં, કુતરા, કીડી, મંકોડા, માછલી અને શ્મશાનમાં રહેતા ગીધ વગેરેનું ભોજ્ય તથા વ્યાધિથી ગ્રસ્ત છે. એ શરીરમાં કોણ રાગ કરે ?

અપવિત્ર, વિષ્કારી પૂરિત, માંસ અને હાડકાંનું ઘર, મલસાવિ, રજ-વીર્યથી ઉત્પન્ન, નવ છિદ્રોથી યુક્ત, અશાશ્વત જાણ. તિલકયુક્ત, વિશેષથી રક્ત હોઠવાળી યુવતિના બાહ્ય રૂપને જુઓ છો પણ અંદર રહેલાં દુર્ગંધિત મળને જોતાં નથી.

મોહથી ગ્રસિત થઈ નાચો છો અને કપાળના અપવિત્ર રસને પીઓ છો, કપાળથી ઉત્પન્ન રસ, જેને સ્વયં થુકો છો. ઘૃણા કરો છો અને તેમાં જ અનુરક્ત થઈ અત્યંત આસક્તિથી તે રસ પીઓ છો.

કપાળ અપવિત્ર છે. નાક-વિવિધ અંગ છિદ્ર-વિછિદ્ર પણ અપવિત્ર છે. શરીર પમ અપવિત્ર ચામડાથી ટાંકેલું અંજન વડે નિર્મળ, સ્નાન-ઉદ્ધર્તનથી સંસ્કારિત, સુકુમાલ પુષ્પોથી સુશોભિત કેશરાશિયુક્ત સ્ત્રીનું મુખ અજ્ઞાનીને

રાગ ઉત્પન્ન કરે છે. અજ્ઞાન બુદ્ધિવાળો જે ફૂલોને મસ્તકનું આભુષણ કહે છે, તે કેવળ ફૂલ જ છે. મસ્તકનું આભુષણ નથી.

સાંભળો ! ચરબી, વસા, કફ, શ્લેષ્મ, મેદ આ બધાં માથાના ભૂષણ છે. આ પોતાના શરીરના સ્વાધિન છે. આ શરીર ભૂષિત થવા મરાટે અયોગ્ય છે. વિષ્કારનું ઘર છે. બે પગ અને નવ છિદ્રોથી યુક્ત છે. તીવ્ર દુર્ગંધથી ભરેલું છે. તેમાં અજ્ઞાની મનુષ્ય અત્યંત મૂર્છિત થાય છે.

કામરાગથી રંગાયેલા તમે ગુપ્ત અંગોને પ્રગટ કરીને દાંતોના ચીકણા મળ અને ખોપરીમાંથી નીકળતી કાંજી અર્થાત્ વિકૃત રસને પીઓ છો.

હાથીના દાંત, સસલા અને મૃગનું માંસ, ચમરી ગાયના વાળ અને ચિતાનું ચામડું તથા નખને માટે તેમનું શરીર ગ્રહણ કરાય છે. [માનવ શરીર શું કામનું છે ?]

હે મૂર્ખ ! આ શરીર દુર્ગંધયુક્ત અને મરણસ્વભાવી છે, તેમાં નિત્ય વિશ્વાસ કરી તમે કેમ આસક્ત થાઓ છો ? એનો સ્વભાવતો કહો - દાંત કોઈ કામના નથી, મોટા વાળ ઘૃણા યોગ્ય છે, ચામડી પણ બિભત્સ છે. હવે કહો કે તમે શેમાં રાગ રાખો છો ? કફ, પિત્ત, મૂત્ર, વિષ્કાર, ચરબી, દાઢો આદિ શેનો રાગ છે ?

જંઘાના હાડકાં ઉપર સાથલ છે, તેના ઉપર કટિભાગ છે, કટિ ઉપર પૃષ્ઠભાગ છે, પૃષ્ઠ ભાગમાં ૧૮ હાડકાં છે. બે આંખના હાડકાં છે અને સોળ ગર્દનના હાડકાં જાણવા. પીઠમાં બાર પાંસળી છે. શિરા અને સ્નાયુથી બદ્ધ કઠોર હાડકાંનો આ ઢાંચો માંસ અને ચામડામાં લપેટાયેલો છે.

આ શરીર વિષ્કારનું ઘર છે, આવા મળગૃહમાં કોણ રાગ કરે છે ? જેમ વિષ્કારા કુવા નજીક કાગળા ફરે છે, તેમાં કૃમિ દ્વારા સુળ-સુળ શબ્દ થયા કરે છે અને સ્રોતોથી દુર્ગંધ નીકળે છે [મરેલા શરીરની પણ આ જ દશા છે.]

મૃત શરીરના નેત્રને પક્ષી ચાંચથી ખોદે છે. લતાની માફક હાથ ફેલાય છે, આંત બહાર કાઢી લે છે, ખોપરી ભયંકર દેખાય છે. મૃત શરીર ઉપર માખી બણબણ કરે છે. સડેલા માંસમાંથી શૂળ-શૂળ અવાજ આવે છે. તેમાં ઉત્પન્ન કૃમિ સમૂહ મિસ-મિસ અવાજ કરે છે. આંતરડામાં થિવ-થિવ શબ્દ થાય છે. આમ આ ઘણું બિભત્સ લાગે છે.

પ્રગટ પાંસળીવાળું, વિકરાળ, સુકા સાંધાથી યુક્ત, ચેતના રહિત શરીરની અવસ્થા જાણો. નવ દ્વારોથી અશુચિને કાઢનાર, ઝરતાં ઘડાં સમાન આ શરીર પ્રતિ નિર્વેભ ભાવ ધરો.

બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક, ઘડ સાથે જોડેલ છે તે મલિન મલનું કોષાગાર છે. આ વિષ્કારને તમે કેમ ઉપાડીને ફરો છો ? આ રૂપાળા શરીરને રાજપથ ઉપર ફરવું જોઈને પ્રસન્ન થાઓ છો, પરગંધથી સુગંધિતને તમારી ગંધ માનો છો, ગુલાબ, ચંપો, ચમેલી, અગર, ચંદન, તુરૂંકની ગંધને પોતાની ગંધ

માનીને પ્રસન્ન થાઓ છે.

તાદું મોટું મુખવાસથી, અંગ-પ્રત્યંગ અગરથી, કેશ સ્નાનાદિ વેળા લગાડેલા સુગંધિત દ્રવ્યોથી સુગંધિત છે. તો આમાં તમારી પોતાની ગંધ શું છે ? હે પુરુષ ! આંખ-કાન-નાકનો મેલ તથા શ્લેષ્મ, અશુચિ અને મુત્ર એ જ તો તારી પોતાની ગંધ છે.

● વિવેચન-૧૦૯ થી ૧૪૨ :-

હે પૂજ્ય ! તે સ્ત્રીદેહની ગૃહકુડી [?] કઈ રીતે છે ? અશ્રાંત, જેના વડે સ્વ સ્વાર્થમાં મૂટતાને પામેલ હજારો કવિઓ વડે સ્ત્રીની કટિનો અગ્રભાગ અર્થાત્ ભગરૂપ વચન વિસ્તારથી વિસ્તારે છે. કેવું જઘન ? પરમ અપવિત્ર વિવર. કહ્યું છે - ચર્મખંડ, સદાભિન્ન, અપાન ઉદ્ગારવાસિત. તેમાં મૂટો પ્રાણથી અને ઘનથી ક્ષય પામે છે. જેમ-પ્રાણથી અને ઘનથી ક્ષય પામે છે. જેમ-પ્રાણથી સત્યકી આદિ ક્ષય પામ્યા.

હે શિષ્ય ! તીવ્ર કામરાગથી હૃદયમાં જાણતાં નથી, બીજાને કહેતા નથી. કોણ ? બિચારા. અપવિત્ર નિર્દમન ખાળરૂપ તે જઘનને પરમ વિષયાસક્તો વણવે છે. કઈ રીતે ? વિકસિત નીલોત્પલવનની ઉપમા આપે છે. કેટલાં પ્રમાણમાં હું શરીરનું વર્ણન કરું ? તે વિષાદિ પ્રચૂર ભરેલ છે. અર્થાત્ પરમવિષાદ સમૂહરૂપ છે.

વિરાગ તેનું કારણ કામાસક્ત અંગારવતીના રૂપદર્શનમાં ચંદ્રપ્રધોતનની જેમ જાણવું અથવા ચાલ્યો ગયેલ છે. રાગ-મન્મથભાવ જેમાંથી તે વિરાગ. વિરાગમૂલ - તેમાં રાગ ન કરવો - સ્થુલભદ્ર, વજ્ર સ્વામી કે જંભૂસ્વામી આદિવત્.

કૃમિકુલ સંકીર્ણ, અપવિત્રમલ વ્યાપ્ત, અશુદ્ધ, સર્વથા પવિત્ર કરવાનું અશક્ય, અશાશ્વત, ક્ષણ-ક્ષણે વિનશ્ચર, સારવર્જિત, દુર્ગન્ધ પ્રસ્યેદ-મલથી ચિગચિગાતો, એવા પ્રકારે શરીરમાં હે જીવો ! તમે નિર્વેદ-વૈરાગ્યને પામો.

દાંત, કાનનો મેલ, નાકનો મેલ, ચ શબ્દથી શરીરગત અનેક પ્રકારનો મલ ગ્રહણ કરવો. આવા બીભત્સ, સર્વથા નિંદ્ય શરીરમાં કોણ રાગ કરે ? તે શરીરમાં કોણ વાંછા કરે ? કેવા શરીરમાં ? જે શરીર સડન, પતન, વિક્કિરણ, વિધ્વંસન, સ્યવન, મરણધર્મવાળું છે. તેમાં વિક્કિરણ - વિનશ્ચરત્વ, વિધ્વંસન-રોગ જવરાદિથી જર્જરીકૃત્, સ્યવન-હાથ, પગાદિનો દેશ ક્ષય.

દેહમાં કોણ રાગ કરે ? કેવો દેહ ? કાગડા, કુતરા, કીડી, મંકોડા, માછલી આદિના ભક્ષ્ય સમાન છે. સદા સંવિશુદ્ધિ, વિષાદ ભૂત, માંસ-ક્લેવર-કુંડિ આદિ બધેથી ગળતું, માતા-પિતાના લોહી અને પુદ્ગલથી નિષ્પાદિત, નવ છિદ્રયુક્ત, અશાશ્વત એવું શરીર જાણ.

તરુણીના મુખને તું જુઓ છે. કેવું છે ? તિલક સહિત, કુંકુમ-કાજલાદિ વિશેષ સહિત, તાંબુલાદિ રંગેલા હોઠ સાથે કટાક્ષ સહિત, ભૂચેષ્ટા સહિત, ચપળ કાકલોચનવત્ આંખવાળી. એ પ્રમાણે તું બાહ્ય ભાગ મઠારિતને સરાગદૃષ્ટિથી અવલોકે છે. પણ અંધવત્ જોતો નથી. શું ? મધ્યે રહેલ અપવિત્ર કલિમલને. રતિ મોહોદયથી ભૂતાવેષ્ટિત સમાન ચેષ્ટા કરતો મસ્તકની ઘટીના અપવિત્ર રસને ચુંબનાદિથી પીએ છે. ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થવત્ બધું જાણવું. વિશેષ એ - રાગરક્ત - વિષયાસક્ત, મૂઢ - મહામોહને પામેલ. અતિ મૂર્છિત - તીવ્રગૃહ્ણને પામેલ. - X - પૂતિદેહ - દુર્ગન્ધિ ગાત્ર - X - પિનદ્ધ - નિયંત્રિત.

અંજન - નેત્રમાં કાજળ આંજવું. - X - વિશુદ્ધ - અતિ શોભતા, સ્નાન, ઉદ્ભવનાદિથી. તેમાં ઉદ્ભવન - પિષ્ટિકાદિથી મેલ ઉતારવો. ગુણ - ધૂપનાદિ પ્રકારે અથવા સ્નાનાદિથી મૂદ્ધત્વને પ્રાપ્ત. - X - બાલ - મન્મથ કક્કશ બાણથી વિદ્ધપણથી સત્-અસત્નો વિવેક ગુમાવેલ, રાગ - મન્મથથી પરવશતા, જેથી ગુર્વાદિને પણ ન ગણે.

[વૃત્તિમાં હવેની ગાથાઓમાં મુખ્યત્વે ગાથાર્થ જ છે જે અમે સૂત્રાર્થમાં નોંધેલો જ છે, માટે અહીં વિશિષ્ટ શબ્દાર્થ જ નોંધેલ છે -]

શીર્ષપૂરક - મસ્તકનું આભરણ. મેદ - અસ્થિકૃત્ વસા - વિસ્રસા, ચરબી. ચ - શબ્દથી શરીરમાં રહેલ અનેક અવયવો લેવા. રસિકા - વણાદિથી ઉત્પન્ન ખેલ-કંઠ, મુખનો શ્લેષ્મ. સિંધાણક - નાકનો શ્લેષ્મ. - X - વર્ચસ્કુટી - વિષાદની કોથળી. દુષ્પ્રતિપૂરા-પૂરવાનું અશક્ય. ઉત્કટગંધવિલિપ્તા - તીવ્ર દુર્ગંધથી વ્યાપ્ત બાલજન-મૂર્ખલોક ગૃહ્ણ-લંપટવત્.

કઈ રીતે ગૃહ્ણ - પ્રેમરાગરક્ત - કામરાગ વડે ગુંથાયેલ. અવકાશ્ય - પ્રગટ કરીને. ગૂટ મુતોલિ - અપવિત્ર સ્ત્રીની ભગ કે પુરુષચિહ્ન. ચિક્કણાંગ - ચગચગતુ અંગ, શીર્ષઘટીકાંજિક - કપાળના હાડકાંનો ખાટો રસ. દંતમુ. ગાથામાં ચ શબ્દથી અનેક તિર્યચના અવયવો. અહીં ભાવ એવો છે કે - જેમ હાથી આદિ તિર્યચોના દાંત આદિ બધાંને ભોગને માટે થાય છે, તેમ મનુષ્ય અવયવો ભોગને માટે થતાં નથી. તેથી કહે છે કે જિનધર્મ ધારણ કરવો.

પૂતિકકાય - અપવિત્રશરીર. સ્યવનમુખ - મરણ સન્મુખ. નિત્યકાલ વિશ્વસ્ત - સદા વિશ્વાસને પામેલ. સદ્ભાવ-હાર્દ. મૂટ-મૂર્ખ. - X - સિંખ. ગાથા :- ગૂથ - વિષ્ટા. દંતફુંડી - હાડબાજન. અથવા દંતકુંડી એટલે દાઢા. જંઘા. ગાથા :- કટિ - શ્રોણિ, કમર. - X - અદ્વિય. ગાથા :- કટિણ - કઠિન. વિષાકોષાગાર - વિષાના ગૃહની ઉપમા. જહ. ગાથા :- નામ - કોમળ આમંત્રણ. વચ્ચકવ-વિષાનો ભરેલ કૂવો. કાક્કલિ - કાગડાનો સંગ્રામ. કૃમિક - વિષામાં રહીને 'શૂળશૂળ' એવા પ્રકારે શબ્દ કરે છે. પૂતિક - પરમ દુર્ગન્ધ.

હવે શરીરની શબ અવસ્થા દર્શાવતી ત્રણ ગાથા :- સૂત્ર-૧૩૪ થી ૧૩૬ વડે કહેલ છે - કાગડા આદિ વડે કાઢી લેવાયેલા નયનો જેના છે, તેના - તેમાં કે તેથી તે ઉદ્દૃતનયન. વિકર્તિત - વિશેષથી સ્થાને સ્થાને પાડેલ. વિપ્રકીર્ણ-વિરલ. - X - શીયાળ આદિ વડે ખેંચી કઠાયેલ આંતરડાદિ, પ્રગટ શીર્ષઘટીથી રૌદ્ર.

ભિષિભિષિ ભણંત - માખી આદિ વડે ગણગણ કરતાં. વિસર્પ્ - અંગ આદિના શિથિલપણથી વિસ્તારને પામેલ. - X - મિસિમિસિમિસંતકિમિચ - "મિસંત" શબ્દ કરતી કૃતિઓ જેમાં છે તે. શિવિથિવિથિવિસંતબીભચ્છ - છબછબ કરતાં

આંતરડાથી રૌદ્ર.

પગ. ગાથા :- પ્રકટિત - પ્રકટત્વને પ્રાપ્ત, વિકરાલ-ભય ઉત્પાદક, સંઘાત-સમુદાય, નિશ્ચેતનક - ચૈતન્ય વિવર્જિત. વચ્ચાડ. નવ શ્રોતો વડે ગળતા, વર્યસ્ક-વિષ્ટા, અશુચિતર - અપવિત્રતમ. આમગમલ્લગરૂવ - અપકવ શરાવતુલ્ય. નિર્વેદ-વૈરાગ્ય.

દો હૃથા. ગાથા :- સીસં ઉચ્ચંપિય - પ્રાબલ્યથી ચંપિત મસ્તક અથવા પ્રબળતાથી આક્રમિત. દુયાદુય - શીઘ્રશીઘ્ર. તં ચ કિં. ગાથા :- ફિર - સંભાવનાર્યે છે. ઓઙ્ગ - પ્રાપ્ત. પરગંધ-પાટલ, ચંપક આદિ વડે સુગંધક થયેલ. મન્નંત - જાણતો. હવે પરગંધને દર્શાવે છે - પાટલ, ચંપક, મલ્લિકા, અગરુ, ચંદન, તુરુષ્ક મિશ્ર. મિશ્ર - સંયોગ ઉત્પન્ન ચક્ષુર્માદિક ગંધ. સમોચરંત - બધે વિસ્તરતી. એ રીતે પરમગંધને પોતાની ગંધ જામતો ખુશ થાય.

સુહવા. ગાથા :- શુભવાસ - સુંદર ચૂર્ણ, સુરભિગંધ - સુગંધ. વાત - શીતલાદિ વાયુ. - X - એવા પ્રકારે અંગ ગાત્ર વર્તે છે. કેશ - વાળ, સ્નાન વડે સુગંધી વર્તે છે. આમાં તારી આત્માની ગંધ ક્યાં છે ?

પોતાની ગંધ દર્શાવે છે - આંખનો મેલ, ચીપડા વગેરે. કાનનો મેલ, કંઠ અને મુખનો શ્લેષ્મ, નાકનો મેલ, ચ શબ્દથી જીભનો મેલ, ગુહ્યમલ, કક્ષામેલ આદિ કેવા છે ? દુર્ગન્ધ તથા બધાં પ્રકારે અશુભ, મળ-મૂત્રયુક્ત, આ અનંતરોક્ત છે, તે તારી પોતાની ગંધ છે.

હવે વૈરાગ્યોત્પાદન માટે સ્ત્રી ચરિત્ર દર્શાવે છે -

● સૂત્ર-૧૪૩ :-

કામરાગ અને મોહરૂપી વિવિધ દોરડાથી બંધાયેલ હજારો શ્રેષ્ઠ કવિઓ દ્વારા આ સ્ત્રીઓની પ્રશંસામાં ઘણું જ કહેવાયેલ છે. વસ્તુતઃ તેમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-

સ્ત્રીઓ સ્વભાવથી કુટિલ, પ્રિયવચનોની લતા, પ્રેમ કરવામાં પહાડની નદીની જેમ કુટિલ, હજારો અપરાધોની સ્વામિની, શોક ઉત્પન્ન કરાવનારી, વાળનો વિનાશ કરનારી, પુરુષો માટે વધસ્થાન, લજ્જાનો નાશ કરનારી, અવિનયની રાશિ, પાપખંડનું ઘર, શત્રુતાની ખાણ, શોકનું ઘર, મર્યાદા તોડનારી, રાગનું ઘર, દુરાચારીનું નિવાસ સ્થાન, સંમોહનની માતા જેવી છે... તથા -

જ્ઞાનનો નાશ કરનારી, બ્રહ્મચર્યનો નાશ કરનારી, ધર્મમાં વિઘ્નરૂપ, સાધુઓની શત્રુ, આચારસંપન્ન માટે કલંકરૂપ, કર્મરૂપી રજનું વિશ્રામગૃહ, મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નભૂત, દરિદ્રતાનો આવાસ, કોપાયમાન થાય ત્યારે ઝેરી સાપ જેવી, કાલિમાં વાળા હૃદયની હોવાથી તૃણ આસ્થાદિત કૂવા સમાન... તથા -

જાદુગરની જેમ સેંકડો ઉપચારોથી આબહ્ર કરનારી, દુગ્રાહિ સદ્ભાવ હોવા છતાં આદર્શની પ્રતિમા, શીલને સળગાવવામાં વનખંડની આગ જેવી,

અસ્થિર ચિત્ત હોવાથી પર્વત માર્ગની જેમ અનવસ્થિ. અંતરંગ પ્રણી સમાન કુટિલ હૃદય, કાળા સર્પની જેમ અવિશ્વાસ્ય, છળ છન્નયુક્ત હોવાથી પ્રલય જેવી... તથા -

સંધ્યાની લાલીમાની જેમ ક્ષણિક પ્રેમ કરનારી, સમુદ્રના તરંગની જેમ ચપળ સ્વભાવવાળી, માછલીની જેમ દુષ્પરિવર્તનીય, ચંચળતામાં વાંદરા જેવી, મૃત્યુની જેમ કંઈ બાકી ન રાખનારી, કાળની જેમ કુર, વરુણની જેમ કામપાશરૂપી હાથવાળી, પાણીની જેમ નિમ્નગામિની, કૃપણની જેમ ઉલટા હાથવાળી, નરકસમાન ભયાનક, ગર્દભની જેમ દુઃશીલા, દુષ્ટ ઘોડાની જેમ દુર્દમનીય, બાળકની જેમ ક્ષણમાં પ્રસન્ન અને ક્ષણમાં રોષાયમાન... તથા -

અંધકારની જેમ દુષ્પ્રવેશ, વિષયની લતાની જેમ આશ્રયને અયોગ્ય, કુવામાં આકોશથી અવગાહન કરનાર દુષ્ટ મગર જેવી, સ્થાનભ્રષ્ટ ઐશ્વર્યવાન્ની જેમ પ્રશંસા માટે અયોગ્ય, કિંપાક ફળની જેમ પહેલાં સારી લાગતી, પણ પછી કટુ ફળ દેનારી, બાળકને લલચાવનાર ખાલી મુઠ્ઠી જેવી, સાર વગરની, માંસપિંડને ગ્રહણ કરવાની જેમ ઉપદ્રવ કરનારી, બળેલા ઘાસના પૂળાની જેમ નહીં છૂટેલા માન અને બળેલા શીલવાળી, અરિષ્ટની જેમ દુર્ગંધનીય... તથા -

ખોટા સિસ્કાની જેમ શીલનો ઠગનારી, કોઠીની જેમ કષ્ટથી રક્ષિત, અત્યંત વિષાદવાળી, નિર્દિંત, દુરુપચારા, અગંભીર, અવિશ્વસનીય, અનવસ્થિત, દુઃખથી રક્ષિત, અરતિકર, કર્કશ, દંડ વૈરવાળી, રૂપ અને સૌભાગ્યથી ઉન્મત, સાંપની ગતિની જેમ કુટિલ હૃદય, અટવીમાં યાત્રાની જેમ ભય ઉત્પન્ન કરનારી, કુળ-પરિવાર અને મિત્રમાં કૂટ પાડનારી, બીજાના દોષો પ્રકાશિત કરનારી, કૃતઘ્ન, વીર્યનાશ કરનારી... તથા-

કોલની જેમ એકાંતમાં હરણ કરનારી, ચંચળ, અગ્નિથી લાલ થયેલા ઘડાની જેમ લાલ હોઠોથી રાગ ઉત્પન્ન કરનારી, અંતરંગ ભગ્નશત હૃદય, દોરડા વિનાનું બંધન, વૃક્ષરહિત જંગલ, અગ્નિનિલય, અદૈશ્ય વૈતરણી, અસાધ્ય બિમારી, વિના વિયોગે પ્રલાપ કરનારી, અનભિવ્યક્ત ઉપસર્ગ, રતિકિડામાં ચિત્ત વિભ્રમ કરનારી, સર્વાંગ સળગાવનારી, મેઘ વિના જ વજ્રપાત કરનારી, જળશૂન્ય પ્રવાહ અને સમુદ્ર સમાન નિરંતર ગર્જન કરનારી એવી આ સ્ત્રીઓ હોય છે.

આ રીતે સ્ત્રીઓની અનેક નામ નિર્ચુક્તિ કરાય છે. લાખો ઉપાયો થકી અને વિવિધ પ્રકારે પુરુષોની કામાસક્તિ વધારે છે. તથા તેને વધ-બંધનનું ભાજન બનાવનાર નારી સમાન બીજો કોઈ શત્રુ નથી. તેથી તેની નારી વગેરે નિર્ચુક્તિ આ રીતે છે-

પુરુષને તેના સમાન બીજો કોઈ શત્રુ નથી, માટે 'નારી' વિવિધ પ્રકારના કર્મો અને શિલ્પથી પુરુષોને મોહિત કરે છે માટે 'મહિલા', પુરુષોને મત કરે છે માટે પ્રમદા. મહાન્ કલહને ઉત્પન્ન કરે છે, માટે મહિલિકા, પુરુષોને હાવભાવથી રમણ કરાવે છે માટે રમા, પુરુષોને અંગમાં રાગ કરાવે છે, મરાટે 'અંગના'

અનેક પ્રકારના યુદ્ધ - કલહ-સંગ્રામ-અટવીમાં ભ્રમણ, વિના પ્રયોજને ઋણ લેવું, ઈડી-ગરમીનું દુઃખ અને કલેશ ઉભો કરવા આદિ કાર્યોમાં તે પુરુષને પ્રવૃત્ત કરે છે માટે 'લલના'. યોગ-નિયોગ દ્વારા પુરુષને વશ કરે છે માટે 'યોષિત્', વિવિધ ભાવો દ્વારા પુરુષની વાસના ઉદ્દીપ્ત કરે છે માટે 'વનિતા' કહેવાય છે.

કોઈ સ્ત્રી પ્રમત્તભાવને, કોઈ પ્રણય વિભ્રમને અને કોઈ શ્વાસના રોગીની જેમ શબ્દ વ્યવહાર કરે છે. કોઈ શત્રુ જેવી હોય છે અને કોઈ રડી રડી પગે પ્રણામ કરે છે. કોઈ સ્તુતિ કરે છે. કોઈ કુતૂહલ, હાસ્ય અને કટાક્ષપૂર્વક જુએ છે. કોઈ વિલાસયુક્ત મધુર વચનોથી, કોઈ હાસ્ય ચેષ્ટાથી, કોઈ આલિંગન દ્વારા, કોઈ સીત્કારના શબ્દોથી, કોઈ ગૃહયોગના પ્રદર્શનથી, કોઈ ભૂમિ ઉપર લખીને અથવા ચિહ્ન કરીને, કોઈ વાંસડા ઉપર ચડી નૃત્ય દ્વારા, કોઈ બાળકના આલિંગન થકી, કોઈ આંગળીના ટ્યાકા, સ્તનમર્દન અને કટિટટ પીડન આદિ થકી પુરુષને આકૃષ્ટ કરે છે.

આ સ્ત્રીઓ વિઘ્ન કરવામાં જાળાની જેમ, ફાંસવામાં કીચડની જેમ, મારવામાં મૃત્યુની જેમ, સળગાવવામાં અગ્નિની જેમ અને છિન્નભિન્ન કરવામાં તલવાર જેવી હોય છે.

● વિવેચન-૧૪૩ :-

[અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિએ રચેલ સૂત્ર મુખ્યત્વે ત્રણ ભાગમાં વિભાજીત થઈ શકે છે - (૧) ૯૩ વિશેષણો દ્વારા સ્ત્રી સ્વરૂપ, (૨) સ્ત્રીના પર્યાય શબ્દોની નિર્યુક્તિ, (૩) સ્ત્રીની સ્વભાવ-પ્રવૃત્તિ. અમે અહીં તેના ૯૩ વિશેષણોનો સ્પષ્ટાર્થ સૂત્રમાં ક્યો જ છે, છતાં વૃત્તિમાં આ શબ્દોની ક્રમશઃ વ્યાખ્યા છે. તેમાં જે વિશેષાર્થ છે, તે ફરી નોંધેલ છે.]

સ્ત્રીનું કવિ વર્ણિત નહીં, પણ વાસ્તવિક સ્વરૂપ આ છે -

(૧) સ્વાભાવિક વક્રભાવવાળી - પતિમારિકાવત્. (૨) મિષ્ટ વાણી મંજરી - રત્નદ્રીપ દેવીવત્. (૩) કૈતવ પ્રેમગિરિની નદી - માગધિકા ગણિકાવત્. (૪) હજાર અપરાધના ગૃહરૂપ - સુલનીવત્. (૫) શોકના ઉત્પત્તિસ્થાન જેવી - સીતાગમનમાં રામની જેમ.

(૬) પુરુષ બળના ક્ષયનો હેતુ અથવા સૈન્યનો વિનાશ હેતુ - કોણીક પત્ની પદ્માવતી વત્. (૭) પુરુષને વધસ્થાન-સૂર્યકાંતા રાણીની જેમ. (૮) લજ્જારહિત - સૂર્યભાવત અથવા જેના સંગમાં પુરુષની લજ્જાનો નાશ થાય છે - ગોવિંદ બ્રાહ્મણના પુત્રવત્ થવા સંયમનો નાશ - અષાઢા ભૂતિ માટે નટપુત્રિકાવત્. (૯) અવિનયનો ઉકરડો, શ્વેતાંગુલિ પુરુષની પત્નીવત્. (૧૦) અંતર દંભના નિલય જેવી - ચંડપ્રદ્યોતે મોકલેલ વેશ્યાવત્.

(૧૧) વૈરની ખાણ - જમદગ્નિપત્ની રેણુકાવત્. (૧૨) શરીરને શોક કરનાર - વનમાલાવત્. (૧૩) કુલરૂપ મર્યાદા નાશક અથવા સંયમ મર્યાદા નાશક - આર્દ્રકુમારના પૂર્વભવની સ્ત્રીવત્. (૧૪) કામરાગની વાંછા અથવા રાગનું સ્થાન, ઉપલક્ષણથી દ્વેષનું પણ સ્થાન અથવા ધર્મરાગનો નિસ્વાદ, (૧૫) દુશ્ચરિત્રોના ગૃહસમાન - વીરમતિવત્.

(૧૬) માયાનો સમૂહ - કમલ શ્રેષ્ઠી પુત્રી પદ્મિનીવત્. (૧૭) શ્રુતજ્ઞાનાદિની સ્મલના, ઉપલક્ષણથી ચારિત્રાદિની સ્મલના - અર્દ્રક ક્ષુલ્લકવત્. (૧૮) બ્રહ્મવત્નું ચલન. (૧૯) શ્રુત ચારિત્ર આદિમાં અંતરાય, (૨૦) મોક્ષપથ સાધકોને ચારિત્રપ્રાણ વિનાશ હેતુપણથી નિર્દય શત્રુ - માગધિકા વેશ્યાવત્.

(૨૧) બ્રહ્મવ્રતાદિ આચારમાં કલંક, (૨૨) કર્મરજનું કૃત્રિમ વન અથવા નિબિડ મોહતીયાદિ કામ અને ચોરની વાટિકા, (૨૩) મોક્ષમાર્ગમાં આડશરૂપ, (૨૪) દારિદ્ર્યનું ઘર - કૃતપુણ્યિકા આશ્રિત વેશ્યાવત્. (૨૫) દાઢા વિષ સર્પ જેવી કોપિત.

(૨૬) ઉન્મત્ત હાથીની માફક મન્મથ - કામ વિહ્વળ - અભયા રાણીવત્. (૨૭) વાઘણી જેવી દુષ્ટ ચિત્તવાળી - પાલ અને ગોપાલની અપરમાતા મહાલક્ષ્મીવત્. (૨૮) તૃણ સમૂહ આચ્છાદિત કૂવાની માફક અપ્રકાશહૃદયા - શતક શ્રાવકની પત્ની રેવતીવત્. (૨૯) પરવંચક મૃગાદિ બંધક સમાન ઔપચારિક સો વચન ચેષ્ટાદિ બંધન - સો સ્નેહ રજ્જુ બંધન સમાન. (૩૦) અનેક પ્રકારથી કે અનેક પુરુષો વડે ગ્રહણ કરવી શક્ય અથવા સર્વથા ગ્રહણ કરવી અશક્ય, તેના આંતરચિત્ત અભિપ્રાયથી બહુગ્રાહ સદ્ભાવ કે બહુ ગ્રાહ્ય અસદ્ભાવ.

(૩૧) છાણના અગ્નિ માફક અંત દહનશીલ કેમકે દુઃખરૂપ અગ્નિની જ્વાળાથી પુરુષનો અંત કરે. - X - (૩૨) વિષમ પર્વત માર્ગવત્ અનવસ્થિત ચિત્ત - અનંગસેનાવત્ અથવા જિનકલ્પી પંથવત્ એકત્રચિત્ત નહીં, અથવા ભૂતાવેષ્ટિત આચારવત્ એકત્રચિત્ત નહીં. (૩૩) અંતર્દુષ્ટવ્રણવત્ કુચિત્ત હૃદયી - તિલભટ્ટની સ્ત્રી માફક. (૩૪) કૃષ્ણસર્પવત્ અવિશ્વાસ્ય, (૩૫) બહુજંતુક્ષાયવત્ પ્રચ્છન્નમાતૃકા.

(૩૬) સંધ્યાના રંગની જેમ મુહૂર્તરાગા દુષ્ટ વેશ્યાવત્ (૩૭) સાગરતરંગવત્ ચંચલ સ્વભાવવાળી, (૩૮) મત્સ્યવત્ દુષ્પરિવર્તનશીલ, (૩૯) વાંદરાવત્ ચંચલ અભિપ્રાય, (૪૦) મરણ સમાન વિશેષ વર્જિતા.

(૪૧) દુર્ભિક્ષાકાળ કે એકાંત દુષ્પ્રમાકાળમાં દુષ્ટસર્પ સમાન દયાંશ વર્જિત - સુકોશલની માતાવત્. (૪૨) પુરુષને આલિંગનાદિ કામપાશ બંધનહેતુ હાથવાળી હોવાથી પાશહસ્તા. (૪૩) નદી જેવી નીચ ગામિની - પંગુ કામુક રાણી જેવી. (૪૪) કંજુસની જેમ ઉંઘા હાથવાળી, (૪૫) નરક જેવી ત્રાસ આપનારી, દુષ્ટ કર્મકારીપણથી મહા ભયંકર - લક્ષ્મણા સાધ્વીનો જીવ વેશ્યાદાસીની ધાતિકા કુલપુત્રની પત્નીવત્.

(૪૩) વિષ્ઠા ભક્ષક ગધેડાવત્ દુષ્ટાચારી, નિર્લજ્જપણથી જ્યાં ત્યાં ગ્રામ, નગરાદિ, ઉપાશ્રય - ચૈત્ય ગૃહની વાટિકા આદિમાં પુરુષોની વાંછાકારી - X - (૪૭) કુલક્ષણ ઘોડાની જેમ દુર્દમ-સર્વ પ્રકારે નિર્લજ્જકૃત્, પુરુષ સંયોગમાં સ્વ કામ અભિપ્રાય આકર્ષણ હેતુથી. (૪૮) બાળકની જેમ મુહૂર્ત પછી પ્રાયઃ બીજે રાગધારકપણથી - કપિલ બ્રાહ્મણ આસકત દાસીવત્. (૪૯) કૃષ્ણભૂત ઈષ્ટાદિ ભવાંધકાર કે અરુણવર સમુદ્રોદ્ભવ તમસ્કાય સમાન માયા મહાંધકાર ગહનત્વથી દેવોને પણ દુષ્પ્રવેશપાલે છે. (૫૦) હાલાહલ વિષલતા સમાન, સર્વથા સંગાદિ કરવાને અયોગ્ય - નંદીપુત્રી વિષકન્યાવત્.

(૫૧) નિર્દય મહા મગરાદિ જલજંતુ સેવિત વાવ સમાન દુષ્ટગ્રાહ્ય. મહા કષ્ટે પણ અપ્રવેશ યોગ્ય. (૫૨) સ્થાન ભ્રષ્ટ ગ્રામ નગરાદિ નાયકવત્ અથવા ચારિત્ર ગુરુકુલાવાસ આદિથી ભ્રષ્ટ સાધુ સમાન, સ્થાનભ્રષ્ટ - દુષ્ટાચારમાં રક્ત સત્યકી વિદ્યાધરવત્ અપ્રશંસનીય. (૫૩) વિષવૃક્ષ ફળની જેમ પહેલા મધુર - મહા કામ રસોત્પાદક, પછી વિપાકે દારુણા બ્રહ્મદત્ત ચક્રીવત્. (૫૪) પોલી મુઠ્ઠી જેવી, અવ્યક્ત જનને ભોળવવાને યોગ્ય - વલ્કલચીરી તાપસવત્. (૫૫) માંસપેશી ગ્રહણ સમાન સોપદ્રવા. - X - સ્ત્રીના ગ્રહણથી આ ભવે કે પરભવે દારુણ ઉપદ્રવકારી. - X -

(૫૬) પ્રદીપ્ત તૂણપૂલિકા સમાન અત્યજ્યમાન-જલન સ્વભાવવાળી, (૫૭) નિનિડ પાપની જેમ દુર્લભનીય, (૫૮) ફૂટ કાર્ષાપણ સમાન - X - અકાલ ચારિણી. (૫૯) તીવ્રકોપી સમાન દુઃખ રક્ષિતા, (૬૦) દારુણ વિષાદહેતુત્વથી અતિવિષાદી કાર્યકારણમાં ખેદ પ્રાપ્તા અથવા અતિવિષને દેનારી - સૂરીકાંતા રાણી જેવી અથવા અતિ વિષય લંપટતા વાળી, અથવા પ્રબળ પંચેન્દ્રિય લંપટતાથી છઠ્ઠી નરકભૂમિ - સુષ્ટની માતાની જેમ જનારી તેથી અતિ વિષગા અથવા સ્વ ઈન્દ્રિય વિષયની અપ્રાપ્તિમાં તીવ્રખેદવાળી તેથી અતિ વિષાદા અથવા અતિ કોપથી તીવ્ર વિષને ખાનારી અથવા અતિ તીવ્ર પુણ્ય જેમનું છે તે અતિવૃષા - મુનિ, તેની ફરતી વસતા ચમની જેમ ચરનારી, ચારિત્ર પ્રાણ આકર્ષણથી અતિવૃષાકા અથવા સમિતિ ગૃહ બાળવાથી અતિ વૃષાકા અથવા લોકોના તીવ્ર પુન્યધનને ચોરની જેમ ચરનારી.

(૬૧) મુનિને માટે જુગુપ્સા કરવાને યોગ્ય, (૬૨) દુષ્ટ ઉપચારયુક્ત વચનાદિ વિસ્તારવાળી, (૬૩) ગાંભીર્યાદિ ગુણ રહિત, (૬૪) વિશ્વાસ કરવાને અયોગ્ય, (૬૫) એક પુરુષમાં સ્થિર ન રહેનારી - અનવસ્થિત.

(૬૬) યૌવન અવસ્થામાં કષ્ટથી રક્ષણ યોગ્ય, (૬૭) બાલ્યાવસ્થામાં દુઃખે પાળવાની શક્ય, (૬૮) ઉદ્દેગજનક, (૬૯) અહીં-તહીં કર્કશ દુઃખોત્પાદક, (૭૦) અહીં-તહીં દારુણવૈર કારણત્વથી દંટ વૈરી.

(૭૧) રૂપ-સૌભાગ્ય મદોન્મતા, તેમાં રૂપ-આકૃતિ, સૌભાગ્ય - સ્વકીર્તિ શ્રવણાદિરૂપ, મદ-મન્મથ જ ગર્વ, (૭૨) ભુજગગતિવત્ કુટિલ હૃદયા. (૭૩) કાંતાર ગતિ સ્થાન ભૂતા, કાંતાર - દુષ્ટશ્ચાપદથી આકુલ મહારણ્ય, ગતિ - એકાકીપણે ગમન, સ્થાન અને વસન તુલ્ય કેમકે દારુણ મહાભયોત્પાદક છે. (૭૪) કુલ સ્વજન મિત્ર ભેદ કારિકા, (૭૫) પર દોષ પ્રકાશિકા.

(૭૬) કૃતમ્ના - વસ્ત્ર, આભરણ, પાત્રાદિને સર્વથા નાશ કરનારી, (૭૭) પુરુષ વીર્ય પ્રતિ સંગ કે અસંગને શોધનારી અથવા સ્વસામર્થ્ય લક્ષણથી રાત્રિના જાગપુરુષાદિને શોધનારી અથવા સ્વેચ્છાથી પાણિ ગ્રહણ કારીત્વથી વરશોધિકા, (૭૮) વિષયાર્થે પુરુષને એકાંતહરણ કરનારી અથવા દૂર ગ્રામ-નગર-દેશાદિમાં સ્વ કુટુંબાદિ જન રહિતમાં પુરુષોને વિષયાર્થે લઈને જનારી - X - (૭૯) ચપલ, (૮૦) અગ્નિના ભાજન સમીપ રાગવત્, મુખ રાગવિરાગા અથવા જ્યોતિર્ભાડની જેમ ઉપરાગા - વસ્ત્રાદિ વડે સમીપમાં રાગવતી થાય.

(૮૧) અભ્યંતર વિઘટન - પુરુષના પરસ્પર મૈત્રી આદિના વિનાશ હેતુપણથી અથવા પુરુષો મધ્યે બ્રહ્મવત્, ચારિત્રાદિ રાગને ભાંગનારી - વિઘન કરનારી, (૮૨) દોરડા વિનાના બંધન જેવી, (૮૩) કાષ્ઠાદિ રહિત અટવી જેવી, જેમ કાષ્ઠ વિનાની અટવી મૃગતૃષ્ણાનો હેતુ છે, અથવા જેમ કાષ્ઠ આદિ રહિત અટવી કદાપિ બળતી નથી, તેમ સ્ત્રી પણ પાપ કરીને ન બળનારી - પશ્ચાત્તાપ કરતી નથી - X - (૮૪) અનુત્સાહના નિલય જેવી, અકાર્યાદિમાં સાદર પ્રવૃત્તિ હેતુપણથી, (૮૫) અદૈશ્ય વૈતરણી - પરમાધામી વડે વિકુર્વિત નરકની નદી, તેને પ્રાપ્ત કરાવનારી અથવા અતીક્ષણ વૈતરણી.

(૮૬) નામ રહિત વ્યાધિ - અસાધ્ય રોગવત્, (૮૭) પુત્ર, મિત્રાદિ વિરહજેમાં નથી તે અવિયોગ એવો વિપ્રલાપ, (૮૮) રોગરહિત ઉપસર્ગ અથવા રૂપરહિત ઉપપાત, (૮૯) કામપ્રિયા વિઘમાન્ જેમાં છે તે રતિવાળો આ કંદર્પ - ચિત્તભ્રમ અથવા સુખદાથી મનોવિકાર, (૯૦) સર્વ શરીર વ્યાપી દાહ.

(૯૧) વાદળા વગરની વિજળી અથવા સ્ત્રીઓ આકાશ રહિત કે મેઘરહિત વિદ્યુત્ છે, વળી કેવી છે ? વજતુલ્યા, દારુણ વિપાક હેતુપણથી, અપત્ય જન્મરહિતા સુંદર આકારા એવા પ્રકારે સ્ત્રી હોય. બાળને નરકાદિમાં દારુણદહન હેતુથી તે વિજળી જેવી છે અથવા પરિણીતા કે અપરિણીતા નવયૌવના છે, અલંકાર સહિત કે રહિત છે, મુંડાકે અમુંડા છે એવા પ્રકારની સ્ત્રી હડકાચી કુતરીવત્ વર્જ્યા છે. બ્રહ્મચારી - ચોથા વ્રતની રક્ષાની ઈચ્છાવાળા વડે મન-વચન-કાર્યાથી વર્જવા યોગ્ય છે. (૯૨) જળ વિનાના પ્રવાહ જેવી, (૯૩) સમુદ્ર વેગ કોઈપણ વડે ધારણ કરવી અશક્ય અથવા પરમ સ્નેહવાળા બાંધવોના પરસ્પર સ્ત્રીકલહમાં ગૃહાદિને અર્ધકરણના હેતુપણથી - ભદ્ર, અતિભદ્ર શ્રેષ્ઠીપુત્રવત્.

[આ રીતે ૯૩ વિશેષણથી સ્ત્રી સ્વરૂપ કહ્યું, હવે નિર્યુક્તિથી સ્ત્રીના પર્યાય નામો કહે છે -]

કહેલ અને કહેવાનાર સ્ત્રીના અધમાધમ દાસી, કુરંડાદિ વિવિધ પ્રકારે નામ નિરુક્ત હોય છે. તે કહે છે -

(૧) નારી - વિવિધ લાખો ઉપાયો વડે કામરાગ પ્રતિબદ્ધ પુરુષોને વધ-બંધન પ્રતિ લઈ જાય છે, કોને ? પુરુષ રૂપ શત્રુને બીજા કોઈને નહીં, તેથી તેને નારી કહે છે. એ રીતે પુરુષોને સ્ત્રી જેવી કોઈ શત્રુ નથી માટે તેને નારી કહે છે.

(૨) મહિલા - વિવિધ કર્મો - કૃષિ, વાણિજ્યાદિ વડે, શિલ્પકારિ - કુંભકાર, લોહકાર, તંતુવાય, ચિત્રકાર, નાપિતના વિજ્ઞાન વડે પુરુષોને મોહ પ્રાપ્ત કરાવનાર અથવા વિડંબના કરનારી, તે મહિલા અથવા વિવિધ કર્મ - મૈથુન સેવા આદિ અને શલ્ય આદિ વડે મસ્તકાદિમાં વેણી આદિ વિજ્ઞાન વડે બાલ મનુષ્યોને સ્વસ્વાર્થપૂરણ માટે આત્મસાત્ કરાવે છે તે મોહ પમાડનારી હોવાથી મહિલા છે.

(૩) પ્રમદા - ઉન્મત્ત પુરુષોને, ગુરુજનક જનની બંધુ ભગિની, મિત્રાદિને લજ્જા મુક્ત કરે તેથી પ્રમદા.

(૪) મહિલિકા - મહાન્ત ઝઘડાને ઉત્પન્ન કરે તે.

(૫) રમા - પુરુષોને હાવભાવાદિ વડે રમણ - કીડા કરે છે, માટે રમા - X - તેમાં હાવ - કામવિકાર, ભાવ - ભાવ સૂચક અભિપ્રાય, આદિ શબ્દથી નેત્રવિકારાદિ વિલાસ.

(૬) અંગના - પુરુષોને સ્વશરીરમાં - સ્તન, નિતંબ, જઘન, યોનિ આદિ રૂપમાં અનુરાગ કરાવનાર અર્થાત્ અનંગમાં અનુરાગ કરાવનારી હોવાથી અંગના.

(૭) લલના-વિવિધ યુદ્ધ-ભંડન-સંગ્રામ - અટવીમાં, ફોગટ ઋણગ્રહણ શીતોષ્ણ દુઃખ કલેશાદિમાં પુરુષોને વિવિધ કદર્થના કરે, તેમાં યુદ્ધ - મુઠ્ઠી આદિથી પરસ્પર તાડના, ભણ્ડન - વાક્ કલહ, સંગ્રામ - ભાલા આદિ વડે મહાજન સમક્ષ કલહ, અટવી - અરણ્ય, તેમાં ભ્રામણાદિ કરાવવા વડે નિફળ ઋણ કરાવવું. અણ - શબ્દ કરણ ગાળ આદિ દેવા વડે કામાતુરાદિ પ્રકારથી પુરુષગ્રહણ. તેના વડે ઠંડીમાં - X - ગરમીમાં - X - ભમાડે છે. કલેશ-પરસ્પર કલહ ઉત્પાદન વડે, આદિ શબ્દથી બીજા પણ અનાચાર સેવાદિ અનર્થ ઉત્પાદન વડે પુરુષોને પીડે છે તે લલના.

(૮) વનિતા - પુરુષોને બાહ્ય સ્વકાય-વચનથી ઉત્પન્ન વ્યાપાર, હાસ્યકરણ, અંગ વિક્ષેપાદિ નિયોગ વડે સ્વ વશ રાખે છે તે સ્ત્રી અથવા પુરુષોને કાર્મણ-વશીકરણાદિ પ્રકારથી સ્વવશ સ્થાપે છે, તે સ્ત્રી, પુરુષોને વિવિધ અભિપ્રાય-વિલાસાદિ વડે કામોદ્દીપન ગુણોને વિસ્તારે છે, તે વનિતા.

[પુરુષોને કઈ કઈ રીતે પીડા પહોંચાડે છે તે કહે છે -]

કોઈ કામિની પ્રકર્ષથી ઉન્મત્ત ભાવે પુરુષાને પાડવા માટે પ્રવર્તે છે. કોઈ પ્રકર્ષથી લોકને નમ્રત્વ દેખાડે, કઈ રીતે ? વિલાસ સહિત વર્તે છે, તે વિભ્રમસહિત પુરુષોના પાશ બંધનાર્યે થાય છે. કોઈ સ્વ ચેષ્ટા દર્શાવે છે, કોની જેમ ? શ્વાસોચ્છ્વાસના રોગીવત્. પુરુષોને સ્નેહભાવ ઉત્પાદનાર્યે વર્તે છે.

કોઈ શત્રુવત્ મર્મસ્થાનગ્રહણથી મારવાને પ્રવર્તે છે. અથવા પોતાના પતિને ભય પમાડવા શત્રુવત્ પ્રવર્તે છે. કોઈ કામ તૃષ્ણા તૃષિત રંક સમાન પગે લાગે છે. કોઈ સર્વ અંગાદિ દર્શનાર્યે નૃત્ય પ્રકાર વડે નમે છે. કોઈ વચન, નયનાદિ ભાવ વડે પુરુષોને હાસ્યાદિ ઉત્પાદનાર્યે નમે છે.

એ પ્રમાણે કોઈ-કોઈ સુષુ નેત્ર વિકાર નિરીક્ષણથી, વિલાસ સહિત મધુર એવા ગીત અને વચન વડે, પુરુષોને મોહિત કરે છે. કોઈ હાસ્યચેષ્ટા કરણથી કામીને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે. કોઈ પુરુષના આલિંગન, લિંગગ્રહણ, કરગ્રહણાદિ વડે પુરુષોને પોતાનો પ્રેમભાવ દેખાડે છે. સુરત અવસ્થામાં ઉપ શબ્દો કે પ્રચ્છન્ન સમીપ શબ્દ-કરણાદિથી કામરાગ પ્રગટ કરે છે. ગુરુક પયોધર-નિતંબાદિ સ્થૂળ ઉચ્ચત્વથી દર્શાવે એ રીતે કોઈ કામિને સ્વવશમાં કરે છે.

અથવા ગુહ્ય પ્રકાશન વડે પુરુષને પાડે છે અથવા ગુરુ તેમાં ગુ - સ્વજનક ભર્તાદિને પણ વિપ્રતાર્ય કાર્યમાં પ્રવર્તે છે, રુ - રુદન કરવાથી પુરુષને સસ્નેહ કરે છે.

સ્વ પિતૃગૃહે ગમનાદિ પ્રસ્તાવથી પુરુષને અત્યંત રાગવાળા કરે છે. લાલ-

કાળા દંત દર્શનથી કામીને મોહ પમાડે છે. સંભાષણમાં રે ! મને છોડ, રે ! મને કદર્થના ન કર, એમ કહી કુરામાં પુરુષને સકામ કરે છે અથવા રતિકલહમાં અરે ! મારી સાથે કુરૂપ હાસ્ય ઇત્યાદિ ન કર ઇત્યાદિ - X -

અન્યોક્ત શૃંગાર ગીતાદિ શબ્દ કરીને સાધુને પણ કામવાળા કરે છે. કાજળ-વિકાર-જળ સહિત નેત્રા વડે પુરુષને સકામ, સ્વવશ, સગદ્ગદ થઈ સ્વકાર્યકર્તાને અપરાધ કહેનાર કરે છે ભૂમિમાં પગ આદિ વડે અક્ષર લેખન, વિશેષથી રેખા સ્વસ્તિક આદિ કરવા, તેના વડે પોતાનું ગુહ્ય પુરુષોને જણાવે છે.

ચ કાર સમુચ્ચાર્યે છે, તેનાથી વાંસના અગ્ર ભાગે નર્તન કરવું, ભૂમિ ઉપર નૃત્ય કરવું, એ રીતે પુરુષોને આશ્ચર્યવાળા કરે છે. બાળક - મૂર્ખ, કામી. તે બાળકોને પ્રચ્છન્ન રક્ષણાદિથી કુરાંડ સ્વ કામેચ્છા પુરી કરે છે અથવા કેશકલાપરચના આદિથી મન્મથ ગ્રસ્ત અધમાધમને સ્વવશ કરીને બળદવત્ વહન કરાવે છે. વાંદરાની જેમ ભમાડે છે ઇત્યાદિ - X -

આંગળા મરડવા કે ટચાકા ફોડવા, બંને હાથ વડે સ્તન પીડન - સ્તનો સંપાવવા, શ્રોણિ ભાગને પીડા કરવી, એ રીતે કામીના ચિત્તને આંદોલિત કરે છે. અંગુલી આદિથી કામીને કામ ઉત્પન્ન કરે છે, ઉદ્ભટ વેશ કરણ વડે, આભરણના શબ્દ ઉત્પાદન વડે, વિલાસગતિથી ચતુષ્પથાદિમાં ચાલવા આદિ વડે પુરુષોને કામી બનાવે છે. તેથી સંચમાર્યે સાધુઓએ તેને સંગ સર્વથા સદૈવ છોડવો.

કુરાંડ આદિ સ્ત્રીઓ જગત્માં હોય છે, તે પુરુષોને નાગપાશ, વાગુરાદિ બંધનવત્ થાય છે. વિશ્વમાં જે કુલટાદિ છે, તે મનુષ્યોને કાદવની જેમ - X - ખૂંચાડવામાં પ્રવર્તે છે. જે સ્વૈરિણી આદિ સ્ત્રીઓ છે, તે મનુષ્યોને મૃત્યુવત્ મારવાને પ્રવર્તે છે. જગત્માં જે ગણિકાદિ છે, તે કામીને અગ્નિવત્ બાળવાને પરિભ્રમણ કરે છે. જે તરુણી પરિવાજિકાદિ છે, તે કૌટિલ્ય કરંડક સાધુને ખડ્ગવત્ ને ભાગ કરવા ઉત્સાહિત હોય છે. - - - હવે સ્ત્રીવર્ણન પદ્ય વડે વર્ણવે છે -

● સૂત્ર-૧૪૪ થી ૧૫૧ :-

સ્ત્રીઓ તલવાર જેવી તીક્ષ્ણ, શાહી જેવી કાલિમા, ગહન ઘન જેવી ભ્રમિત કરનારી, કબાટ અને કારાગાર જેવી બંધનકારક, પ્રવાહશીલ અગાધ જળની જેમ ભયદાયક હોય છે.

આ સ્ત્રીઓ સેંકડો દોષોની ગગરી, અનેક પ્રકારના અપયશને ફેલાવનારી, કુટિલ હૃદયા, કપટપૂર્ણ વિચારવાળી હોય છે, તેના સ્વભાવને બુદ્ધિમાન્ પણ જાણી શકતા નથી.

ગંગાના બાલુકણ, સાગરનું જળ, હિમવત્નું પરિમાણ, ઉગ્રતપનું ફળ, ગર્ભથી ઉત્પન્ન થનાર બાળક, સિંહની પીઠના વાળ, પેટમાં રહેલ પદાર્થ, ઘોડાના ચાલવાનો અવાજ, તેને કદાચ બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય જાણી શકે, પણ સ્ત્રીના હૃદયને ન જાણી શકે.

આ પ્રકારના ગુણોથી યુક્ત આ સ્ત્રીઓ વાંદરા જેવી ચંચળ મનવાળી

અને સંસારમાં વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી.

લોકમાં જેમ ધાન્ય વિહિન ખળ, પુષ્પરહિત બગીચો, દુધ રહિત ગાય, તેલ રહિત તલ નિરર્થક છે, તેમ સ્ત્રી પણ સુખ હિન હોવાથી નિરર્થક છે.

જેટલા સમયમાં આંખ મીચીને ઉઘાડાય એટલામાં સ્ત્રીઓનું હૃદય અને ચિત્ત હજાર વખત વ્યાકુળ થાય છે.

● વિવેચન-૧૪૪ થી ૧૫૧ :-

સ્ત્રીઓને સર્વથા વિશ્વાસ ન કરવો. કેવી સ્ત્રીઓનો ? કરવાલક, કાજળ તુલ્યનો. જેમ ખડ્ગ પંડિત કે બીજા મનુષ્યોને નિર્દયતાથી છેદે છે, તેમ અનાર્થ નારી પણ મનુષ્યોને દારુણ દુઃખ ઉત્પાદનથી છેદે છે. જેમ સ્વભાવથી કાળું કાજળ શ્વતપત્ર આદિના સંગતમાં તેને પણ કાળું બનાવે છે. તેમ ઉન્મત્ત નારી સ્વભાવથી કૃષ્ણ, દુષ્ટ અંતઃકરણત્વથી તેના સંગમમાં ઉત્તમ કુળોત્પન્ન ઉત્તમોને પણ કૃષ્ણત્વ ઉત્પન્ન કરે છે.

વળી કેવી છે ? અરણ્યક પાટક આકારના ગૃહ તુલ્ય છે. અર્થાત્ જેમ ગહનવન વ્યાઘ્રાદિ આકુલ હોય તે જીવોને ભયોત્પાદક થાય છે, તેમ પુરુષોને સ્ત્રીઓ પણ ભય જન્માવે છે. કેમકે તે ધન જીવિતાદિના વિનાશનો હેતુ છે. જેમ કમાળને આગળીયો લગાડતાં કોઈ પણ જઈ ન શકે, તેમ હૃદય પ્રતોલી વડે સ્ત્રીરૂપ કમાડ બંધ કરાતા કોઈ ક્યાંય પણ ધર્મવનાદિમાં જઈ શકતા નથી. જેમ જીવોને કારાગૃહ દુઃખોત્પાદક થાય છે, તે રીતે પુરુષોને સ્ત્રી પણ થાય. વળી આ સ્ત્રીઓ કેવી છે ?

પ્રાણનાશ હેતુત્વથી રૌદ્ર, અગાધ ધન, જે કોઈ જળ, તેની જેમ ભય જેનાથી છે તેવી નિકુરંબકંદર, પુરુષ-પુરુષ પ્રતિ ભમતી ભયંકર, અહીં કે બીજે મહાભયની ઉત્પાદક. આવા પ્રકારના અંતર માયા વક્ર સ્વભાવવાળી છે. સેંકડો દોષોની ગાગર. દોષ - પરસ્પર કલહ, મત્સર, ગાલિ પ્રદાન, મર્મોદ્ઘાટન, કલંક પ્રદાન, શાપ પ્રદાન, સ્વ-પર પ્રાણઘાત ચિંતનાદિ સેંકડો દોષ, તેની ગાગર.

સેંકડો યશ, તે નથી જેમાં તે અયશઃશતાનિ, તેનાં વિસ્તારને હૃદયમાં ધારણ કરતી કૈતવ કપટ નેપથ્ય ભાષા માર્ગ અને ગૃહ પરાવર્તાદિને પ્રરૂપનારી અથવા કૈતવ - દંભને પ્રકૃષ્ટપણે કમલશ્રેષ્ઠી સુતા પન્નિનીવત્ જાણતી. અથવા કૈતવ - બુદ્ધિનું આદાન જેનામાં છે તે. તેવી સ્ત્રીઓના સ્વભાવને પંડિતો પણ જાણવા માટે અજ્ઞાત છે.

કહ્યું છે - દેવો, દાનવોને મંત્રનિપુણો જે મંત્રને મંત્રે છે. સ્ત્રી ચારિત્રમાં તે જ મંત્રો ક્યાં નષ્ટ થઈ જાય છે ? - X - X - જળ મધ્યે મત્સ્યના પગલાં, આકાશમાં પક્ષીઓની પદ પંક્તિ, સ્ત્રીઓનો હૃદય માર્ગ ત્રણે પણ લોકમાં દેખાતા નથી.

અતવા જેણે બ્રહ્મસ્વરૂપ સ્વીકારેલ નથી, તે અજ્ઞાત શીલા અથવા કુત્સિત જ્ઞાત શીલ સાધ્વીને જે પરિવ્રાજિકા કે યોગિની આદિ વડે છે, તે અજ્ઞાતશીલા, તેને મુનિવરો વડે પ્રસંગે એકાંતમાં વાતો કરવી, એકત્ર વસવું, વિશ્વાસ સાથે ચાલવું આદિ વ્યાપાર વર્જવા જોઈએ.

બે, ત્રણ આદિ પુરુષના સંભવમાં સ્વભાવ સમીપ રહેલ મનુષ્યને કામ રાગ વાળો કરે છે. જેમ પલ્લીપતિના નાના ભાઈ પ્રત્યે અગાડદતની સ્ત્રી મદન મંજરી એ

કર્યું. અથવા પોતાનું કુશીલત્વ કોઈએ પણ જાણતાં વિષભક્ષણ, કાષ્ઠ ભક્ષણ આદિ કપટથી નિષ્પાદિત કરે છે અથવા જરને સ્વાંતકરણ જણાવવાને માટે પોતાના સિવાયના તૃણ, તંતુ, દંડાદિનું ઉત્પાટન કરે છે.

પોતાના પતિ સિવાયના મનુષ્યને મૈથુનમાં તત્પર હોય તેની સાથે ક્રીડા કરે છે - પાતાલ સુંદરી માફક અથવા પોતાના પતિ સિવાયના પુત્ર, ભાઈ, પતિના મિત્રાદિ પ્રતિ અધમકામા સ્ત્રી જાય છે, તથા ઘુતાદિ પ્રકારથી ક્રીડા કરે છે ઉક્ત સિવાયનાને વચન રૂપ બોલ આપે છે અથવા અનેક મનુષ્યોથી પરિવૃત્ત હોવા છતાં માર્ગાદિમાં જતાં બીજા પુરુષને પ્રબળતાથી મન્મથ ઉદ્દીપન શબ્દો કરે છે.

ઝલ્લાયં - પાઠમાં બે ત્રણ કામી મનુષ્યના સંભવમાં ઉન્મતા, કુસ્ત્રી, અન્યને પ્રબળ પાદ પ્રહાર કરે છે, તથા અન્ય કોઈને બળદરૂપે પડદાં પાછળ ગુપ્ત રાખે છે તથા અન્યને કટાક્ષ બાણ સમૂહથી ગ્લાની કરી વસ્ત્ર વિશેષના અંતરમાં ગ્લાનવત્ સ્થાપીને રાખે છે.

ગંગામાં રેતીના કણો, સમુદ્રમાં જળ પરિમાણ, મહાહિમવંતનું ઉર્ધ્વ-અધો-તીર્થ પરિધિ પ્રતરમાન, તીવ્ર તપની ફળપ્રાપ્તિરૂપ અને ગર્ભોત્પત્તિને, સીંહનો પોતાના જઠરથી ઉદ્ભવેલ શબ્દ વિશેષ, ઈત્યાદિને કદાચ બુદ્ધિમાનો જાણી શકે છે. પરંતુ સ્ત્રીઓના કૂડ-કપટ, દ્રોહ-પરવંચનપણું, પ્રબળ અને ઘગઘગતો કામાગ્નિ, અતર્કિત તુચ્છ ઉછળવું કંઠથી નીકળતો મધુર ગેય ધ્વની ઈત્યાદિ - X - X - X - X - ગૂઢ અંતઃકરણને સારી રીતે જાણી શકતા નથી.

કહ્યું છે કે - સ્ત્રીજાતિમાં દાંભિકતા, વણિજાતિમાં ભીરુતા, ક્ષત્રિય જાતિમાં રોષ, દ્વિજાતિ જાતિમાં લોભને સ્નેહ વડે, વિદ્યા વડે, બુદ્ધિ વડે, રૂપ વડે, શૌર્ય વડે કે ઈર્ષ્યા - ધન-વિનય-ક્રોધ-ક્ષમા-માર્દવ વડે કે લજ્જા, ચૌવન, ભોગ, સત્ય કરુણાદિ વડે વિભૂતિઓથી સ્ત્રીના દુઃશીલ ચિત્તને જાણી-ગ્રહણ કરી શકાતું નથી.

કહેલાં કે કહેવાનાર લક્ષણયુક્ત તે સ્ત્રીઓના વાંદરા જેવા મનનો તમારે જીવલોકમાં વિશ્વાસ ન કરવો.

ધાન્યકણ રહિત ધાન્ય પવિત્રીકરણ સ્થાન જેવી સુખરૂપ ધાન્ય કણના અભાવે મહિલા મંડલ અરમણીય છે. જેમ સુગંધી ફૂલો રહિત બગીચો હોય તેવી શુભ ભાવના પુષ્પ રહિતપણાથી તે તરુણીમંડલ છે. જેવી દુધ રહિત ગાય છે. તેવી ધર્મધ્યાનરૂપ દુધના અભાવવાળી તે ભ્રષ્ટવ્રતિની છે તથા લોકમાં પણ જેમ સર્વથા તેલના અંશ રહિત ખલપિંડ છે, તેવી મહિલા વ્યાઘ્રીમંડલ પરમાર્થથી સ્નેહરૂપી તેલથી રહિત છે, તેમ જાણવું.

સ્ત્રીને જે પરમવલ્લભ વડે સર્વાર્થ સંપ્રાપ્તિકારક વિના નેત્રો તત્કાણ સંકુચિત થઈ જાય છે, ફરી તે જ પરમ વલ્લભ વડે સ્વાર્થ પ્રાપ્તિ અકારક વિના - કારણથી તે નેત્રો પ્રકુલ્લિત થઈ જાય છે.

કુસ્ત્રીઓના હૃદય કદાચિત્ સ્વવલ્લભમાં ન પ્રવર્તે સ્વવલ્લભમાં હોય તો પણ કદાચિત્ તેમાં સ્વ માનસ સ્વકાંત સિવાયના બીજા હજારો પુરુષોમાં મન્મથ ભાવથી

આકુલ થઈ પરિભ્રમે છે.

તેથી મુનિવરો-ત્રણ રત્ન રક્ષણતત્પર. ગૃહારંભ થકી મુક્ત હોય તેવા એ કુરાંડ-મુંડી-દાસી-યોગિની આદિનો યથા કથંચિત્ પરિચય પણ ન કરવો. - X - હવે બીજો ઉપદેશ આપતા કહે છે -

● સૂત્ર-૧૫૨ થી ૧૫૪ :-

મૂર્ખ, વૃદ્ધ, વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી હીન, નિર્વિશેષ સંસારમાં શૂકર જેવી નીચ પ્રવૃત્તિવાળાને ઉપદેશ નિરર્થક છે.

પુત્ર, પિતા અને ઘણાં સંગ્રહ કરેલાં તે ધનથી શું લાભ ? જે મરતી વખતે કંઈ સહારો ન આપી શકે.

મૃત્યુ થતાં પુત્ર, મિત્ર કે પત્ની પણ સાથ છોડી દે છે, પણ સુઉપાર્જિત ધર્મ જ મરણ સમયે સાથ છોડતો નથી.

● વિવેચન-૧૫૨ થી ૧૫૪ :-

દ્રવ્ય અને ભાવથી મૂર્ખ, કોઈ મઠ પારાપત સદેશ વૃદ્ધિ વિશિષ્ટજ્ઞાન રહિત, અપવાદ-ઉત્સર્ગ જયેષ્ઠ-ઘતર આદિ વિશેષ રહિત સંસાર શૂકરોને એવા પ્રકારના ગૃહસ્થોને સાધ્વાભાસોને કહેલ કે કહેવાનાર નિરર્થક થાય છે.

પુત્રથી શું ? કંઈ નહીં, પિતા વડે પણ શું ? ઘણું દ્રવ્ય મળવાથી પણ શું ? - નંદ અને મમ્મણની જેમ. આ પુત્ર આદિ સમૂહ મરણ આવે ત્યારે આધારરૂપ ન થાય.

માતા-પિતા, પુત્રો અને મિત્રો પણ તજી દે છે. પત્ની પણ પ્રત્યક્ષ જીવતા કે મરેલા પોતાના પતિને તજી દે છે. અથવા પત્ની પણ પોતાના પતિને જીવતો તજી દે છે અતવા છોડીને બીજા પુરુષને ભર્તારૂપે સ્વીકારે છે.

જે પ્રસ્તાવમાં તે પુત્રાદિ તજે છે, તે પ્રસ્તાવમાં પણ મરણકાળે તજતો નથી. શું ? જિનાજ્ઞાપૂર્વક દંટ ભાવથી વિશેષથી, નિરંતર કરણથી અર્જિત શ્રુતચારિત્રધર્મ.

હવે ચાર ગાથાથી ધર્મનું માહાત્મ્ય કહે છે -

● સૂત્ર-૧૫૫ થી ૧૫૮ :-

ધર્મરક્ષક છે, ધર્મ શરણ છે, ધર્મ જ ગતિ અને આધાર છે, ધર્મનું સારી રીતે આચરણ કરવાથી અજરામર સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મ પ્રીતિકર - કીર્તિકર - દીપ્તિકર - યશકર - રતિકર - અભયકર - નિવૃત્તિકર અને મોક્ષપ્રાપ્તિકર છે.

સુકૃત્ ધર્મ થકી જ મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ દેવતાઓના અનુપમ રૂપ - ભોગોપભોગ - ઋદ્ધિ અને વિજ્ઞાનનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. દેવેન્દ્ર, ચકીપદ, રાજ્ય, ઈચ્છિત ભોગથી નિર્વાણ પર્યન્ત આ બધું જ ધર્મચરણનું ફળ છે.

● વિવેચન-૧૫૫ થી ૧૫૮ :-

ધર્મ - સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચરણરૂપ, ત્રાણ - અનર્થને પ્રતિઘાતક અને અર્થસંપાદક, તે હેતુથી ધર્મ શરણ - રાગાદિ શત્રુથી ભયભીરુ લોકનું રક્ષણ કરે છે. દુઃસ્થિત વડે

સુસ્થિતાર્થ માટે ધર્મનો આશ્રય કરાય છે. સંસાર ગત્તામાં પડતાં પ્રાણી વગને ધર્મ આધાર છે. સુષ્ટુ સેવિત અને અનુમોદિત ધર્મ સાહાય્ય દાનથી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવે છે. તે પ્રીતિકરાર્થ છે - પરમ પ્રીતિ ઉત્પાદક, એક દિશા વ્યાપી કીર્તિકર અથવા શરીરને ગૌરવણું આદિ વર્ણકર, શુદ્ધ અક્ષરાત્મક જ્ઞાનકર, કાંતિકર, વચનપટુતા માધુર્યાદિ ગુણકર, સર્વ દિશા વ્યાપી કાર્તિકર, શ્વાધાકર. - X - નિર્ભયકર, સર્વ કર્મક્ષયકર જીવોને પરલોકમાં થાય છે.

મહામહર્ષિક દેવોમાં અનુપમરૂપ અને ભોગોપભોગ ઋદ્ધિ વિજ્ઞાન, જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. સુકૃત ધર્મથી પ્રદેશી રાજા, મેઘકુમાર, ધન્ય અણગાર, આનંદાદિની જેમ પામે. તેમાં ભોગ - ગંધ, રસ, સ્પર્શ અથવા એક વખત ભોગવાતા અન્નાદિ, ઉપભોગ શબ્દ, રૂપ વિ.યા અથવા વારંવાર ભોગવાતા વસ્ત્ર, પાત્રાદિ. ઋદ્ધિ - દેવ-દેવી આદિ પરિવારરૂપ. વિજ્ઞાન - અનેક પ્રકારે રૂપાદિ કરણ, જ્ઞાન - મતિ, શ્રુત, અવધિરૂપ અથવા દેવોમાં રૂપાદિ પ્રાપ્તિ. વિજ્ઞાન - તે કેવળજ્ઞાન, જ્ઞાન - ચાર જ્ઞાન કે બે, ત્રણ જ્ઞાન.

દેવેન્દ્ર, ચકવર્તીત્વ, રાજ્યાદિ - X - આ બધું ધર્મલાભથી ફળે છે. નિર્વાણ પણ થાય. હવે કહે છે -

● સૂત્ર-૧૫૯ થી ૧૬૧ :-

અહીં સો વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યના આહાર, શ્વાસ, સંધિ, શિરા, રોમફળ, પિત્ત, લોહી, વીર્યની ગણિતની દૈષ્ટિએ પરિગણના કરાઈ છે. જેની ગણના દ્વારા અર્થ પ્રગટ કરાયો છે એવા શરીરના વર્ષોને સાંભળીને તમે મોક્ષરૂપી કમળ માટે પ્રયત્ન કરો. જેના સમ્યક્ત્વરૂપી હજારો પાંદડાં છે, આ શરીર જન્મ-જરા-મરણ-વેદનાથી ભરેલી ગાડી જેવું છે, તેને પામીને એ જ કરવું જોઈએ જેથી બધાં દુઃખોથી છૂટી જવાય.

● વિવેચન-૧૫૯ થી ૧૬૧ :-

આ પચણામાં જીવોના ગર્ભમાં આહાર સ્વરૂપ, ગર્ભમાં ઉચ્ચવાસ પરિણામ, શરીરમાં સંધિ સ્વરૂપ, શરીરમાં શિરાપ્રમાણ, શરીરમાં રોમકૂપ-પિત્ત-લોહી-શુક્રને ગણિત સંખ્યાના પ્રમાણથી નિરૂપિત છે. કોના વડે ? તીર્થકર-ગણધરાદિ વડે.

આ સાંભળીને શરીર અને વર્ષોના ગણિતને પ્રગટ સાંભળીને, કેવા ? મહાન્ જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિ તે મહાર્થ, તમે મોક્ષરૂપ કમળને ઈચ્છો. કેવા ? અનંત જ્ઞાનપર્યાય, અનંત દર્શન પર્યાય આદિ રૂપ સહસ્ર પત્ર, તે સમ્યક્ત્વ સહસ્રપત્ર.

આ શરીર શકટ જાતિ-મરણ-વેદના બહુલ છે. તેવો યત્ન કરવો, જેથી તપ સંયમાદિ કરીને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવું.

તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણક સૂત્ર-૫, આગમ-૨૮નો મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ ટીકા સહિત અનુવાદપૂર્ણ

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્દશા, અનુતરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞાપિ	૨૩, ૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિ	૨૫ થી ૨૭
નિરયાવલિકા પંચક અને પયપ્ત્તાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, બૃહલ્કલ્પ	
દશાશ્રુતરર્કંધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨